

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ BİLİM DALI

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ALİ FUAD BAŞGİL

LİBERAL? MUHAFAZAKAR? LİBERAL MUHAFAZAKAR?

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATMA KAHRAMAN KURBAN

BURSA-2019

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ BİLİM DALI

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ALİ FUAD BAŞGİL

LİBERAL? MUHAFAZAKAR? LİBERAL MUHAFAZAKAR?

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma KAHRAMAN KURBAN

Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN

BURSA-2019

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sosyoloji Anabilim Dalı, Sosyoloji Bilim Dalı'nda hazırladığı 701544020 numaralı Fatma Kahraman Kurban'ın "ALİ FUAD BAŞGİL LİBERAL? MUHAFAZAKAR? LİBERAL MUHAFAZAKAR?" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 01/10/2019 günü 15.00-17.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ..... (başarılı / ~~başarısız~~) olduğuna ..... (oybirliği / ~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Doç. Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK

Bursa Teknik Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Enes BATTAL KESKİN

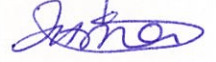
Bursa Uludağ Üniversitesi

Yemin Metni

Yüksek Lisans olarak sunduğum “Ali Fuad Başgil: Liberal? Muhafazakâr? Liberal Muhafazakâr?” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

02.09.2019

Adı Soyadı: Fatma Kahraman Kurban

Öğrenci No: 701544020

Anabilim Dalı: Sosyoloji

Programı: Sosyoloji Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 27/08/2019

Tez Başlığı / Konusu: ALİ FUAD BAŞGİL LİBERAL? MUHAFAZAKÂR? LİBERAL MUHAFAZAKÂR?

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 104 sayfalık kısmına ilişkin, 27/08/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 20'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: FATMA KAHRAMAN KURBAN
Öğrenci No: 701544020
Anabilim Dalı: SOSYOLOJİ
Programı: SOSYOLOJİ
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
27/08/2019

Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Fatma KAHRAMAN KURBAN

Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı: Sosyoloji

Bilim Dalı: Sosyoloji

Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı: vi + 101

Mezuniyet Tarihi: .... / .... / 20.....

Tez Danışmanı: Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN

ALİ FUAD BAŞGİL

LİBERAL? MUHAFAZAKAR? LİBERAL MUHAFAZAKAR?

Ali Fuad Başgil (1893-1967), Millî Mücadele yıllarına, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar- Adnan Menderes dönemine, 27 Mayıs 1960 darbesi ve sonrasına yani Türkiye siyasal tarihinin kritik yıllarına tanıklık etmiş, fikir mücadelesi vermiş, çok yönlü bir şahsiyettir. Anayasa Hukuku profesörü olan Başgil, kanun üstünlüğü prensibi üzerinde önemle durarak, demokrasi bilincinin yerleşmesi, laiklik meselesinin doğru anlaşılması, hükümet baskısıyla yapılan dilde sadeleşme adındaki politikaların yanlışlığının giderilmesi, tek kitap usulünün eğitim sistemine zararları gibi pek çok alanda çalışmalar yapmış gerekirse bedel ödemekten kaçınmamıştır. Milletın bam teline dokunan eserler kaleme almıştır ve kamuoyunda sesi duyulan bir fikir adamı olmayı başarmıştır. Başgil Batılılaşma hayaliyle atılan adımların toplumda açtığı yaraları göstermeye çalışmış, toplum mühendisliği vazifesini üstlenenleri şiddetle eleştirmiştir. Gericilikle itham edenlere de yanıt olarak kendisini milliyetçi, maneviyatçı, hürriyetçi, terakkici ve muhafazakâr olarak tanımlamıştır. Bu anlamda Başgil'i Türkiye'nin Modernleşme sürecinin en keskin virajlarındaiken, jakoben seslere karşı hem liberal hem de muhafazakârlık geleneğinin temsilcisi olarak değerlendirebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Ali Fuad Başgil, demokrasi, laiklik, dil, eğitim, liberalizm, muhafazakarlık, Batılılaşma

ABSTRACT

Name and Surname: Fatma Kahraman Kurban

University: Uludag University

Institution: Social Science Institution

Field: Sociology

Branch: Sociology

Degree Awarded: Master

Page Number: vi+101

Degree Date: .... / .... / 20.....

Supervisor: Bengül Güngörmez AKOSMAN

Ali Fuad Başgil

Liberal? Conservative? Liberal Conservative?

Ali Fuad Başgil (1893-1967), the National Struggle years, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar- Adnan Menderes period May 27, 1960 has witnessed the coup and its aftermath that Turkey political history of the critical year, gave the idea struggle, is a multi-faceted personality. Başgil, a professor of Constitutional Law, emphasized the rule of law and emphasized the importance of democracy. He wrote works that touched the nation's tender spot and succeeded to become an intellectual whose voice was heard in public. Başgil tried to show the wounds caused by the steps taken with the dream of Westernization and strongly criticized those who assumed the duty of social engineering. He also described himself as nationalist, spiritualist, libertarian, progressive and conservative in response to those accused of reaction. In this sense, the sharpest Başgil bend that Turkey's modernization process, as well as the liberal voice can be evaluated against the Jacobin tradition as a representative of conservatism.

Keywords: Ali Fuad Başgil, democracy, secularism, language, education, liberalism, conservatism, Westernization

İÇİNDEKİLER

Tez Onay Sayfası.....	i
Özet.....	ii
Abstract.....	iii
İçindekiler.....	iv
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ FUAD BAŞGİL'İN HAYATI

1. ALİ FUAD BAŞGİL'İN HAYATI.....	8
1.1. Tahsil Hayatı.....	8
1.2. Memuriyet Yılları.....	12
1.3. Siyasi Hayatı.....	15
1.3.1. Hür fikirleri yayma cemiyeti.....	16
1.3.1.1. Cemiyetin kurulmasındaki amaç.....	17
1.3.1.2. Cemiyetin yayın organı: hür fikirler mecmuası.....	18
1.3.2. Cumhurbaşkanlığına adaylık süreci.....	20
1.4. BAŞLICA ESERLERİ.....	24
1.4.1. Demokrasi Yolunda.....	24
1.4.2. Gençlerle Başbaşa.....	26
1.4.3. 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri.....	27
1.4.4. Türkçe Meselesi.....	28
1.4.5. Din ve Laiklik.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASAL DÜŞÜNCE SİSTEMİ OLARAK LİBERALİZM ve MUHAFAZAKARLIK

2.SİYASAL DÜŞÜNCE SİSTEMİ OLARAK LİBERALİZM ve MUHAFAZAKARLIK.....	30
2.1. Liberalizmin Kavramsal Analizi.....	30
2.1.1. Klasik liberalizmin felsefi temelleri.....	32
2.1.1.1. John Locke.....	32
2.1.1.1.1. Toplum sözleşmesi.....	34
2.1.1.1.2. Mülkiyet.....	34
2.1.1.1.3. Çoğunluk yönetimine karşı bireysel haklar.....	35
2.1.1.1.4. Devrim yapma hakkı.....	36
2.1.1.2. David Hume.....	36
2.1.2. Klasik liberalizmin temel unsurları.....	38
2.1.2.1. Bireycilik.....	38
2.1.2.2. Özgürlük.....	39
2.1.2.3. Kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisi.....	42
2.1.2.4. Hukukun hakimiyeti ve sınırlı devlet.....	43
2.1.2.5. Fırsat eşitliği.....	44
2.2. Muhafakarlığın kavramsal analizi.....	46
2.2.1. Muhafazakarlığın ortaya çıkışında belirleyici olaylar.....	48
2.2.2. Muhafazakarlığın başlıca ilkeleri.....	50
2.2.2.1. Devrim karşıtlığı.....	50
2.2.2.2. Geleneklere bağlılık ve süreklilik vurgusu.....	52
2.2.2.3. Aileye ve toplumsal kurumlara bağlılık.....	54
2.3. Türkiye’de liberalizm ve muhafazakarlığın tarihi seyri.....	55
2.3.2. Osmanlı’nın son dönemlerinde liberalizm.....	57
2.3.3. Cumhuriyet’in kuruluşundan 1960’lı yıllara kadar geçen zamanda liberalizm.....	60

2.3.4. Osmanlı'nın son dönemlerinde muhafazakarlık.....	65
2.3.5. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından 1960'lı yıllara kadar muhafazakarlık.....	67

3.BÖLÜM

ALİ FUAD BAŞGİL'İN DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE LİBERALİZM VE MUHAFAZAKARLIK

3. ALİ FUAD BAŞGİL'İN DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE LİBERALİZM VE MUHAFAZAKARLIK.....	71
3.1. Ali Fuad Başgil'de Demokrasi ve Hürriyet Kavramı.....	71
3.1.1. Başgil'in demokrasi anlayışı.....	74
3.1.1.1. Demokrasilerin karşılaştığı tehlike.....	75
3.1.1.2. Çift meclis usulü.....	76
3.1.1.3. Demokratik seçimin şartları.....	78
3.1.2. Başgil'in hürriyet anlayışı.....	79
3.1.3. Başgil'in liberal devlet anlayışı.....	80
3.2. Din ve laiklik meselesi hakkındaki görüşleri.....	82
3.2.1. Başgil'e göre din nedir?.....	83
3.2.2. Başgil'e göre laiklik nedir?.....	84
3.3. Türkçe meselesi ve Ali Fuad Başgil.....	89
3.3.1. Uydurmacılığın zararlı sonuçları.....	95
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA.....	98

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Ali Fuad Başgil (1893-1967)'in fikirlerinin önemli bir vechesini oluşturduğu liberalizm ve muhafazakarlık temelinde, Başgil'in fikir coğrafyasını incelemektir. Karşımızda, ömrünü temel hak ve özgürlüklerin önemini anlatmaya adanmış entelektüel bir portre vardır. Başgil, Türkiye'nin çalkantılı sürecinde birçok mecrada rol almıştır. Öğrenci olaylarının yaşandığı yıllarda İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan bir hoca, Celal Bayar ve Adnan Menderes'in istişarede buldukları ama uyarılarının dikkate alınmadığı bir akil adam, 27 Mayıs darbesi sonrası doğruları savunmaktan çekinmeyen bir bilim insanı olarak karşımıza çıkmıştır.

Onun fikir mücadelesi, demokrasi ve hürriyet, din ve laiklik, dil politikaları, hukukun işleyişindeki aksaklıklar gibi yaşadığı dönemin çok tartışılan konularında kendisini gösterir. Fikirlerini üniversite kürsüsünde, köşe yazılarında, konferanslarda, kuruluşunda öncülük ettiği *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*'nin yayın organı olan *Hür Fikirler* dergisinde ve birçok mecrada savunmuştur.

Ali Fuad Başgil, “*Devletin Ülke Unsuru*” adlı yazısında insanın, doğup büyüdüğü, içinde yaşadığı iklim şartlarının çocuğu olduğunu, anavatanın ise insanoğlunun gerçekten anası olduğunu ifade etmiştir.¹ Başgil de yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasal koşullarından etkilenmiştir ve etkilemiştir. O, Türkiye'nin hem tek partili hem de çok partili rejimine şahit olmuştur. Bu iki farklı yönetim anlayışı, Başgil'in fikir çizgisinde değişikliğe sebep olmuştur. Türkiye'nin tek partili rejimle yönetildiği 1930'lu yıllarda, devlet merkezli, otoriter bir anlayışa sahiptir. O zamanlar “*hep devlet içinde, hiçbir şey devlete karşı, hiçbir şey devlet dışında*” sloganının savunucusu olup, fertçi, egoist, kozmopolit, teşkilatsız ekonomi sistemine karşıdır.² Fakat çok partili rejime geçişle birlikte 1940'lı yıllardan sonra devlet merkezli anlayıştan uzaklaşarak liberalizme ve hatta bazı çevrelere göre liberal muhafazakârlığa yakın bir duruş sergilemiştir.³

Fikir çizgisindeki değişim ilk önce devletin vatandaşlara karşı hukuki

---

¹Ali Fuad Başgil, *Devletin Ülke Unsuru (Ülke ile Devlet Birliği Arasındaki Münasebetin Hukuki ve Sosyolojik Mana ve Mahiyeti Üzerinde Bir İzah Denemesi)*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, sy.4 (1947), ss.1261-1281.

²Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, 4.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, ss.132-139.

³Tuncay Önder, “Ali Fuad Başgil”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, Cilt 5, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.291.

sorumluluğunun bulunup bulunmadığı hususunda olmuştur. Başgil, devletin siyasi, iktisadi ve toplumsal gelişmeyi sağlamak gerekçesiyle dilediği şekilde hareket etmesine karşı çıkmıştır. Devletin tüm eylemlerinde hukuki sorumluluk fikrini göz önünde bulundurması gerektiğini, bunun modern devlet yönetiminin önemli bir prensibi olduğunu ifade etmiştir.⁴ Başgil ‘in fikir dünyasındaki bu değişimin sebebini anlamak adına dönemin siyasi atmosferine kısaca değinmemiz yerinde olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti; 1923 yılında Mustafa Kemal Atatürk’ün kurduğu *Cumhuriyet Halk Partisi*’nin iktidarlığında, 25 sene tek partili bir yönetim anlayışıyla idare edilmiştir. Mustafa Kemal, Cumhuriyet’in kuruluşunun ilk yıllarında fikir ayrılıklarının kargaşaya yol açmasını önlemek için devletin tek partiyle yönetilmesinden yana olmuştur. Tek parti döneminde ise merkezîyetçi, devletçi ve milliyetçi bir politika hakimdir.⁵ Sonrasında Halk Partisi’nde fikir ayrılıklarının baş göstermesiyle birlikte 17 Kasım 1924’te *Kazım Karabekir, Ali Fuad Cebesoy, Rauf Orbay, Adnan Adıvar* öncülüğünde *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* kurulmuştur. Bu fırkanın temel prensipleri cumhuriyet rejimi, liberalizm ve demokrasiyi sağlamaktır. Ancak *Şeyh Sait* isyanının bu parti ile ilişkisinin olduğu iddiasıyla 5 Haziran 1925’te kapatılmıştır.⁶

1930 yılında Atatürk’ün isteği doğrultusunda *Serbest Fırka*’nın kurulmasıyla birlikte ikinci kez çok partili rejim denemesine girişilse de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Atatürk’ün 1938 yılında vefatının üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü seçilmiştir. Kuruluş yıllarında uygulanan tedrici değişim metodu İnönü döneminde yerini zorla değiştirme felsefesine bırakmıştır. İsmet İnönü ve CHP’nin genel sekreteri *Recep Peker*’in muhalif görüşlere yönelik baskıcı yaklaşımı, halkın manevi değerlerine karşı saygısının gitgide yok oluşu toplumda memnuniyetsiz bir havaya sebep olmuştur. Peker, üniversitede verdiği derslerde devrimin, sosyal yapıda geri, kötü, zararlı olan her şeyin sökülüp atılması ve eskinin tekrar geri gelmeksizin ortadan kaldırılması demek olduğunu belirtmiştir.⁷

---

⁴ Salih Zeki Haklı, *Ali Fuad Başgil: Bir Düşünürün Fikri Haritası*, 1. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2018, s.36.

⁵ Ersin, Kalaycıoğlu “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar, *Türk Siyasal Hayatı*, 6.Baskı, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016, s.517.

⁶ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Yayınları, 1967, s.45.

⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.69.

1945 yılından itibaren Tek Parti yönetimine karşı memnuniyetsizlik ifade edilmeye başlanmış, değişim talepleri artmış ve demokrasi mücadelesi başlamıştır. Şartlar artık çok partili hayatı zorunlu kılmıştır ve tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş için hazırlıklar başlamıştır. Türkiye'nin çok partili rejime geçişini siyasi, sosyal, ekonomik iç gelişmelerle Cumhuriyet'in temelinde var olan liberal fikirler hazırlamıştır. Dış etkisi ise dünyada hâkim bir ideoloji haline gelen demokrasi tutkusudur.⁸

Milli Şef İnönü tarafından 1945 yılı başlarında çok partili rejime geçiş kararı alınmıştır. İnönü'nün kararındaki en büyük etken Sovyetler Birliği'nin tehdidine karşı Batılı devletlerin desteğini kazanmaktır.⁹ Ancak İnönü'nün arzu ettiği çok partili sistem rekabetçi ve çoğulcu bir parti sisteminden uzaktır. Muhalefet partisi geçmişteki tek parti yönetiminin meşruluğunu sorgulamayacak ve cumhuriyetin temel ilkelerine uyacaktır. Yani denetimli bir muhalefet partisi arzu etmektedir. Demokrasi sadece söylemde kalacaktır. Parti içindeki muhalif sesler olan *Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü* 1945 senesinin sonlarına doğru CHP'den istifa etmiş ve 7 Ocak 1946'da sadece "kontrol parti" olarak kalma şartıyla Demokrat Parti'yi kurmuşlardır.¹⁰ Parti kuruluşundan kısa bir süre sonra kontrol parti olma vazifesinden sıyrılarak, muhalefet partisi gibi hareket etmeye başlamıştır.¹¹

21 Temmuz 1946'da yapılan seçimleri Demokrat Parti kazanamamıştır. Ancak halkın birçok kesimi, "aydın, toprak ağası, köylüler, işçiler", Demokrat Parti'nin etrafında toplanmıştır. Partiye gösterilen bu sempatinin sebebi geniş halk kitlelerini memnun bırakacak yeni bir siyasi organizasyon yaratacağı ümidi olmuştur. Partinin henüz bir programı yoktur, sundukları şey CHP'nin politikalarına yönelik eleştirilerdir. Bütün devrimler boyunca ve savaş yıllarında görülen kusurların, duyulan sıkıntı ve hoşnutsuzluğun sorumluluğu CHP'ye yüklenmiştir.¹² Demokrat Parti kuruluş amacının "*Dürüst seçimlerle iktidarı yeni bir hükümete devretmek, vatandaşı devletin emrine değil, devleti vatandaşın hizmetine koymak, devlet kapitalizmine son vermek, bazı vergileri kaldırmak veya indirmek, vatandaşa çalışma ve ticari teşebbüs hakkı sunmak, hayat*

---

⁸ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.123.

⁹ Nihal Kara, "*Türkiye'de Çok Partili Rejime Geçiş ve Demokrasi Sorunları*", Türk Siyasal Hayatı, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, 6.Basım, İstanbul: Sentez Yayınları, 2016, s.278.

¹⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, 4.Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s.93.

¹¹ Kara, a.g.m., s.285.

¹² Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.136.

seviyesini yükseltmek, aile bağlarının güçlendiği, gençlere milli ve dini eğitim vermek suretiyle halkın ahlak seviyesini yükseltmek.” olduğunu belirtmiştir.¹³

CHP ile DP arasındaki başlıca anlaşmazlık konusu *Seçim Kanunu* olmuş ve yeni bir seçim kanunu hazırlığına girişilmiştir. Çalışmalar sonrasında 16 Şubat 1950’de kabul edilmiştir. Bu kanuna göre seçim çoğunluk sistemine uygun olarak yapılacak, oylar gizli kullanılacak, sayımı ise açık olacaktır. Seçimler 14 Mayıs 1950 günü yeni seçim kanununa uygun şekilde yapılmıştır. Katılım oranı %89,3 ile önceki seçime oranla yüksek olmuştur. Seçimi Demokrat Parti kazanmıştır. Celal Bayar cumhurbaşkanı, Adnan Menderes ise başbakan olmuştur. Bu seçim Kemal Karpat’ın deyimiyle “*Türkiye’nin siyaset ve toplum yaşamında bir dönüm noktası*” olmuştur. Çünkü 25 yılın iktidar partisi artık ana muhalefet partisidir.¹⁴

Demokrat Parti’nin iktidara geldikten sonra faaliyetleri kısaca şöyledir: Din konusunda liberal tutum geliştirerek ezanın Arapça okunmasına müsaade etmiştir. Yurtiçi ve yurtdışı seyahatleri kolaylaştırmıştır. Yeni bir basın kanunu yapılmış, kısıtlayıcı olan bazı kanunlar değiştirilmiştir. Anti demokratik kanunları tespit etmek üzere bir komisyon kurulmuştur ve yabancı sermayeyi Türkiye’de yatırım yapmaya teşvik etmiştir.¹⁵

Genel anlamda 1950-1954 yılları arasında liberal bir siyaset izlendiği görülmektedir. Ancak bu refah ortamı uzun sürmemiştir. 1957’den sonra partinin kuruluş sırasındaki liberal felsefe ve görüşlerin yerini eski istibdat zihniyeti almıştır. Bu durum da muhalif seslerin yükselmesine sebep olmuştur. 1955 yılında kurulan Hürriyet Partisi DP’nin liberal kanadını temsil ettiklerini, artık DP’nin demokrasiden uzaklaştığını ileri sürmüşlerdir. 1956 yılında Ankara Üniversitesi profesörleri hükümeti tenkit ettikleri gerekçesiyle görevlerinden uzaklaştırılmışlar ve onlar da Hürriyet Partisi’ne katılmışlardır.¹⁶ Ve demokrasi daha ilk yıllarında “demokrasiyi tekrar rayına oturtmak” adına, 1960 yılının baharında bir askeri müdahale ile sekteye uğratılmıştır.

Siyasi atmosfer böyleyken, Başgil 1946 yılında; “*Hürriyet Nedir*”, “*Demokrasi Nedir*” başlıklı *Vatan Gazetesi*’nde yazılar kaleme almıştır. Derdi, demokrasiye geçiş sürecinin yaşandığı o yıllarda halkı, demokrasi, eşitlik, adalet, özgürlük gibi en çok

¹³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.191.

¹⁴ Karpat, *Türk Siyasi Hayatı*, s.174.

¹⁵ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, ss.77-83.

¹⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.365.

tartışılan konularda bilgilendirmektir. O yıllarda bir diğer önemli sorun seçim sistemindeki yanlışlıklardır. Başgil, 1947 yılının şubat ayında *Vatan Gazetesi* 'nde seri halinde yazılar yayımlar: “*Milletvekilleri Seçim Kanunu, Seçim İşlerinde Dürüstlüğü Temin Etmiş Midir*”, “*Seçimlerde Alenilik*”, “*Seçim Sistemimizin Islahı İçin*”, “*Seçim Mazbatalarının Tetkiki İş*”, “*Seçim İhtilaflarının Halli Meselesi*”. Bu noktada karşımıza topluma karşı hocalık vazifesini ifa etmiş bir entelektüel çıkmaktadır.¹⁷

1946-48 senelerinde “*Tasvir ve Vatan*” gazetelerinde yazdığı makaleler, 1949 yılında “*Demokrasi ve Hürriyet*” başlığıyla broşür halinde yayınlanmıştır. Bu makaleler daha sonra “*Demokrasi Yolunda*” adlı kitabını meydana getirmiştir. Bu eserde; demokrasinin üç temeli olan adalet, eşitlik ve özgürlüğün tanımını yapmıştır. Bu çerçevede eğitim sistemindeki aksaklıkları, fikir ve vicdan özgürlüğünün neyi ifade ettiğini, batıda demokrasiyi tecrübe etmiş ülkelerin mukayesesini, demokratik seçimin şartlarını, insan hakları kavramının karşılığını ve hayat bulmuş halini mercek altına almıştır. Türkiye, demokratikleşme çabalarını sürdürürken, bir anayasa hukuku profesörü olarak toplumu birikimleriyle aydınlatmaya çalışmış, insan hak ve özgürlüklerinin değerini anlatmıştır.¹⁸

Çalışmanın birinci bölümünde Başgil'in hayatına yer verilmiştir. İlk olarak tahsil hayatı ve ardından gelen idarecilik ve akademisyenlik yılları ele alınmıştır. Başgil'in tahsil hayatı incelendiğinde savaş yıllarının izleri görülmektedir. 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle öğrenimini yarıda bırakmış ve 4,5 yıl Kafkas Cephesi'nde yedek subay olarak askerlik yapmıştır. Sonrasında eğitimine devam edip etmemek konusunda tereddüt yaşamışsa da öğrenimini yarıda bırakmamış ve Fransa'ya eğitimine devam etmek için gitmiştir. Ve *Sorbonne Üniversite'si Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü*'nden, *Paris Siyasi İlimler Mektebi*'nden ve *Lahey Devletler Hukuku Akademisi*'nden mezun olarak hukuk doktoru unvanı ile memleketine dönmüştür.

Vatanına ilk hizmeti *Maarif Vekâleti'nde Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğü*'nde Şube müdürlüğüdür. Bir yıl sonra Ankara Hukuk Mektebi'nde doçent olarak göreve başlamıştır. 1932 yılında *Anayasa Hukuku* alanında profesör unvanı almaya hak

¹⁷ Arif Aşçı, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Bibliyografyası*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1. Baskı, 2000.

¹⁸ Ali Fuad Başgil, *Demokrasi Yolunda*, 4. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2014.

kazanmıştır. Bir taraftan da *Gazi Terbiye Enstitüsü*'nde *Türk Medeniyet Tarihi* dersleri vermiştir.¹⁹ 1938 yıllarında kurulan Hatay Cumhuriyeti'nin Anayasası'nı hazırlayan komisyonda yer almıştır. Ardından Hatay'ın anavatana katılması için yapılan müzakerelerde Cenevre'deki *Milletler Cemiyeti* komisyonunda çalışmalarda başarılı katkılarda bulunmuş Türk Delegasyonunun hukuk müşavirliğini yapmıştır.

Başgil yaşadığı dönemde anayasa hukuku alanında otorite olduğu kabul edilir. Devlet kadrolarındaki hem idari hem de hocalık görevinin yanı sıra Uluslararası kongrelerde de ülkesini büyük bir sorumluluk bilinciyle temsil etmiştir. 27 Mayıs askeri darbesinden sonra darbeyi destekleyen kesimler, Başgil'e yönelik itibarsızlaştırma girişimlerinde bulunmaya başlamış ve mahkûm etmeye çalışmışlardır. Milli Birlik Komitesi tarafından çıkarılan bir kanunla içlerinde Ali Fuad Başgil 'inde olduğu 147 akademisyen üniversiteden tasfiye edilmiştir. Daha sonra geri dönüş çağrısı yapılırsa da Başgil bu durumu gurur meselesi yaptığı için üniversiteye geri dönmemiştir.

İkinci bölümde bir ideoloji olarak liberalizm ve muhafazakarlığın ortaya çıkışındaki belirleyici olaylara ve temel prensiplerine yer verilmiştir. Daha sonra da Türkiye'nin siyasi tarihinde liberalizm ve muhafazakarlığın etkisi incelenmiştir. Son bölümde ise liberalizm ve muhafazakarlık ekseninde Ali Fuad Başgil' in Türkiye'nin siyaset gündemine uzun yıllardır yer etmiş meseleler hakkındaki düşünceleri incelenmiştir.

---

¹⁹Mehmet Gökalp, *Haksızlıklar Karşısında Susmayan Alim: Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil*, İstanbul: Santral Yayınevi, 1963, s.22.

1. ALİ FUAD BAŞGİL: Hayatı ve Entelektüel Gelişimi

1.1. TAHSİL HAYATI

Millî Mücadele yıllarından 1960 darbesine kadar geçen zamana tanıklık etmiş entelektüellerimizden biri olan Ali Fuad Başgil, vatanseverliği, ahlakı, çalışkanlığı en önemlisi toplumun milli ve manevi değerlerine saygılı olması ile “*dağdaki çobandan şehirdeki aydına kadar herkesin sevdiği bir alim*” dir.²⁰ Batı’da edindiği ilmin ışığında, memleketine yol gösterici olma vazifesini üstlenerek herhangi bir iktidarın değil hakikatin yanında olmuş ve inandığı idealler uğruna hayatını, kendi vatanında bir sürgün gibi geçirmiştir.

Anayasa Hukuku profesörü olan Başgil, kanun üstünlüğü prensibi üzerinde önemle durarak, demokrasi bilincinin yerleşmesi, laiklik meselesinin doğru anlaşılması, hükümet baskısıyla yapılan dilde sadeleşme adındaki politikaların yanlışlığının giderilmesi, tek kitap usulünün eğitim sistemine zararları gibi pek çok alanda çalışmalar yapmış gerekirse bedel ödemekten kaçınmamıştır. Milletın bam teline dokunan eserler kaleme almıştır ve kamuoyunda sesi duyulan bir fikir adamı olmayı başarmıştır. Zor zamanlarda yetişen birçok entelektüel gibi o da fikir çilesi çekmiş, gerici olmakla suçlanmış, bazı çevreler tarafından yıldırıcı propagandalara maruz kalmış, mahkûmiyet yemiş ve hatta ölümle tehdit edilmiştir.

Başgil; 1893 yılında, Samsun’un Çarşamba ilçesinde, kasabanın yerlisi olan köklü bir ailede doğmuştur. Dedesi Bölükbaşı oğullarından Hafız İbrahim Efendi, babası kendi ifadesiyle “*ehli din ve takva*” Mehmet Şükrü Efendi, annesi ise Fatma Hanım’dır. Dindar bir ailede yetiştiğini düşündüğümüz Başgil ’in tahsil hayatına baktığımızda Millî Mücadele yıllarının izlerini görmekteyiz. İlkokulu Çarşamba Tayyar Paşa İptidai Mektebi’nde bitirmiş, ortaokula ise İstanbul’da devam etmiştir. Başgil ’in buraya kadar klasik Osmanlı eğitimi aldığını söyleyebiliriz. Ancak 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması sebebiyle öğrenimini yarıda bırakmış ve çocukluk çağında diyebileceğimiz bir yaşta, dört buçuk yıl Kafkas Cephesi’nde yedek subay olarak askerlik

---

²⁰ Gökhan Evliyaoğlu, “Önsöz”, *Haksızlıklar Karşısında Susmayan Alim: Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil*, Mehmet Gökbalp, İstanbul: Santral Yayınevi, 1963, s.13

yapmıştır.²¹ 1914 Ağustos'u sonlarında birlikte askere gittiği 15 arkadaşından 3'ü geri dönebilmiştir. Kimi cephede şehit düşmüş, kimi ise hastalık ve sefaletten hayatını kaybetmiştir.²² Başgil'in fikir dünyasında bu uzun ve zorlu askerlik döneminin etkisi olmuş, milliyetçi ve maneviyatçı bir duruş sergilemiştir.

Başgil, 1919 yılında, “felaketli harbin bütün sefalet ve ıstıraplarını çektikten sonra”, askerliğini bitirip İstanbul'a döndüğünde, tahsiline devam edip etmemek konusunda tereddüt yaşamıştır. Ömrünün rotasını belirlemek için, çevresindekilere danışmıştır. “Bir iş bul çalış, hayatını kurtar” gibi tavsiyeler onu ikna edememiş ve fikirlerine hürmet ettiği bir zat olan eski müderrislerden Mehmet Şevket Efendi'nin kapısını aşındırmıştır. Mehmet Şevket Efendi, Başgil'e şöyle bir tavsiyede bulunmuştur:” Tereddüdü bırak ve tahsiline devam et. İnsan ihtiyarlığına kadar ömrünün her çağında iş hayatına atılabilir. Az çok muvaffak da olur. Fakat okuyup öğrenmenin muayyen bir çağı vardır. Sen bugün bu çağdasın. Bu çağı geçirince bir daha geri dönemezsin. Ve kabiliyetini heder etmiş olursun. Okuyup öğren de sonra istersen yine tüccar ol, bunda bir zarar olmaz.”²³ Başgil bu sözleri dinlemiş ve Fransa'ya eğitimine devam etmek için gitmiştir. Başgil'in hayatında belki de en belirleyici şahsiyet olan Mehmet Şevket Efendi hakkında ise eserlerini inceleyebildiğimiz kadarıyla başka bir iz yoktur.

1921 yılında Paris'e giden Başgil, 28 gibi geç sayılabilecek bir yaşta Buffone Lisesi'nden mezun olmuştur. Bir yandan da Fransızca dersleri almıştır. Daha sonra Grenoble Hukuk Fakültesi'nde öğrenim görmüş ardından Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktora yapmıştır. 1930 yılına gelindiğinde Sorbonne Üniversite'si Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden, Paris Siyasi İlimler Mektebi'nden ve Lahey Devletler Hukuku Akademisi'nden diploma alarak hukuk doktoru unvanı ile memleketine dönmüştür. Mustafa Kemal Atatürk'e ithaf ettiği doktora tezinin konusu ise o dönem için önemli bir mesele olan Boğazlar Meselesi üzerinedir: (*Boğazlar Meselesi Başlangıcı, Gelişimi, Lozan Konferansı'ndaki Çözümü (La Question des Détroits ses origines son évolution sa solution a la conférence de Lausanne)*) Lozan Antlaşması'nda

---

²¹ Sabahattin Zaim, “Ali Fuad Başgil”, *Hayatlarıyla Yol Gösterenler*, 1.Baskı, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2005, s.17.

²² Ali Fuad Başgil, *Hatıralar*, 4. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2007, s.29

²³ Zaim, a.g.e., s.17.

bu konuda boşluk görmüş ve ihtiyacın hâsıl olduğunu düşünerek bu tezi ortaya koymuştur.²⁴ Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'e armağan edilen ilk eserdir ve Başgil bu çalışmayı Atatürk'e armağan etmekten onur duyduğunu belirtmiştir.²⁵ Ayrıca Tanzimat'tan beri, Avrupa'ya özellikle Paris'e binlerce Türk talebesi gitmiş veya hükümetçe gönderilmiştir. Bu talebeler arasında Sorbon'dan ilk diploma alan Türk, Ali Fuat Başgil'dir (1929)²⁶.

Eğitim hayatının büyük bir kısmının Fransa'da geçmiş olmasının, onun fikir dünyasında çok büyük etkisi olmuştur. Rönesans ve Reform Hareketlerinin, 1789 Fransız İhtilali'nin merkezi olan bu ülke, onun özgürlük, eşitlik, demokrasi ve laiklik gibi kavramlara bakış açısını şekillendirmiştir.²⁷ Başgil, Aydınlanma'nın etkilediği ilmi ve entelektüel iklime yakından tanık olmuştur. Böylece ülkemizde Tanzimat'tan beri devam eden sosyal, politik ve felsefi tartışmaların etkilendiği Fransız Devrimi'nin kültürel coğrafyası ile tanışmış, yeni kurulan Cumhuriyet'in modernleşme ve aydınlanma hedeflerini ve sorunlarını derinlemesine kavrayabilecek bir zihne sahip olmuştur.²⁸

Başgil, Batı'yı merkezinde tanımış olmasına rağmen, kendi yetişmiş olduğu kültürü hiç inkâr etmemiş, körü körüne hiçbir zaman “Baticı” olmamıştır. Ona göre Türkiye'nin iki zıt hatta düşman zümreye ayrılmasının sebebi, “*Batı'yı bütünlüğü ile almak ve onu memleket halkına olduğu gibi kabul ettirmek iddiası ve kararıdır.*” Başgil'e göre “*Batı bir bütündür ancak kimyevi sentezler gibi tahlil edilip unsurlara ayrılınca varlığını ve mahiyetini kaybeden bir sentez değildir. Bilakis cürufundan ayrılınca tamamen bir cevher elde edilen yekundur.*” Ona göre Batı'yı bütünlüğü ile almak ya da almamak gibi bir mantık olamaz. Batı'nın örnek alınması gereken yanı ilmi, bilimsel

---

²⁴Aşçı, a.g.e., ss.8.

²⁶ Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, s.168.

²⁷Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, s.142.

²⁸Metin Baykan, “Bir Anayasa Hukukçusu Olarak Ali Fuad Başgil” *Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları*, Samsun, 2011, s.81.

yöntem ve teknikleridir. Örnek alınmaması gereken yanı ise maddeciliği ve keyfe düşkünlüğüdür.²⁹ Başgil Batı'nın kültürünü hiçbir tenkide yanaşmadan taklit edenleri eleştirdiği gibi, Batı'nın kültürel mirasını ve ilmini yok sayanların da yanında değildir. O, geçmişle geleceğin, doğu ile batının sentezinin mümkün olduğuna inanmaktadır. Bunda öncelikle dindar bir ailede yetişmiş olması, sonra da ilk ve orta öğretimini Klasik Osmanlı-İslam kültürü içinde almış olması ve uzun yıllar Avrupa'da eğitim almış olmasının etkisinin olabileceği düşünülmektedir.

Ali Fuad Başgil 'in fikir yapısını şekillendiren bir başka şahsiyet ise Mösyö Girard'dır. Fransa'da geçen öğrencilik yıllarında, bir yaz tatilinde Alp Dağları'nın eteklerinde Revel adındaki bir köyde bir evin kapısını çalıp kalacak yer aradığını söylemiş, kapıyı açan kişi ona kim olduğunu sorduğunda kendisini "Müslüman Türk" olarak tanıtmıştır. Köyün Katolik papazı olan Mösyö Girard ise "*Sen dinlisin, biz dinsizlere karşıyız, hoş geldin*" diyerek Başgil'i içeriye buyur etmiştir. Mösyö Girard, sohbet esnasında orada bulunan talebelere bazı kitap tavsiyelerinde bulunmuştur. Başgil, bu kitaplar arasında en çok; "*Fikri Çalışma ve İrade*" adlı eserden etkilenmiştir. Daha sonra bu eser hakkında "*Okuyunca buruk bir duygu içine girdim*" diye bahsetmiştir. Kitapta onu sarsan "*Zayıf iradeli insanlardan muvaffak olmaz. Zeki, terbiyeli ve iradeli ise başarılı olur*" sözüdür. Bu söz onun hayat yolunda en büyük referans olmuştur belki de. Daha sonra Mösyö Girard 'ın aracılığıyla birçok kitapla tanışmıştır. Mesela; "*Öğrenme Sanatı*", "*Fikri Çalışma ve Fikri Çalışmayı Tanzim*" kitapları gibi... Keşke 18-20 yaşlarında okusaydım dediği Jules Payot'un "*İrade Terbiyesi*" adlı kitabıyla bu süreçte tanışmıştır. İleride kaleme alacağı "*Gençlerle Başbaşa*" kitabının zemini bu eserlerdir.³⁰

---

²⁹Mustafa Said Kurşunoğlu, "Fransız Devriminden Türk İnkılabına; Muhafazakâr Bir Aydın Olarak Ali Fuad Başgil'in Eleştirileri, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, ed. Tuncay Önder, Ankara, 2017, Eylül-Aralık, s.63.

³⁰Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, s.142.

³¹Zaim, a.g.e., ss.18-19.

1.2. MEMURİYET YILLARI

Avrupa’da 10 yıl hukuk, felsefe, sosyoloji, tarih ve edebiyat eğitimi aldıktan sonra 1930 yılında Türkiye’ye dönen Ali Fuad Başgil, Maarif Vekâlet’inde Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğü’nde Şube müdürü olarak mecburi hizmetini yapmıştır. Bir yıl sonra Ankara Hukuk Mektebi’nin açtığı doçentlik sınavına “*Hukukta Mesuliyet*” adlı teziyle başvurmuştur. Pekiyi derece ile sınavı geçerek doçent unvanı almaya hak kazanmıştır ve burada Kıta Avrupa’sı hukukunun kadim kaynağı olan *Roma Hukuku* dersleri vermeye başlamıştır (1930-1933). 1932 yılında bu alanda profesör unvanı almaya hak kazanmıştır. Bir taraftan da Gazi Terbiye Enstitüsü’nde *Türk Medeniyet Tarihi* dersleri vermiştir.³¹

1933 yılında üniversite reformundan sonra Darülfünun ’un ilga edilmesiyle İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Başgil artık Hukuk Fakültesi’nde Anayasa Hukuku Profesörü olarak *Teşkilat-ı Esasiye Hukuku* kürsüsünde ders vermeye başlamıştır. 1934 de “*Esasiye Hukuku Dersleri*” adlı kitabını yayınlamış, 1935 yılında ise eser ikinci kez basılmıştır.³² İki sene sonra İktisat Fakültesi kurulmuş orada da Anayasa dersleri vermiştir. Aynı zamanda da Mülkiye Mektebi’nde hocalık yapmıştır. Türkiye’de ilk *İş Hukuku* dersi veren hoca olmuş, 1936’da da İstanbul Yüksek Ticaret ve İktisat Mektebi müdürü olmuştur. Yani bu yıllarda Anayasa Hukuku disiplininde Başgil ‘in otorite olduğunu söyleyebiliriz.³³

Başgil ‘in çok sevdiği memleketine bir diğer hizmeti ise, 1938 yılında kurulan Hatay Cumhuriyeti’nin Anayasası’nı hazırlamak olmuştur. Ardından Hatay’ın anavatana katılması için yapılan müzakerelerde Cenevre’deki Milletler Cemiyeti komisyonunda başarılı katkılarda bulunmuş ve Türk Delegasyonunun hukuk müşavirliğini yapmıştır. Aynı senenin Kasım’ında Hukuk Fakültesi Dekanlığına seçilmiştir. 1941’de İstanbul’dan Ankara’ya nakledilmiş olan, devlete üst kademe personel yetiştiren Siyasal Bilgiler Okulu’nun müdürlüğünü yapmıştır. 1943-44 yılında Mülkiye’den ayrılmış İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde “ordinaryüs profesör” unvanı almıştır ve 1961 yılında emekli olana kadar bu görevine devam etmiştir.³⁴

---

³¹Gökalp, a.g.e., s.22.

³² Aşçı, a.g.e. s.8.

³³ Aşçı, a.g.e.

³⁴ Gökalp, a.g.e., s.22.

Başgil, devlet kadrolarındaki hem idari hem de hocalık görevlerinin yanı sıra uluslararası kongrelerde de ülkesini büyük bir sorumluluk bilinciyle temsil etmiştir. Beynelmül Devletler ve İdari İlimler Akademisi'nin 1942 Berlin Kongresi'nde ve Beynelmül İdari Bilimler Enstitüsü 1951 yılı Monaco Kongresi'nde Türk irfanının temsilciliğini yapmıştır. 1952 yılı Mayıs Ayı'nda Pakistan'da düzenlenen Müslüman Milletler Kongresi'ne de katılmış ve İslam Camialarının birleşmesi hususunda önemli bir konuşma yapmıştır.

Burada İslam birliğinin sağlanmasının Müslüman milletler için ne gibi yararının olacağını ve bunun sağlanması için ne gibi ön hazırlıklar yapılması gerektiğini anlatmıştır. İslam toplumlarını bilinçlendirmek adına konferanslar verilmesi gerektiği daha da önemlisi İslam birliği neşriyat merkezinin kurulması gerektiğini tavsiyesinde bulunmuştur. Ayrıca Müslüman milletlerin birbirlerini iyice tanımalarının ve yardımlaşmalarının bunu kolaylaştıracağını belirtmiştir. Siyasi sahada ise *“yakınlık ilişkileri kurulmadan önce gönüller, görüşler ve menfaatler birleşmelidir”* tavsiyesinde bulunmuş, *“Örneğin seyahatlerin gerçekleştirilmesi adına vize pasaport işlemlerinin kolaylaştırılması, gümrük anlaşmalarının gerçekleşmesi ve öğrenci mübadelesi gerçekleşmesi İslam Birliği'nin sağlanmasını kolaylaştıracaktır”* demiştir. Ancak bunu sağlamanın kolay olmayacağını, İslam birliğini engelleyecek güçlerin her zaman var olacağını vurgulamış ve önüne geçmek için öncelikle Müslüman milletlerin arasındaki küslüklerin ortadan kaldırılarak karşılıklı menfaat ilişkilerinin kurulması gerektiğini ifade etmiştir.³⁵ Bugün İslam aleminin yaşadığı sıkıntıları düşündüğümüzde Başgil' in öngörülerinde haklı olduğunu görüyoruz.

Başgil'in 1952'de getirdiği bu önerilerin sermaye, işgücü, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını 1957'de, gümrük vergilerinin kaldırılmasını 1968'de kabul eden Avrupa Birliği'nin ilk hali olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu örnek göstererek teklif etmesi oldukça önemlidir.³⁶ Yine 1959 Ocak ayında Berat Kandili sebebiyle toplanan Umumi İslam Kongresi'nde bir başka değerli şahsiyet İstanbul Edebiyat Fakültesi'nden Doç. Dr. Fuat Sezgin ile davet edilmiş, 1960 yılının ilk haftasında Kudüs'e gitmişler ve

---

³⁵Gökalp, a.g.e., s.23.

birlikte Türkiye'yi temsil etmişlerdir.³⁷

O yıllarda Türkiye'nin siyasi atmosferine baktığımızda, iç karışıklıkların yaşandığını görüyoruz. 27 Mayıs 1960 tarihinde mevcut Demokrat Parti hükümetine darbe yapılmış, demokrasi daha ilk yıllarında sekteye uğratılmıştır. Bu yaşanan ihtilalle birlikte Milli Birlik Komitesi tarafından çıkarılan 114 sayılı kanunla içlerinde Ali Fuad Başgil 'in de olduğu 147 akademisyen üniversiteden tasfiye edilmiştir. Sonrasında 147'ler diye tabir edilen akademisyenler için özel bir kanun çıkartılarak üniversiteye geri dönüş çağrısı yapılmış olsa da Başgil gurur meselesi yaptığı için “*bunlar içine bir daha geri dönem*” demiş ve 10 Nisan 1961'de emekliye ayrılmıştır.³⁸

Zor günler devam etmektedir. Başgil yine Milli Birlik Komitesi tarafından sıkıyönetime çağrılmış ve 60 gün orada tutuklu kalmıştır. Sebep olarak “*Türkiye ve Dünya*” adındaki bir dergi tarafından yayınlanan, Kurucu Meclis aleyhinde yazdığı bir yazı gösterilmiştir. İhtilal 'den sonra Milli Birlik Komitesi ve Kurucu Meclis hakkında yazı yazmak yasaklanmıştır. Başgil 'in yazısı ise bu karardan öncedir, fakat bazı çevreler tarafından yeni yazılmış gibi yayınlandığı için Başgil, Balmumcu Askeri Hapishanesi'nde 3 ay mahkûm edilmiş ve 29 Mart 1961'de tahliye edilmiştir.³⁹ Yani Başgil, Aliyar Demirci Hoca'nın ifadesiyle “*modern epistemik cemaatin içinde ama onun hazmetmekte zorlandığı bir üyesidir.*”⁴⁰

---

³⁷Gökalp, a.g.e., s.23.

³⁸Haklı, *Bir Düşününürün Fikri Haritası Ali Fuad Başgil*, s.186.³⁹Zaim, a.g.e., s.21.

⁴⁰Aşçı, a.g.e., s.25.

1.3.SİYASİ HAYATI

“Kötülüklerle mücadelede muktedir isen önce elinle, değilsen dilinle kaleminle, buna da muktedir değilsen buğuz etmek suretiyle mücadele edeceksin”. Ali Fuat Başgil ‘in siyasi hayatına baktığımızda Hz. Ali’nin bu sözünü rehber edindiğini görüyoruz. Onun siyaset sahnesindeki vazifesinin başlangıcı, ömrünün son senelerine rast gelmektedir ve Başgil bu döneme “*olgun çağım*” der.⁴¹ Siyasete atılmasında üniversite kürsüsünden ayrılmasının etkisi olduğu gibi dönemin toplumsal ve siyasal koşulları da etkili olmuştur. Daha önceleri kendisine siyasetler tarafından teklif edilmiş olmasına rağmen, Başgil siyasetten uzak kalmayı tercih etmiş ve siyasetlere yol gösterici olmayı yeğlemiştir.

Başgil, hükümet tarafından danışılan bir aydın olmasıyla birlikte hiçbir zaman konumunu iktidar mekanizmasına göre değiştirmemiştir. Hem CHP’nin iktidar olduğu yıllarda hem de DP’nin iktidar döneminde hükümetin aksayan yanlarını, yani rahatsız olduğu politikaları gazetelerde verdiği demeçlerle ve konferanslarla halka hitap ederek belirtmiştir. Bu yazılarında hürriyet, insan hakları, demokrasi ve anayasa sorunları ile ilgilenmiş ve tek başına önemli bir “*demokrat muhalefet*” görevi üstlenmiştir.⁴² Bunun en güzel örneklerinden birisi 1955 yılında İzmir Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu’nda verdiği bir konferanstaki konuşmasıdır. Vali ve yüksek idarecilerin önünde “*Hükümet öyle hatalar işlemektedir ki, insanda Türk demokrasisinin geleceği için ümit bırakmamaktadır. Yarından emin değilim*” sözleriyle konuşmasını bitirmiştir.⁴³

Toplumda demokrasi bilincinin yerleşmesi adına, hem de Türkiye henüz çok partili hayata geçmemişken, 1946 yılında İnsan Hakları Müdafaa Cemiyeti’ni kurmak istemiştir, fakat hayata geçirememiştir. Tekrar ikinci bir girişimde bulunmuş ve bu kez başarılı olmuştur. Türkiye tarihindeki ilk liberal oluşum olarak kabul edilen Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin kuruluşunda önderlik etmiş ve üç yıl başkanlığını üstlenmiştir. Cemiyet halk tarafından derin bir sevgi ve saygıyla karşılanmış, halkın teveccühünü kazanmıştır. Dönemin İstanbul gazetelerinde “*son günlerin fikir hayatımızdaki en mühim*

---

⁴¹Aliyar Demirci, “Bir Biyografinin İzinde: Ali Fuat Başgil’in Hayatından ve Mücadelesinden Bazı Kesitler”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, ed. Tuncay Önder, Ankara, 2017, Eylül-Aralık, s.27.

⁴²Başgil, *Hatıralar*, s.67.

⁴³Kürşad Birinci, “Terakkici Muhafazakâr Bir Mütefekkirin Sivil Toplum Tecrübesi: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, ed. Tuncay Önder, Ankara, 2017, Eylül-Aralık, s.181.

hadisesi” olarak bahsedilmiştir.⁴⁴ Bu anlamda Ali Fuad Başgil ‘in siyasi hayatını; Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’ndeki yılları ve cumhurbaşkanı adaylığı süreci çerçevesinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

1.3.1.Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti

Başgil ‘in tek parti döneminin politikalarına karşı muhalif duruşunun sağlam bir zeminde tutunması için bir cemiyete ve fikirlerini ifade edeceği bir yayın organına ihtiyacı vardı. Ayrıca memlekette demokrasi kültürünün kazanılması için güçlü bir muhalefet gerekliydi. Bu gayelerle kendisi gibi düşünen gazeteci ve profesörlerle bir araya gelerek, 1 Ekim 1947’de ismiyle müsemma olan Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’ni kurmuşlardır.⁴⁵

Cemiyetin kurucuları arasında derin görüş farklılıkları olsa da gayeleri aynıdır: Türkiye’de liberal demokrasi bilincinin oluşmasını sağlamak. Atatürk’ün doktorluğunu yapmış olan Ord. Prof. Dr. Nihat Reşat Belger, Prof. Şinasi Hakkı Erel, Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Prof. Dr. Tevfik Remzi Kazancıgil, İktisat Fakültesi asistanlarından Osman Fethi Okyar, hukuk fakültesi asistanı Burhan Apaydın gibi akademisyenlerle, Türkiye’nin ilk kadın avukatı Süreyya Ağaoğlu, Muvaffak Benderi, Mehmet Ali Sebük gibi hukukçuların yanında Posta gazetesi sahibi Selim Ragıp Emeç, Vatan Gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, Raif Necdet gibi gazetecilerle, Yüksek Mühendis Enver Adakan, heykeltıraş Yavuz Görev ve eski milletvekillerinden Ahmet Hotinli gibi isimler yer almıştır.⁴⁶

Türkiye tarihindeki ilk liberal oluşum olarak kabul edilen Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti İstanbul Valiliği’ne verdiği Kuruluş Bildirisi ve Tüzüğü’ne göre siyasi cereyanlardan uzak kalacaktır. Cemiyet konferanslar paneller ve yarışmalar düzenleyebilecek, kitap, broşür ve bültenler yayınlayacaktır. Cemiyetin kuruluşunda

---

⁴⁴Aşçı, a.g.e., s.20.

⁴⁵Birinci, a.g.m., s.182.

⁴⁵ Özlem Çağlar Yılmaz, “Önsöz”, *Fikir Tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*, Ankara: Liberte Yayınları, ed. Özlem Çağlar Yılmaz, 1. Baskı, 2018, s.8.

⁴⁶Hüseyin Sadoğlu, “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.307.

önemli rol oynayan Ahmet Emin Yalman, 1945'te Dünya Liberaller Birliği'nin kongresine katılmıştır. Bu bağlamda cemiyetin Dünya Liberaller Birliği ile yakın bir bağının olduğunu ifade edebiliriz.⁴⁷

11 sayılı bir dergi, 3 beyanname, 7 eser ve birçok konferans hazırlamış olan Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti hem liberal hem de muhafazakâr düşüncenin Türkiye'de gelişimi açısından son derece önemli başarılarla altına imzasına atmıştır. Çok partili hayata geçiş sürecinde birçok konuda etkili olmuş, özellikle seçim sistemi meselesinde sunduğu fikirler, toplumda büyük yankılar uyandırmıştır.⁴⁸

1.3.1.1. Cemiyetin Kurulmasındaki Amaç

Cemiyet, Başgil 'in kaleme aldığı 12 maddelik bir beyanname ile kuruluş amacını ve prensiplerini halka duyurmuştur. Bu beyannamenin ilk iki maddesi kuruluş gayesini özetleyecektir: Cemiyet ilk önce politika cereyanlarından uzak kalacağını belirtmiştir. *“İlk gayemiz, hak ve hürriyet seven vatandaşlar arasında sıkı bir tesanüt ve ülkü birliği yaratmak ve bu sayede nimetlerin en mukaddesi olan hürriyet nimetini ister sağcı ister solcu olsun bütün totaliter düşmanlarına karşı el birliği ile müdafaa edip korumaktır. Memlekette hür düşünme sevk istidadının gelişmesine hizmet etmektir.”*⁴⁹

*Ve “İkinci bir gayemiz dünya üzerinde totaliter usullerle bunlara temel teşkil eden dar ruhlu ideolojilerin yarattığı zalim taassupları yok etmektir. Bu sayede medeni insanlığı tehdit eden gerilik ve barbarlık tehlikesini önlemeye çalışmaktır. Hal ve istikbalin emniyetsizlik ve huzursuzluk karanlığını yüksek hak ve hürriyet ideali meşalesi ile yeniden aydınlatmaya karar veren dünya liberalleri safında yer almak ve insanlığın binlerce asırlık tarih boyunca karınca sabrı ile biriktirip vücuda getirdiği moral medeniyeti müdafaa edenler ordusuna, küçük de olsa, bir kuvvet hissesi katmaktır.”*⁵⁰ Bu maddeden de anlaşıldığı üzere cemiyet ister sağcı ister solcu, devrin bütün totaliter düşmanlarına karşı birlik olma gayesini gütmektedir.

---

⁴⁷Sadoğlu, a.g.m., ss.307-315.

⁴⁸Sadoğlu, a.g.m., ss.307-315.

⁴⁹Birinci, a.g.m., s.184.

⁵⁰Birinci, a.g.m., s.183.

Özetleyecek olursak cemiyetin kuruluş amacı; memlekette hür düşüncenin gelişmesine hizmet etmektir. Dönemin totaliter rejim politikaları ve propagandaları karşısında özgürlüğü savunmak ve bunun için bir fikir cephesi oluşturmaktır. Aynı zamanda aynı gayede olan fikir adamlarına da bir hizmet kadrosu ve faaliyet mecrası olmaktadır.⁵¹ Cemiyet aynı zamanda dil meselesi, seçim sistemindeki aksaklıklar gibi konularda da sorumluluk üstlenmiştir.

1.3.1.2.Cemiyetin Yayın Organı: Hür Fikirler Mecmuası

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, kuruluşundan yaklaşık 1 yıl sonra *Hür Fikirler* dergisini yayınlamaya başlamış, ilk sayısını 1948'de çıkarmıştır. Derginin yazı işlerini Kemal Cündibeyoğlu yürütmüştür. Dergideki yazıların büyük bir bölümü kurucu üyeleri Ali Fuat Başgil, Ahmet Emin Yalman ve Burhan Apaydın tarafından kaleme alınmakla birlikte Cemiyet'in üyesi olmayan yazarlara da açıktır. Bu prensiplerinden cemiyetin özgürlükçü bakış açısının tam anlamıyla yayın hayatına sirayet ettiğini yorumlayabiliriz.

Hür Fikirler Mecmuasındaki yazılarda Türkiye'nin hak ve özgürlükler rejimi genellikle Anglo-Amerikan dünyasındaki uygulamalarla karşılaştırılarak liberal bir eleştiri süzgecinden geçirilmiştir. Hemen hemen bütün yazarların temel hareket noktası birey özgürlükleri olmuştur. Siyasette anayasal demokrasinin, ekonomide serbest piyasa düzeninin, eğitimde özerk üniversite sisteminin savunulduğu yazıların temelinde bireyin negatif özgürlük alanına müdahale edilmemesi yatmaktadır.

Cemiyet Hür Fikirler Mecmuası dışında çok sayıda broşür ve kitap yayınlamıştır. Daha çok üniversite gençlerine yönelik olarak konferanslar düzenleyen cemiyet, gündemin değişik sorunlarını da tartışmaya çalışmış, hak ve özgürlüklerin müdafaasını yaparken gençlere liberal bir perspektif kazandırmaya çalışmıştır.

Ancak 1951'den sonra Başgil 'in Türkçü-İslamcı ve anti-komünist yayın organlarında yer alma eğilimlerine bağlı olarak bir makas değişikliği kendini göstermeye başlamıştır. Demokrat Parti iktidarından sonra Cemiyet içerisinde özellikle din, laiklik ve gericilik konularında su yüzüne çıkan fikir ayrılıkları, üyeler arasında çözülmeye yol

---

⁵¹Birinci, a.g.m., s.183.

açtığı gibi derneğin faaliyetlerini de sekteye uğratmıştır.⁵²

Dinin toplumsal hayattaki yerinin ne olacağı konusunda tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. 12 Şubat 1950’de cemiyetin ikinci kongresindeki tartışmalarla ayrışma sürecine girmiştir. Ahmet Emin Yalman’ın ısrarı üzerine din ve laiklik konusunda dini inkılap istenen bir açık oturum düzenlemişlerdir. Başgil bu tartışmaların aldığı nahoş üsluptan dolayı cemiyetten istifa etmiştir. Bu ayrılığın arkasındaki sebep Yalman ile Başgil’in liberalizmi algılayış biçimlerindeki farklılıktır.

Yalman için liberalizm Batılılaşmak, Batılı olmak ve Batılı yaşam tarzını savunmak anlamına gelmektedir. Başgil’in liberal düşüncesinde ise özgürlük, temeldir ve Batılı yaşam tarzını benimseyen inkılapçılıktan uzaktır.⁵³ Yalman dini inancı, sağlıklı birey ve toplum adına gerekli görmekle birlikte, dini faaliyetin vicdani bir mesele kapsamında anlaşılabilir sınırlandırılmasını ve toplumsal istikrara katkı sunduğu ölçüde dinin desteklenmesini savunmaktadır. Bunun karşısında Başgil ise din ve vicdan özgürlüğünü bireysel bir hak olarak görmekte ve dini faaliyetler alanına devletin toplum mühendisliğine soyunmaması gerektiğini savunmaktadır.⁵⁴

Başgil; Nisan 1950’de Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’ndeki vazifesine son vermiştir. Bu kararı almasında Ahmet Emin Yalman ile bazı fikir ayrılıklarının yaşanması olmuştur. Hatta Yalman Başgil’i “yobaz” ve “gerici” olarak suçlamıştır.⁵⁵ Başgil kendi açısından durumu şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Kendisi ile insaflı iki aydın olarak, yalnız bir nokta müstesna, diğer mevzularda hep mutabık yürüdük. Yalman’la anlaşamadığımız tek nokta, ben memlekette aydın dinciliğin lüzumuna ne derecede kani isem, o da o derece aksine kani idi. Kendisinin, muhterem bir hoca evladı olmasına rağmen, nedense bu noktada anlaşamıyorduk. Bunu, her ikimizde hissettiğimiz için ayrılığa meydan vermemek üzere, bu noktayı aramızdan sistemli bir surette çıkarıyorduk, fakat günün birinde çibanbaşı kopacaktı. Nitekim koptu. Cemiyet merkezinde, mutat münakaşalı toplantılardan birini, din mevzuuna tahsis ettik. Münakaşalar nahoş bir gidiş aldı. Ben bunu mürettep olarak, yaratılmış telakki ederek, cemiyetten, bir daha dönmek üzere ayrıldım.”⁵⁶

---

⁵²Sadoğlu, a.g.m., ss.307-315.

⁵³Murat Yılmaz, “Sunuş”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.20.

⁵⁴Buğra Kalkan, *Ahmet Emin Yalman: Entelektüel Bir Biyografi*, 1. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2018, s.135.

⁵⁵Kalkan, a.g.e. s.133.

⁵⁷Başgil, İlmin Işığında Günün Meseleleri, s.274

Aslında Ali Fuad Başgil ve Ahmet Emin Yalman arasındaki bu “gericilik” “ilericilik” tartışması Türkiye’nin siyasal gündemine hiç de yabancı değildir. Türkiye’nin modernleşme sürecindeki kamplaşmaların temelini din ve laiklik adına yapılan politikalar oluşturmuştur. Bir kesim dinin toplum üzerindeki etkisinin azaltılması gerektiğine, ilerlemenin önündeki en büyük engelin din olduğuna ve kaldırılması gerektiğine inanırken diğer kesim de bu anlayışa karşı çıkmıştır. Bir tarafta liberalizmi Batı tipi yaşam tarzı olarak yücelten, diğer tarafta insan haklarını, bireyin özgürlüğünü, sınırlı devleti önemseyen bu iki akım günümüze kadar süregelmiştir.

Başgil’i Yalman ile bir araya getiren düşüncelerinin demokrasi ve bireysel hürriyetlerle ilgili liberal yaklaşımından oluşurken, ondan ayıran düşüncelerinin ise din ve laiklik meselesini din hürriyeti bağlamında değerlendirmesinden meydana geldiği anlaşılmaktadır.⁵⁷ Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Başgil ve Yalman’ın etkisinde kaldığı için ikisi arasında bu ayrışma cemiyetin sonunu hazırlamış ve Başgil’in başkanlığı bırakmasından kısa bir süre sonra cemiyet unutulmuştur.⁵⁸

1.3.2.Cumhurbaşkanlığına Adaylık Süreci

27 Mayıs 1960’ta yaşanan darbenin akabinde 1961 Anayasası’nın yürürlüğe girmesiyle birlikte ülkede parti kurma faaliyetleri başlamıştır. Ali Fuad Başgil’e 15 Ekim 1961 seçimlerinde Adalet Partisi Samsun Teşkilatı’ndan milletvekili adaylığı teklif edilmiştir. Bugüne kadar siyasiler tarafından edilen davetleri reddeden Başgil, siyasi arenadaki kargaşadan dolayı tereddüt etmeden “*Adalet Partisi’nin Samsun listesinde müstakil senatörlüğe adaylığımı koyuyorum*” demiştir.⁵⁹ Ve seçim gündeminden dolayı Lizbon Konferansı’ndan sonra dinlenmek için gittiği Cenevre’den Türkiye’ye dönmek için yola çıkmıştır.

Yolculuk esnasında halktan yoğun ilgi görmüştür. Ankara’ya girerken Başgil’i

---

⁵⁸Salih Zeki Haklı, “Hür Fikirlerin İzinde Bir Alim: Ali Fuad Başgil, *Fikir Tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*, Ankara: Liberte Yayınları, ed. Özlem Çağlar Yılmaz, 1. Baskı, 2018, s.47.

⁵⁹Birinci, a.g.m., s.128.

İzmir Milletvekili Mehmet Ali Aytaç, Trabzon Senatörü Yusuf Demirdağ karşılamıştır ve cumhurbaşkanlığına aday olması konusunda ısrar etmişlerdir. Bu ısrarlar üzerine Başgil; *“Teveccühlerinizden dolayı teşekkür ederim. Ben reisicumhurluk düşünmedim. Fakat siz milletvekilleri isterseniz hizmetten kaçınmam.”* demiştir. Başgil ‘in adaylığını sadece Adalet Partisi değil, Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi milletvekilleri de desteklemiştir. Bu yoğun talep karşısında, 23 Ekim 1961’de Cumhurbaşkanlığı adaylığını açıklamıştır.⁶⁰

Ankara’da ziyaretler ve görüşmeler devam ederken Ali Fuad Başgil’i başvekâletten bir emir subayı gelip çağırmıştır. Çevresindeki vekiller davetin sebebinin Başgil’ in cumhurbaşkanlığına adaylığından caydırmak olduğunu düşünerek daveti reddetmesini istemiş Başgil ise *“hükümet emrine tabi olmak, vatandaşlık vazifesidir”* diyerek başvekaletle gitmiştir. Milli Birlik Komitesi üyelerinden Fahri Özdilek ve Sıtkı Ulay karşılamıştır. Başgil neden çağrıldığını bilmediği için sohbet esnasında ülkenin vaziyeti, hükümetin durumu ve maarif hakkında görüşlerini paylaşmıştır. Sıtkı Ulay ise konuşmak istediğim bir mevzu var diyerek söze girmiştir. Ve aralarında şu konuşma geçmiştir:

- *“Haber aldık ki Cumhurbaşkanlığına adaylığını koymuşsunuz. Bu haber doğru mudur?”*

- *“Doğrudur, Efendim. Yalnız bir noktayı tavzih etmem lazım. Ben bu makama, kendimi, kendim layık görmüş ve talip olmuş değilim. Hayatım boyunca hiçbir makam ve memuriyete kendim talip olup arkasından koşmadım. Bulduğum memuriyetlere hep çağrıldım ve rica edildim. Bu defa da böyle oldu. Saat on üçten beri otelde grup grup ziyaretime gelen muhtelif partilerden, milletvekilleri, bölgeleri halkının beni bu makamda görmek istediğini söylediler. Bu umumi isteğe müspet cevap vermeyi bir vazife bilerek adaylığımı koydum.”*

- *“Adaylığınızı geri almanız lazımdır. Cemal Gürsel Paşa’nın karşısında başka bir adaylığa asla müsaade etmeyiz”*⁶¹

Başgil bu sözler karşısında tavrın dürüstçe olmadığını, zorlanan bir seçimden hayır gelmeyeceğini ifade etmiştir. Sıtkı Ulay ise talimatını askeri cuntadan aldığını ve eğer adaylıktan çekilmez ise Etlik’te kabristanın yerinin hazır olduğunu söylemiştir. Ve sadece ölümle tehdit etmekle kalmamıştır. *“Meclis açılmadan dağılacak ve seçimler iptal*

⁶⁰Başgil, *Hatıralar*, s.19.

⁶¹Başgil, *Hatıralar*, ss.163-173.

edilecek, partiler kapatılacak, askeri idare devam ettirilecektir. Siz bir hukuk profesörü olarak memleketin böyle bir akibete düşmesine elbette razı olamazsınız” diyerek adeta ülkede kaos çıkmasıyla da tehdit etmiştir. Sonuç olarak; Başgil hem senatörlükten hem de cumhurbaşkanlığı adaylığından istifa etmiştir. Gerekçesi ise ölümden korkmak değildir, “*Memleketin ahvalinin İnönü-Bayar düşmanlığından sonra Gürsel-Başgil düşmanlığı ile yeniden kötüye sürüklenmemesi içindir.”* “*Düşündüm. Eğer ben ısrar etseydim memlekette karışıklık çıkacaktı. Eğer ben istifa etsem memlekete huzur gelecekti. Belki günün birinde bu hatalarını anlayacaklar diyerek istifa etmeye karar verdim.*”⁶² Sözleriyle istifasının nedenini açıklamıştır.

Demokrat Parti kapatılmış ve 16-17 Eylül 1961 tarihinde Başbakan Adnan Menderes, Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam edilmiştir. Bir ay sonra, 15 Ekim’de yeniden seçim yapılmıştır. Seçimlere “Cumhuriyet Halk Partisi”, Millet Partisi’nin yerini alan “Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi” ile kapatılan Demokrat Parti’nin devamı oldukları iddiasında bulunan “Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi” katılmıştır. Seçimlerin sonucunda hiçbir parti iktidar olacak kadar oy çoğunluğu alamamıştır. Bu sebeple Türkiye, Cumhuriyet tarihinde ilk kez koalisyona gitmiştir. En yüksek oy oranına sahip olan “Cumhuriyet Halk Partisi” ile Demokrat Partinin devamı niteliğindeki “Adalet Partisi” ile koalisyon hükümeti kurulmasına karar verilmiştir. Ancak birbiriyle zıt görüşlere sahip olan iki partinin koalisyon kurması güç olmuştur. 6 ay 10 gün gibi kısa süre sonrasında, 30 Mayıs 1962’de İsmet İnönü’nün başbakanlıktan istifa etmesiyle koalisyon sona ermiştir.

Böyle bir atmosferde Ali Fuad Başgil, siyasetten çekilip fikir işçisi kimliğiyle ülkesine hizmet etmeye devam etmiştir. Artık sesi daha gür ve eleştirel yönü daha kuvvetli yazılar kaleme almıştır.⁶³ 1962 yılında yurt dışına çıkmış, İsviçre’ye yerleşmiştir. Cenevre Üniversitesi’nde “Türk Tarihi ve Türk Dili” kürsüsünde dersler vermeye başlamış, Türk Dili ve Türk Tarihi Kürsüsü’ne başkanlık etmiştir. “*27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*” adlı eserini bu yıllarda yazmıştır. Bu eserinden dolayı Tedbirler Kanunu’na aykırılıktan mahkemeye verilmiş, 1965 yılında beraat etmiştir. 1965 seçimlerinde Adalet Partisi’nin %52 oy alıp iktidara gelmesi üzerine Türkiye’ye dönmüş

---

⁶² Başgil, *Hatıralar*, ss.163-173.

⁶³ Demirci, a.g.m, s.33.

ve İstanbul milletvekili seçilmiştir. Aynı zamanda Anayasa Komisyonu Başkanı olarak hizmet etmiştir.

Ali Fuad Başgil 1967 Nisanı'nın 17'sinde kalp krizi geçirmiş, İstanbul Feneryolu'ndaki evinde hayata gözlerini yummuştur. Ölümünden sonra evinin bulunduğu sokağa "Ali Fuat Başgil" adı verilmiştir. Başgil cenazesinin Müslümanlığa uygun olmasını istemiş ve vasiyet olarak insanda derin duygular uyandıran şu sözleri bırakmıştır:

" Tabutuma hakir bir bez parçası yeter. Cenazeme top arabası gelecek olursa onu vatan vazifesine iade ediniz. Çelenkleri kanalizasyon çukuruna atınız. Olur da cambazhane kadrosu kılıklı şehir bandosu önümde gavur çığlıkları koparmaya kalkarsa kendilerini başka kapıya diye kovunuz. Namaza duracak olanların dışında hiç kimse cenazemde yer almasın. Uzaktan ve yakından sadece Fatiha ve Kuran'a muhtaç olduğumu biliniz."

Nurettin Topçu, Ali Fuad Başgil'in mezarına şu yazıyı yazdırmıştır: *"Kırk yıl Türk milletine ilim ve irfan aşıl原因, ilmi asarından, şahsı ilminden kalbi alemde büyük, Anadolu'nun asil evladı, Ali Fuad Başgil burada Rabbi'nin eşiğine ulaştı, ruhu için Fatiha istiyor."*⁶⁴

1.4.BAŞLICA ESERLERİ

Ali Fuad Başgil, tahsil hayatını bitirip döndüğü 1930 yılından itibaren birçok alanda muhtelif eserler kaleme almıştır. İlk yazıları Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan Başgil, çeşitli gazete ve dergilerde 200'den fazla yazı yayınlamıştır. Anayasa Hukuku ve Ticaret Hukuku alanında yazdığı ders kitapları dışında o yıllarda Türkiye'nin ve Dünya'nın o dönemde gündeminde olan çok tartışılan meseleler hakkında da yazılar kaleme almıştır. İnsan hakları meselesi, kanunların uygulanışındaki kusurlar, seçim sistemindeki aksaklıklar, din ve laiklik kavramı, Türkçe meselesi, eğitim sistemi, 27 Mayıs 1960 ihtilali öncesi ve sonrası yaşananlar gibi... Yayınlanmış başlıca eserleri; *"Demokrasi Yolunda, Gençlerle Başbaşa, 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, Türkçe Meselesi, Din ve Laiklik"* dir.

---

⁶⁴ Nurettin Topçu, *Millet Mistikleri*, ed. Ezel Erverdi-İsmail Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, Aktaran: Muhafazakâr Düşünce Dergisi, ed. Tuncay Önder, Ankara, 2017, Eylül-Aralık, s.255.

1.4.1. Demokrasî Yolunda

Başgil' in “*Demokrasî Yolunda*” adlı eseri 1944'ten 1959'a kadar geçen zamanda çeşitli gazete ve dergilerde yayınladığı makale ve konferanslarının bir kısmını oluşturmaktadır. Eser farklı makale ve konferans metinlerinden bir araya getirilmiş olsa da her birinin ortak derdi demokrasî, vatandaş hakları ve hürriyetleridir.

Başgil, eserin önsözünde demokrasînin tanımını ve demokrasî terbiyesinin ahlaki formülünü bizlere sunmuştur. Ona göre demokrasî, “*Her şeyden önce bir gönül işi ve bir içtimai terbiye meselesidir.*” *Fertçe ve cemiyetçe bu terbiyeyi almamış memleketlerde bu rejimin yerleşip kök tutmasına imkân yoktur. Bu terbiye ise aile yuvasından ve ilk mektepten başlar.*” Demokrasî terbiyesini ise “*İyiliği ve adaleti sevecek, kötülükten ve zulümden nefret edeceksin: muktedir isen elin, kolunla; değilsen sözlerin ve yazılarınınla, buna da muktedir değilsen kötülük ve zulüm yapanlardan yüz çevirip onlara selam vermemek ve merhaba dememek suretiyle mücadele edeceksin.*” şeklinde formülize etmiştir.⁶⁵

Önsözün ardından hükümet şekillerinden bahsetmiştir. Başgil'e göre hükümetin; “*Bir devlet camiası içinde en üstün karar ve kumanda iktidarını kullanan kimselerden mürekkep heyet*” demektir. Zor kullanarak iktidara geçen hükümetlere otokrasî yani mutlakîyet denir. Halkın oyu ve rızasıyla gelen hükümetlere de “*demokrat hükümet*” ya da “*demokrasî*” denir.⁶⁶Başgil'e göre demokratik bir hükümetin sağlanması için “*Hükümet adamlarının dürüstçe ve serbestçe halk tarafından seçilmesi*” gerekir.⁶⁷

Kitabın birinci bölümünde 1946-1948 yılları arasında “*Tasvir*” ve “*Vatan*” gazetelerinde, 1949 yılında ise “*Demokrasî ve Hürriyet*” başlığıyla broşür halinde yayınlanmış olan *Demokrasî ve İki Temeli: Kanun Önünde Eşitlik ve Hürriyet* adlı bölüm yer almaktadır. Halk hükümeti ne demektir? Bu türlü hükümetin, hükümet rejimleri arasındaki yeri ve ayrımı nedir? Niçin asırlardan beri insanlık demokrasî uğruna kan dökmekte ve insan emniyet ve huzurunu bu rejimin gerçekleşmesine bağlı görmektedir? Demokrasî ve hürriyet fikri ve dolayısıyla adalet ve saadet ideali arasında ne gibi bir bağıllık vardır? Bu bölümde bu sorulara cevap aramıştır.

⁶⁵ Başgil, *Demokrasî Yolunda*, s.10.

⁶⁶ Başgil, *Demokrasî Yolunda*, s.13.

⁶⁷ Başgil, *Demokrasî Yolunda*, s.18.

Kitabın ikinci bölümündeki metinler, 13 Mayıs 1958 tarihinden itibaren Yeni İstanbul Gazetesinde “İsviçre Mektupları” ve “Fransa Mektupları” başlığı altında yayınlanmıştır. İsviçre ve Fransa ülkelerindeki demokrasi anlayışından ve uygulanış biçimlerinden söz eder. Yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi özetleyecek sosyolojik bir tespitte bulunmuştur: Başgil’e göre, “*Bir memleketin halkı ve hayatı ne ise, hükümet ve idaresi de aşağı yukarı odur. Ve her millet layık olduğu hükümeti bulur.*”

Üçüncü bölümde ise demokratik bir seçimin nasıl olması gerektiğini, seçim kanununun önemini ve eksikliklerini konu almıştır. Bu bölümdeki yazılar 1948 yılında Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti tarafından broşür halinde yayınlamıştır. Seçim kanununun kıymeti ve eksikliklerini üç anahtar kavram üzerinden açıklamaya çalışmıştır: Kolaylık, serbestlik ve dürüstlük. Kanun seçim işlerini kolaylaştırmış mıdır? Seçmene tam bir oy serbestliği ve vicdan hürriyeti temin etmiş midir? Seçimin dürüstlüğünü ve ciddiliğini sağlama bağlamış mıdır? Bir seçim kanunu bu sorulara cevap veriyorsa Başgil’e göre demokratik bir seçimdir.

Dördüncü bölümde ise insan hakları konusu yer almaktadır. Bu bölümde dünya barışının, milletlerarası huzur ve emniyetinin temeli ve teminatı nedir ve nerededir? Sorusunun cevabını aramıştır. “*İnsanın ilk hakkı yaşama hakkıdır*” der. Ve sırasıyla özgür olma hakkı ve mülk edinme hakkı gelir. Başgil’e göre “*İnsan için hürriyet ve emniyet içinde yaşamak yeterli değildir. Aynı zamanda çalışıp alın teriyle elde ettiği hayat ve refah imkanları üzerinde sağlam bir tasarruf hakkına malik olmak da lazımdır.*”⁶⁸

Bu kısımda totaliter rejimlerle liberal rejim arasındaki farklardan bahseder. Başgil’e göre aralarındaki en temel fark; totaliter hükümetler, insan hayatının tüm mecralarına el uzatır ve toplum yararı gibi kelimelerin gölgesine sığınarak vatandaşların en mahrem hayatlarını bile göz altına almaya kalkışır. Liberal hükümetler ise bireyin hayatı ve faaliyetlerini yalnızca toplumun selameti, nesillerin menfaati noktasından ele alır. Bireye insan hakları dairesinde bir hayat ve fırsat sahası bırakır ve serbestçe yaşama imkânı verir ve tabiatıyla münasebetleri müsaadekâr kanunlara bağlar. Çünkü bu çeşit hükümetlerin iktidar sahipleri bilir ve kabul eder ki; “*Toplum içinde insan, karıncalar arasındaki bir karınca değildir. Aksine insan bir değer merkezi ve bir hak ve şeref*

---

⁶⁸ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s.315.

hamilidir.”⁶⁹

1.4.2.Gençlerle Başbaşa

Ali Fuad Başgil’in üzerinde önemle durduğu meselelerden birisi de gençlerin eğitimi ve onların topluma kazandırılması konusudur. Bu konu üzerinde kafa yormuş ve “Gençlerle Başbaşa” adlı eserini oluşturmuştur. Kitap 1949 yılında yayınlamıştır ve bugüne kadar en çok basım yapan eserler arasında yer almıştır. Aynı zamanda MEB tarafından orta öğretim kurumlarında okunması tavsiye edilen 100 Temel Eser kategorisine dahil edilmiştir. Bu eserde bilgi ve tecrübesiyle başarılı, ahlaklı, toplumun milli ve manevi değerlerine saygılı bir nesil yetiştirmenin yol haritasını çizmiş adeta bir rehber niteliği üstlenmiştir. “Bu kitap bir uzmanlık eseri değildir. Sadece fikri çalışma atölyesinin genç ve tecrübesiz çırakları için faydalı olacak bir reçetedir” sözleriyle eserini tanıtmıştır. İskender Pala, Başgil ’in “Gençlerle Başbaşa” adlı eserini Cumhuriyet döneminde yazılmış modern nasihatname olarak değerlendirir.⁷⁰

Başgil gençlere rehber niteliğini taşıyan bugün dahi değerini kaybetmeyen “Gençlerle Başbaşa” adlı eserinde öncelikle gençlere başarılı olma yolunda karşılarına çıkacak engeller hakkında bilgi vermiştir. Başgil’e göre başarılı olma yolunda ilk düşman tembelliktir, diğeri de kötü arkadaştır. Eğer ikisi birleşirse bu tehlikeden kurtulmanın zor olduğunu belirtir. Bir diğer düşman da kötü örneklerdir. “*Gençlerin bütün bu düşmanlara karşı koyacak iki kuvvetli silahı vardır: iradeli olmak ve çalışmak.*”⁷¹

Başgil irade konusunun üzerinde çok durmaktadır. İnsan olmanın vasıfları sadece zekâ ve bilgiye sahip olması ile sınırlı değildir, insan olmanın en önemli vasfı iradeye sahip olmasıdır. Çünkü zekâ ve bilgi hayvanlar aleminde de vardır. Fakat irade, sadece insana özgüdür. İrade, yalnız insanı hayvandan değil, aynı zamanda insanları birbirinden ayıran en temel unsurdur. Başgil’e göre başarılı olmak ve yükselmek sırf gayretin meyvesidir; gayret ise iradenin ifadesidir.⁷² Çalışmanın sonucunun başarıyla

---

⁶⁹ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s.319.

⁷⁰ Mustafa Bayar, “Ali Fuad Başgil’in Gençlere Yönelik Tavsiyeleri ve İdeal Gençlik Tasavvuru”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, ed. Tuncay Önder, Ankara, 2017, Eylül-Aralık, s.121.

⁷¹ Ali Fuad Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, 121. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2017, s.23

⁷² Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, ss.23-24.

sonuçlanması için verimli çalışmayı bilmek çok önemlidir. Çalışmayı önce sevmek sonra da iyi bir metot kullanmak gerekir. Metotsuz ve plansız çalışma ise verimsizdir. Verimsiz çalışma da insanı bezdirir. Başgil'e ülkemizde metotlu çalışma en az önem verilen konulardan biridir. Descartes insanlar arasında gerilik ve ilerilik farkının zannedildiği gibi akıl ve izanca farklı olmalarından ziyade metotlu ve rasyonel çalışıp çalışmamalarından kaynaklandığını belirtmiştir.⁷³

Başgil eserinde muvaffak olmanın kanunları başlığı altında yaklaşık 80 madde sıralamıştır. "Türkiye'mizin son devrinde ilim adamı ve yüksek tefekkür şahsiyeti niçin yetişmedi?" sorusunu sormuş ve şöyle cevaplamıştır: "*Herkesin bilmezi lazımdır ki emniyet, hürriyet ve adalet olmayan bir yerde ilmin istediği hava iklim ve muhit yoktur. Bunların yok olduğu yerde ise hizmet feragat ve hasbilik yoktur. Bunlarsız da ilim hayatı doğmaz ve alim yetişmez.*"⁷⁴ Kitap yine bir nasihatle sonlanır: "*Genç Arkadaşım! Yukarıda sıraladığım kaideleri okuyup unutasın diye değil kulağına küpe yapasın ve ileride beni anasın diye yazdım. Senden beklediğim beni hayırla anmandır.*"⁷⁵

1.4.3. 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri

Ali Fuad Başgil bu kitabı, İsviçre'de Fransızca olarak yazmıştır. Bu eseri kaleme almaktaki amacı, Türkiye'nin iç siyasi tarihinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktır ve eser Batı'da büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Fakat kitap yayınlandıktan sonra Başgil, anayasa nizamını bozmak ve yabancı ülkelerde memleketin itibarını zedelemekle itham edilmiştir. Tanınmış ilim otoritelerinden kurulu bilirkişi heyeti tarafından eserin incelenmesi üzerine ve sosyal şahsiyeti ve ilmi faaliyetlerine bakılarak isnat edilen suçlardan hiçbirini işlemediği neticesine varılmıştır.⁷⁶

Bu eserde yazar 27 Mayıs İhtilalini hukuki ve siyasi yönden tahlil etmiş ve ihtilalin sebeplerini ve sonuçlarını analiz etmiştir. Kitap, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri* başlığını taşısa da içerik olarak Türkiye'nin 1923-1960 yılları arasındaki siyasi hayatını

---

⁷³ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, ss.53-59.

⁷⁴ Ali Fuad Başgil, *Türkçe Meselesi*, 5.Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2017, s.41.

⁷⁵ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, s.69.

⁷⁶Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s.10.

kapsamaktadır. Atatürk dönemi ile Milli Şef döneminin karşılaştırmasına, Milli Şef döneminin hem tek partili hem de çok partili dönemine, Demokrat Parti'nin başarılarına-başarısızlıklarına, iktidar-muhalefet, ordu-siyaset, basın- siyaset ilişkisine ve darbe sürecine yer verilmiştir.

1.4.5. Türkçe Meselesi

Başgil 1930'lu yıllarda başlayan ve İsmet İnönü döneminde etkisini arttırarak devam eden dilde sadeleştirme çalışmalarına şiddetle karşı çıkmış ve bu konu hakkında *Cumhuriyet* ve *Vatan* gazetelerinde dizi halinde makaleler yayınlamıştır. Bu makaleler 1948 yılında önce "*Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*" tarafından küçük bir broşür halinde neşredilmiştir. Daha sonra da *Yağmur Yayınları* tarafından *Türkçe Meselesi* adında yayınlanmıştır. Bu eserde Türkçe üzerinde yapılan müdahaleleri eleştirmiş ve bu müdahalelere karşı duruşunu kendine yöneltilen tepkilere rağmen bildirmiştir.

Başgil dilde sadeleştirme politikasının yanlışlığını şu cümlelerle izah etmiştir: *"Yaşayan her varlık gibi dil de bir varlıktır ve durmadan değişir. Benim karşı çıktığım mesele, politikanın dile müdahalesi, hükümet zoru ile dili değiştirmesidir. Dil işi hükümet ve otorite işi değildir. Dil asırlar içinde ve nesillerin hafızasında dövüle yoğrula yerleşmiş bir mana his ve hayaldir. Kelime ve tabir konuşmanın vasıtasıdır. Asıl konuşulan mana, his ve hayal asırların sinesinde, o derece birbiriyle kaynaşmıştır ki kelimeyi atınca mana ve maksat da his ve hayal de beraber gider. Bundan da nesiller arasında anlaşmazlık doğar. Millet birliği parçalanır. Bir milletin maddi hayatının vasıtaları değiştirilebilir. Kağnı yerine kamyon, karasaban yerine traktör konulur ve konulması lazımdır. Fakat manevi hayatın vasıtaları değiştirilmek istenilirse orada millet bütünlüğü kalmaz. Dil bu cümledendir."*⁷⁷ Bu konu, tezin 3.Bölümünde ayrıntılı olarak işlenmiştir.

1.4.6. Din ve Laiklik

Ali Fuat Başgil' in *Din ve Laiklik* adlı eseri ilk kez 1954 yılında basılmıştır. Başgil, din ve laiklik konusundaki görüşlerini, öneri ve tekliflerini *Yeni Sabah* Gazetesi'ndeki yazılarıyla sunmuştur ve daha sonra bu makaleler *Din ve Laiklik* adlı

---

⁷⁷ Başgil, *Türkçe Meselesi*, s.62.

eserini meydana getirmiştir. Başgil'in liberal muhafazakârlığı en bariz şekilde din ve laiklik ile ilgili düşüncesinde kendini göstermektedir ve Türkiye'deki laiklik tecrübesinin ilk ciddi ve sistemli eleştirisi olarak değerlendirilmektedir. Başgil'in dine verdiği önemin gerekçesi muhafazakâr bir duruşa sahip olmasıyla birlikte, dini, toplumun maneviyatı için temel bir unsur olarak görmesindedir. Dine sırtını dönmek Başgil'e göre bir gerçekliğe sırtını dönmek anlamına gelmektedir.⁷⁸

Başgil'e göre din hürriyetini dini ve siyasi taassuptan korumanın tek yolu laiklik prensibini hayata geçirmektir. Bu sistemde ne devlet dine ne de din devlete bağlanır. Her biri diğerine karşı özerktir. Laiklik, din düşmanlığı demek değildir tam tersine din ile devletin barışık halde yaşamasının yoludur. Başgil, Diyanet'in üniversiteler gibi özerk hale getirilmesi gerektiği kanaatindedir. Bu fikrin pratiğe nasıl aktarılacağını göstermek amacıyla, teşkilatı İstanbul'da bulunan ve bütçesi vakıf işlerine bağlı bir "*Diyanet İşleri Teşkilat Kanun Tasarısı*" hazırlamıştır ve kamuoyuna sunmuştur.

---

⁷⁸ Birinci, a.g.m., s.196.

2. SİYASAL DÜŞÜNCE SİSTEMİ OLARAK LİBERALİZM VE MUHAFAZAKARLIK

2.1. LİBERALİZMİN KAVRAMSAL ANALİZİ

Siyasi kavramlar ihtilaflıdır ve her zaman tartışmaya açıktır, Heywood'un deyimiyile "kontrolü zor müşteriler" dir.⁷⁹ Liberalizm de bu genellemeye dahil olan kavramlardan biridir. Bu yüzden liberalizmi çerçeve içine almak başlıkta söylenildiği kadar kolay olmayacaktır. Yine de belirli sınırlandırmalara giderek liberalizmi tanımlamak imkânsız değildir.

Liberalizm hem siyasi ve iktisadi sahada hem de dini ve kültürel hayatımızda var olmuştur. Kullanım alanı yaygınlaştıkça anlamı muğlaklaşmış ve esneklik kazanmıştır. Kimi zaman kötüleyici, negatif anlamlarda kullanılırken, kimi zaman da kurtuluş projelerine isim olmuştur.⁸⁰ Filozoflar ilgi alanlarına bağlı olarak yerine göre siyasi, yerine göre ekonomik, yerine göre de etik argümanlar geliştirerek liberalizmi şekillendirmişlerdir.⁸¹

Liberalizmin tarihi temeli, İngiltere'de 1215 tarihli "Büyük Özgürlük Şartı" ile başlayan, 1399'da ilk İngiliz parlamentosunun kuruluşu ve 1688'de parlamentonun otoriter idare eğilimli kralı tahttan indirmesiyle ileri bir safhaya ulaşan, uzun süreli bir siyasi pratiğe dayanır.⁸² Liberalizm son üç yüzyılda yoğun bir entelektüel birikime sahip olmuştur. Kelime olarak liberalizmin kökeni, 19.yy'da İspanya'da kurulan "*Liberales*" adındaki siyasi partiden gelmektedir. Liberales kelimesi "*özgürlükle ilgili*" anlamına gelmektedir. *Liber* ise Roma'da köle olmayan özgür insanları tanımlamak için kullanılmıştır.⁸³

Siyasi terminolojide liberalizm kavramı, ideolojiler çağı olarak adlandırılan 19.yy'ın başlarında, ilk kez *Adam Smith* tarafından *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde "*liberal ihracat ve ithalat sistemi*" ifadesiyle kullanılmıştır. Kavramın, zamanla kullanımı yaygınlaşmış yüzyılın sonlarına doğru siyaset sözlüğüne iyice yerleşerek "*laissez faire, laissez passer*" (*bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*) ifadesi ile anılır olmuş, düşünce, ifade ve basın

⁷⁹ Andrew Heywood, *Siyaset Bilimine Giriş*, çev. Hızır Murat Köse, 7. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2016, s.84.

⁸⁰ Atilla Yayla, *Liberalizm*, 7. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2015, s.27.

⁸¹ Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, 4. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002, s.19.

⁸² Kazım Berzeg, *Liberalizm ve Türkiye*, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, 1996, s.75.

⁸³ Andrew Heywood, *Siyasal İdeolojiler*, çev. A.K. Bayram, Ankara: Ares Yayınları, 2007, aktaran: Siyaset: Kavramlar Kurumlar Süreçler, ed. Yüksel Taşkın, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yay, 2014, s.112.

özgürlüğünü savunanlar için kullanılan bir etiket haline gelmiştir.

Liberalizmin özgürlük, eşitlik, bireysellik, kişisel özerklik ve devletin özel alana müdahale etmemesi gibi bazı ortak kavramları vardır; ancak filozofların bu kavramlara ilişkin farklı anlayışları, farklı siyaset gündemlerini ortaya çıkarmıştır.⁸⁴ Yine de genellemeye gitmek gerekirse klasik liberalizmin; sınırlı devlet, hukukun hakimiyetini sağlama, keyfi güçten kaçınma, özel mülkiyet ve serbestçe sözleşme yapmanın kutsallığı ve kendi kaderleri konusunda bireylerin sorumluluğu üzerine odaklandığını söyleyebiliriz.⁸⁵

Klasik liberalizm akımının öncülerinden biri olan Friedrich August von Hayek(1899-1992), Liberalizmin diğer bazı politik ekonomik doktrinler gibi donuk-dogmatik bir sistem olmadığını ifade etmiştir.⁸⁶ Ona göre “*prensiplerinde liberalizmin değişmez bir dogma haline gelmesini icap ettirecek hiçbir cihet yoktur.*” Liberalizmin bir defaya mahsus olmak üzere tespit edilmiş sabit kaideleri yoktur. Bir temel prensip vardır: İşlerin idaresinde kendiliğinden doğan içtimai kuvvetlere kabil olduğu kadar çok yer vermek ve zorlayıcı, tazyik edici tedbirlerden kabil olduğu kadar kaçınmaktır. Hayek’e göre liberal program farklı fikir sistemlerinin çeşitli parçalarının keyfi bir biçimde bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş rastgele bir sistem değildir. Liberalizm parçalar arasında içkin ve kaldırılamaz ilişkileri olan bir bütündür.⁸⁷

Bir ideolojik akım olarak liberalizmin gücü, insanların mutluluğu ve refahındaki artış ile bireysel özgürlükler arasında zorunlu bir bağ olduğunu savunmasından kaynaklanır. Yönetimin halkın rızasına dayanması gerektiğini, tanımlanmış haklar ve özgürlük alanının sınırlarının ihlal edilemeyeceğini savunan anayasacılık hareketleri bu yüzden liberalizmin temel bir bileşeni olarak kabul edilmiştir.⁸⁸

---

⁸⁴ Norman P. Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, 2. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2004, s.21.

⁸⁵ Alan Ryan, “Liberalizm”, *Liberalizm El Kitabı*, çev. Cennet Uslu, 2. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2017, s.106.

⁸⁶Friedrick von Hayek, *Kölelik Yolu*, çev. Turhan Feyzioğlu ve Atilla Yayla, 5. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2014, s.39.

⁸⁷ Ahmet Murat Aytaç, *Siyaset: Kavramlar Kurumlar Süreçler*, ed. Yüksel Taşkın, , 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.112.

⁸⁸Yayla, *Liberalizm*, s.48.

2.1.1. Klasik Liberalizmin Felsefi Temelleri

2.1.1.1. John Locke (1632-1704)

“Yasaların işi görüşlerin doğruluğunu temin etmek değildir, halkın her bir kişinin, kendisi ve mallarının güvenliğini ve emniyetini temin etmektir”

John Locke

“Kanun yoksa özgürlük de yoktur.”

John Locke

İngiliz filozof ve siyasetçi John Locke, siyasi liberalizmin önde gelen isimlerinden biridir. 1690’da yayınlanan ünlü “*Sivil Hükümet Üzerine İki İnceleme*” adlı eseri liberalizmin ana temalarını ortaya koyması açısından önemlidir. Bu eserinde demokrasi sözcüğünün “*insan hak ve özgürlükleri, insanların eşitliği, denetlenen sınırlı devlet*” ilkelerine dayalı olarak modern kapsamına ulaşmasının yolunu açmıştır. John Locke, devletin amacının özgürlüğü güvence altına almakla sınırlı olduğunu, devletin kaynağının ve meşruiyetinin toplum sözleşmesinde aranması gerektiğini, iktidarın bireysel kabulü amaçlamak zorunda olduğunu belirten görüşleriyle liberal düşünceye katkı sunmuştur.

Locke’ ta bazı anahtar kavramlar vardır ve birbiriyle zincirleme ilerlemektedir. Locke “doğa durumu” diye bir kavram ortaya atmıştır. Ona göre herkesin aynı haklara sahip olduğu doğa durumunda hak ve adalete riayet etmeyen kişilerin var olması ve kuralların uygulanmasına süreklilik ve düzen kazandıracak kurumların olmamasından dolayı bireyin sahip olduğu şeyleri (*mülkiyet altında bulunan nesnelere ve kendi varlığını*) dilediği gibi kullanamayacağı, korku ve tehlike altında yaşamını sürdüreceği fikrindedir.⁸⁹ Bu yüzden insanlar hayatlarını, özgürlüklerini ve mallarını karşılıklı olarak korumak için doğa durumundan uygar topluma geçerler. Çünkü doğa durumunda geçerli ve bağlayıcı bir yasa,

---

⁸⁹Yayla, *Liberalizm*, s.58.

adaleti sağlayacak taraf tutmayan bir yargıç yoktur. Uygar topluma geçen insanlar devlete bazı haklarını devretmiştir. Bu haklar kendini ve başkalarını koruma hakkı ve yasaya karşı işlenmiş suçları cezalandırma hakkıdır.

Bu anlaşmaya göre devlet ise bireylerin üç dokunulmaz hakkını korumakla yükümlüdür; *yaşama hakkı, özgürlük hakkı ve mülkiyet hakkı*. Bu noktada bir başka anahtar kavram ortaya çıkar: *sosyal sözleşme*. Sosyal sözleşmeyle birlikte de *siyasal güç* ortaya çıkar. Siyasal güç; mülkiyeti düzenlemek ve korumak için ölüm cezası veya daha az şiddetli cezalar koyarak yasaları uygular ve tüm bunları kanunun iyiliği için yapar. Burada da siyasal otoritenin meşruiyeti için *rıza kavramı* ortaya çıkar.⁹⁰

Siyasal iktidarın kesin ve etkili şekilde sınırlandırılabilmesi için tabii hukuk yanında kuvvetler ayrılığının da gerçekleşmesi gerekmektedir. Locke siyasal iktidarda üç kuvvetin bulunduğunu düşünür; *yasama, yürütme ve federatif kuvvet dediği, dış ilişkilerin yürütülmesiyle ilgili kuvvet*. Ona göre siyasi iktidar, babanın çocukları üzerindeki iktidarından, hocanın tilmizleri üzerindeki iktidarından, efendinin köleleri üzerindeki iktidarından farklıdır. Siyasi iktidar, yasama ve yasaları uygulama, cemiyeti dışarıdan yönelecek şiddet eylemlerine karşı koruma kudretinden meydana gelir ve yalnızca müşterek çıkarlara yöneliktir. Cemiyet önünde sorumlu olan kralların hakkı, kamunun çıkarları tarafından sınırlandırılmıştır.⁹¹ Locke, Orta Çağ kral ve meşruiyetlerinin ikna edici olmaktan çıktığı bir dönemde tüm modern siyaset teorisinin sorusunu sormuştur: devlet yönetme meşruiyetini nereden alır?⁹²

2.1.1.1.1. Toplum sözleşmesi

Locke' un toplum sözleşmesi kavramı iki koldan ilerler. Birincisinde, birey kendi rızasıyla, kendi kişisel kararıyla, bilerek ve isteyerek, kendini ve mülkiyetinde olan şeyleri doğa durumundan çıkarır ve başkalarıyla topluluk oluşturacak şekilde bir araya gelmeyi

---

⁹⁰Özgürlüğün İdeolojisi, ed. Doğan Gürpınar, İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2016, s.22.

⁹¹Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.82.

⁹²Jean Didier, *John Locke*, çev. Atakan Altınörs, 1.Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2019, s.64.

kabul eder. Locke, topluluğa itaati sağlamanın gerekli bir koşulu olarak açık ve kesin bir rıza ediminin şart olduğunu belirtir.

Toplum sözleşmesinin ikinci aşamasında çoğunluk, kendi namına hareket etsin diye hükümeti oluşturup ona yetki verir. Doğrusu sivil toplum ile devlet arasındaki ilişki bir sözleşme edimi değildir. Locke bu ilişkiyi bir muvafakat alma meselesi, birilerinin emanetine verilen bir düzenleme olarak betimler. Burada hükümet bir müteveli gibi işlev görür. Bu da çoğunluğun üyelerinin yaşamını ve mülkünü koruyup kollamaktan başka bir şey değildir.⁹³

2.1.1.1.2.Mülkiyet

Doğa durumundan sivil yönetime geçişte mülkiyet hakkı teorisi ortaya çıkmıştır. Mülkiyet hakkı, maddi ürünlere sahip olmanın yanı sıra, insanın kendi kişiliğinin, özgürlüğünün ve yaşamının sahibi olduğunu ileri sürmesi bakımından geniş bir yelpazeye sahiptir.⁹⁴ Tanrı'nın insanoğluna ortaklaşa verdiği yeryüzünün bir kısmının özel mülkiyete ve bunun da doğal bir hakka dönüşmesini sağlayan şeyi, ilgili kimsenin harcadığı emeğe dayandırarak şöyle söyler:

“Yeryüzü ve diğer bütün ast yaratıklar insanların tümüne ortaklaşa biçimde ait olmasına rağmen, (...) insan bedeninin emeği ve elinin işi tam anlamıyla kendisindedir. Şu hâlde, insanın, doğanın kendisine verdiği ve onda bıraktığı şeyleri, emeğini katarak ve kendi özüne ait olan şeyleri karıştırarak bu durumun içinden çıkarması, bu şeyleri kişinin mülkiyeti yapar. Bu şey, içine emek eklenerek, ortak doğa durumundan çıkarıldığından, diğer insanların müşterek hakkı bu şeyden dışlanmış olmaktadır.”

Bu durum paranın kullanımıyla birlikte belirsizleşmeye başlar. Paranın icat edilmesinden önce ihtiyacından fazlasını almayan insan, gereğinden fazla mülk edinmek ister. Mülk sahibi olmayan kimseler artık emeklerini satmak durumundadır yani mülkiyet eşitsiz dağılmıştır. Bu durum da Locke için doğal bir hak olan mülkiyet hakkının korunmasının sivil yönetimin asli amacının olduğunu gösterir. “Benim genel olarak mülkiyet

⁹³ Jeffrey Abramson, *Minervanın Baykuşu*, çev. İbrahim Yıldız, 2. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları, 2014, s.256.

⁹⁴ Erol Kuyurtar, “John Locke”, *Siyaset Felsefesi Tarihi*, ed. Ahu Tunçel- Kurtul Gülenç, 2. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları 2014, s.253.

olarak adlandırdığım, yaşam, özgürlük ve servetlerinin karşılıklı olarak güvence altına alınması için (...) insanların devletlerde birleşmelerinin ve kendilerini hükümet altına koymalarının asıl ve ana amacı, mülkiyetlerinin korunmasıdır. “

Locke bir devletin sınırları içinde yaşayan herkesin bu devletten gelen faydaları şu veya bu biçimde kabul etmeleriyle birlikte, oluşturulan yasalara uyma konusunda kendilerini yükümlü kılmış olduklarını belirtir. Fakat, buradaki temel problem, “karayolunda özgürce dolaşma” gibi bazı faydaların bireylerin kendi tercihleriyle ilgili olup olmadığıdır. Dolayısıyla bir ülkede ikamet etmek, tek başına bireylerden talep edilen siyasal yükümlülüğü zorunlu olarak meşru kılmayabilir.⁹⁵

2.1.1.1.3. Çoğunluk yönetimine karşı bireysel haklar

Locke, çoğunluk yönetimini hem pratik açıdan hem de ahlaki açıdan temellendirir. Çoğunluk yönetiminin değeri, onun, bireylerin eşitliğine dayanan bir usul olmasından kaynaklanır. Çoğunluk yönetiminde herkesin rızası ya da oyu eşit değerdedir, herkes grup kararlarında eşit söz hakkına sahiptir. Çoğunluk usullerinden herhangi bir uzaklaşma, bizi ağırlıklı oy verme sistemine götürür, ki bu sistemde bazı kişilerinin oyları diğerlerinininkinden daha değerlidir.⁹⁶ Locke’ a göre en üstün güç halkın gücüdür ve öyle kalacaktır. Yürütme gücü yasama gücüyle çatışmaya başladığı zaman halkın gücü devreye girer. Çünkü yeryüzünde başka hiçbir güç, böyle bir ihtilafı sona erdiremez.⁹⁷

2.1.1.1.4. Devrim Yapma Hakkı

Halk baskıcı hükümetten korunmanın yolunu devrim yapma hakkında bulur. Locke isyan etme hakkının halka verilmesinden yanadır. “*Devrimler, kamusal işlerin yürütülmesinde küçük bir aksaklık yaşandı diye gerçekleşmez*” der ve Locke ekler:” *Halkın müesseses bir yönetimi devretmektense büyük hataları bile sineye çekmesi daha olasıdır.*” İsyanı davet eden biricik yönetim, dik başlı bir çoğunluğu “*uzun bir suiistimaller, yalanlar, düzenbazlıklar silsilesiyle provoke ederek kendi temellerinin altını oyan*” bir yönetimdir.

---

⁹⁵ Kuyurtar, a.g.m., ss.254-259.

⁹⁶ Abramson, a.g.e., s.263.

⁹⁷ Didier, a.g.e., s.65.

Locke'a göre isyana ancak bir hükümetin yasadışı edimleri halkın çoğunluğunu kapsadığında ya da haksızlığa uğramış birkaç kişinin, çoğunluğu “doğacak sonuçların herkesi tehdit edeceğine” inandırılabilmesi halinde başvurulmalıdır.⁹⁸

2.1.1.2.David Hume (1711-1776)

Liberal geleneğin ve İskoç Aydınlanması geleneğinin en önemli düşünürlerinden biri olan *David Hume*, toplumda barışçı düzeni ve adaleti sağlayan şeyin soyut akılla tasarlanan veya Tanrı vergisi kurallar olmayıp, aksine yararlılığı tecrübeyle görülmüş, uzlaşmaya dayalı pratikler olduğu düşüncesini ortaya atmıştır. *Hume* 'un bu görüşü zamanla, kendiliğinden doğan düzen ve toplumsal kurumların evrim yoluyla gelişmesi gibi liberalizmin başlıca prensiplerinin temelini oluşturmuştur.

Hume'da en önemli anahtar kavramlar “*gelenek*” ve “*tecrübe*” dir. Ona göre insan akli toplumsal düzeni oluşturabilecek, ahlaki ve hukuki normları belirleyecek yeterliliğe sahip değildir. Ancak gelenek ve tecrübe, toplumsal davranışın kılavuzunu içinde barındırır. Ayrıca toplum, adalet ve mülkiyet birlikte olan kurumlardır ve hiçbirisi diğer ikisi olmadan anlamlı değildir. Bu kurumlar insani tasarım olmadan ortaya çıkar ve gelişmesi herhangi bir bireyin veya kolektivitinin arzu ve isteğine bağlı değildir.⁹⁹ Gelenek ve tecrübenin ürünüdür.

Hume'da en büyük siyasi değerler barış, hürriyet ve adalettir. Bunların esasta negatif değerler olduğunu, birtakım pozitif iyiler sağlamaktan ziyade, haksızlığa karşı bir koruma vazifesi üstlendiğini düşünmüştür. Hume, yeryüzünde bazı pozitif adalet anlayışlarını hayata geçirmeye yönelik heyecan ve gayretlerin aslında “*gerçek*” adalet ve özgürlüğe büyük bir tehdit oluşturduğunu görmüştür. Yani klasik liberallerde politikaya karşı duyulan kuşku ve güvensizlik Hume'da da vardır. Hume'a göre devletin görevleri vardır ama sınırlıdır; köprüler inşa etmek, limanlar kurmak, kaleler yapmak, su kanalları açmak, deniz filoları ve ordular oluşturmak gibi. Devlet tarafından daha iyi bir toplumsal düzen için veya toplumun

---

⁹⁸ Abramson, a.g.e., s.271.

⁹⁹ Mustafa Erdoğan, “Liberalizme Yeniden Bakış: Tarihi ve Felsefi Temelleri”, *Liberalizm El Kitabı*, 2. Baskı, ed. Cennet Uslu, Ankara: Liberte Yayınları, 2017, s.68.

menfaati adına yapılan soyut planlar Hume'a göre tehlikelidir.

Toprak ağalığına dayalı feodalizme karşı olan Hume, ekonomik yararın topluma yayılması gerektiğine, sermayenin toplumun sadece bir kesiminde örneğin toprak ağalarında kalmaması gerektiğine inanıyordu. Serbest ticaret ve özel mülkiyet hakkı sağlandığında ekonomik sistemin adil bir biçimde zaten yürüyeceğine ve böylelikle toplumun genel refahının sağlanabileceğine inanıyordu.¹⁰⁰

2.1.2. Klasik Liberalizmin Temel Unsurları

Klasik liberalizmin dört temel unsurunun olduğunu söyleyebiliriz.

1. *Bireycilik*
2. *Özgürlük*
3. *Kendiliğinden Doğan Düzen ve Piyasa Ekonomisi*
4. *Hukukun Hakimiyeti ve Sınırlı Devlet*¹⁰¹

2.1.2.1. Bireycilik

Entelektüel manada gelişimi Locke ile başlayan bireycilik, zamanla liberalizmin temel unsuru haline gelmiştir. Liberalizme göre birey, temel varlıktır. Liberalizmde bireye toplumdan veya diğer herhangi bir kolektif bütünden daha fazla bir ahlaki değer atfedilir. Birey teorik olarak toplumdan önce var olmuştur ve dolayısıyla bireyin hakları da toplumdan önce vardır. Tabii haklar anlayışının temelinde bu fikir yatar.¹⁰²

Klasik liberalizm; toplumun çıkarı, kamu çıkarı, toplumun iyiliği, ortak iyi gibi kolektif bütünlere hasredilen kavramların ne olduklarının çoğu zaman belirsiz olduğuna inanır. Bireylerin bireysel çıkarlarının dışında ve onlardan üstün birtakım ortak çıkarlar olabileceği fikrini benimsemez. İyilik bireylerin iyiliğidir. Toplumun iyiliği müphem, muğlak bir kavramdır. Bir bireyi toplumun veya başka bir bütünün iyiliği için kullanmak

---

¹⁰⁰ Örsan K. Öymen, "David Hume", *Siyaset Felsefesi Tarihi*, ed. Ahu Tunçel- Kurtul Gülenç, 2. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, s.291.

¹⁰¹Yayla, *Liberalizm*, s.152.

¹⁰²Yayla, *Liberalizm*, s.152.

demek, onu bir araç durumuna düşürmek; onu bir nesne gibi muamele ederek kişilikten uzaklaştırmak, “şey” yapmak, hatta onu bazen başkalarına kurban etmek demektir. ¹⁰³

John Stuart Mill (1806-1873), hiyerarşik toplumlarda töreler ve geleneklerin baskısı, eşitlikçi ve demokratik toplumlarda özellikle kamuoyu görüşünün ağırlık kazanmasının bireyselliği baskı altına aldığını düşünür. Kapitalizmin gelişmesiyle bireyin ön plana çıktığı ve bireyselliğin arttığı iddialarına karşı çıkan Mill’ e göre bireysellik özellikle modern toplumda tehdit altındadır. Mill’ göre özgürlük bireysellik için elzemdir; bireysellik ise mutluluk ve toplumsal ilerlemenin önkoşuludur. ¹⁰⁴

Hayek, gerçek bireycilik ve sahte bireycilik arasındaki ayrımı şöyle izah eder; gerçek bireycilik, insan aklının, bireyleri, kendilerinin yapabileceğinden daha büyük şeyler yapmaya yarayacak sosyal süreci destekler. Sahte bireycilik ise, bireysel aklın gücüne aşırı bir inancın ve bunun sonucu olarak da akıl tarafından dizayn edilmemiş yahut aklın bütünüyle kavrayamadığı her şeyi küçümsemenin hâkim olduğu bir yaklaşımdır. ¹⁰⁵

2.1.2.2. Özgürlük

Liberalizmde en fazla kıymet verilen değer özgürlüktür. Özgürlük prensibinin esas dayanağını, bu yolda insanlığın gelişerek hep daha iyiye doğru ilerleyeceğine duyulan iyimser inanç oluşturur. ¹⁰⁶

Liberalizmin özgürlük anlayışı genel olarak negatif özgürlüktür. Negatif özgürlük ise; bireyin dışardan gelen keyfi bir zorlama altında kalmaksızın davranabilmesi, serbestçe hareket edebilmesidir. Başka bir deyişle, bir birey, davranışlarına, hareketlerine diğerleri tarafından müdahale edilmediği ölçüde özgürdür. ¹⁰⁷

Locke’a göre bireyin kendisinin oluşturduğu yaşam anlayışına uygun bir yaşam

---

¹⁰³Yayla, *Liberalizm*, s.155.

¹⁰⁴Yayla, *Liberalizm*, s.158.

¹⁰⁵Yıldız Silier, “John Stuart Mill”, *Siyaset Felsefesi Tarihi*, Editörler Ahu Tunçel- Kurtul Gülenç, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2. Basım, 2014, ss.413-415

¹⁰⁶Yayla, *Liberalizm*, s.162.

¹⁰⁷Aytaç, a.g.m, s.113.

tarzına ya da pratiğine bu tarz veya pratik diğer yaşam tarzlarına zarar vermediği sürece, devlet müdahale etmemelidir. Devletin yapması gereken şey, farklı yaşam anlayışları karşısında tarafsız durup, bireylerin iyiye dair kendi yaşam anlayışlarını farklı düzeylerde gerçekleştirebilmeleri için eşit yaşam şartları yaratmaktır.¹⁰⁸

John Stuart Mill özgürlüğü tarif ederken özellikle düşünce özgürlüğüne vurgu yapmıştır. Ve önemini dört sebebe dayandırmıştır:

1. Susmaya mecbur edilen fikrin, bizim kesin olarak bildiğimiz şeyler ne olursa olsun, doğru olma ihtimalinin bulunmasıdır. Bunu reddedersek kendimizin yanılmaz olduğunu düşünmüş oluruz.

2. Susturulan fikrin, yanlış gibi görünüyorsa da bir parça hakikati kapsamasının mümkün olmasıdır. Fiiliyatta da böyledir ve fikirlerin toptan yanlış veya doğru olmaktan çok kısmi gerçekler taşıdıkları görülmektedir. Gerçeğin geriye kalan kısmının da ortaya çıkması için, karşıt fikirlerin çatışmasına müsaade etmek gereklidir.

3. Bir fikrin daha iyi anlaşılması ve benimsenmesi düşünce özgürlüğü ile sağlanır.

4. İnanılan fakat doğruluğu karşıt fikirlerin itiraz ve eleştirileriyle test edilemeyen fikirler zayıflar ve bir süre sonra etkisini kaybederek “nas(dogma) bütün bütün tesirsiz, füzuli yer işgal eden fakat herhangi hakiki ve yürekten duyulan bir kanaatin akıl ve şahıs tecrübe yolundan inkişaf etmesini meneden, sadece suni bir ikrar halini alır. İşte bu dört sebepten dolayı düşünce ve düşündüğünü yayma özgürlüğü vazgeçilemeyecek değerlerdir.

109

Mill eleştirel düşünme yeteneğinin, özgürlüğün önkoşullarından biri olduğunu iddia ettiği için, düşünce ve tartışma özgürlüğünün olmadığı toplumlarda bireysel özgürlüğün mümkün olamayacağını savunur. İnsanlar bazı fikirleri kanıksadıkça, onlar üzerinde düşünmeyi bırakır ve eleştirel olarak yeniden değerlendirilmeyen, kalıplaşmış görüşler haline gelir. Serbest tartışma ortamının olmadığı yerlerde, insanların zihinsel yetilerinin önemli bir kısmı da kullanılmadığı için körelir ve insan doğası yoksullaşır. Ayrıca, kendi

---

¹⁰⁷Aytaç, a.g.m, s.113.

¹⁰⁸Yayla, *Liberalizm*, s.165.

¹⁰⁹Kuyurtar, a.g.m., s.262.

düşüncelerini oluşturamayan kitleler, güce tapar hale gelip kolayca manipüle edildiği için de demokrasi zayıflar.¹¹⁰

Hayek'e göre *“Hürriyet daha yüksek bir gayeye varmak için bir vasıta değildir. Hürriyetin kendisi en yüksek siyasi gayedir. Hürriyete iyi bir amme idaresine sahip olmak için değil, cemiyet hayatının ve hususi hayatın en yüce gayeleri peşinde koşarken emniyet içinde bulunabilmek için ihtiyacımız vardır.”*¹¹¹

Isaiah Berlin (1909-1997) için liberalizm, bir tür *“hakikati ve özgürlüğü arayış çabasıdır.”*¹¹² Berlin için özgürlük her şeyden önce “fikir” dir. Ona göre özgür olmak ancak bir farkındalıkla mümkün olabilir. Berlin *İki Özgürlük Kavramı* adlı metninde, özgürlüğün iki siyasi anlamından söz eder: Negatif ve Pozitif özgürlük. Negatif özgürlüğü anlamak için şu soruyu sormuştur: *“Öznenin-bir kişi veya kişiler grubunun- başka kişilerin müdahalesi olmadan kendi içinde yapabileceğini yapmakta ve olabileceğini olmakta serbest bırakılması gereken alan nedir?”* Pozitif özgürlüğü anlamak için ise şu sorunun cevabı arar: *“Bir kimsenin şunu değil de bunu yapmasını veya olmasını belirleyebilen kontrolün ve müdahalenin kaynağı nedir veya kimdir?”*¹¹³

Özgürlük kelimesinin pozitif anlamı, bireyin kendisinin efendisi olma isteğinden kaynaklanır. İnsan kendisinin düşünen, irade sahibi, eylemde bulunan ve tercihlerinin sorumluluğunu üstlenen bir varlık olduğunun bilincinde olmayı ister ve bu koşullar sağlandığı ölçüde özgürdür.¹¹⁴

Berlin'e göre yarı çıplak, okur yazar olmayan, iyi beslenemeyen, hastalıklı insanlara siyasi haklar veya devletin müdahalesine karşı güvenceler vermenin onlarla bir bakıma alay etmek anlamına gelir. Çünkü onların için özgürlüğü kullanabilecekleri uygun şartlar yoktur, önce tıbbi yardıma veya eğitime ihtiyacı vardır. Yani *“özgürlük insanların yegâne amacı değildir”*.

---

¹¹⁰Yayla, *Liberalizm*, s.165

¹¹¹Kuyurtar, a.g.m., s.262.

¹¹³Yayla, *Liberalizm*, s.178.

¹¹⁴Silier, a.g.m, s.410.

Özgürlük konusunda bir diğer problem; sınırsız bir özgürlük mümkün olamayacağına göre, özgürlük alanının sınırları nereye kadardır? sorusudur. Yani “*Mutlak olarak özgür olamayız, geri kalanını korumak için özgürlüğümüzün bir kısmından vazgeçmeliyiz.*” Bu konu, filozoflar arasında bitmeyen bir tartışma olagelmıştır.

2.1.2.3. Kendiliğinden Doğan Düzen ve Piyasa Ekonomisi

Kendiliğinden doğan düzen; sırf insan aklına dayanarak bir sosyal düzen oluşturulamayacağı anlamına gelir. Hume’dan Hayek’e kadar uzanan ve anti rasyonalist gelenek olarak adlandırılan düşünce çizgisinin, akli tamamen dışladığı, yok saydığı veya aklın insan eylemleri ve ilişki sistemleriyle hiçbir alakasının olmadığı düşünülmemelidir. Anti-rasyonalist liberal yazarlar, akla her zaman önem vermişlerdir. İnsanların kendi ilgi ve bilgi sınırları çerçevesinde akla göre hareket eden, etmesi gereken varlıklar olduğunu kabul etmişlerdir. Yani rasyonel davranışa inanmış ve insan eylemlerinin bu nitelikte olmasını arzu etmişlerdir. Ancak karşı çıktıkları şey “rasyonalizm” dir. Yani gerektiğinde gelenek ve tecrübeden bağımsız olarak, akıl yürütme yoluyla sosyal sistemlerin ideal ve mutlaka uyulması gereken kurallarını bulabileceği, buna paralel olarak mükemmel bir sosyal sistem inşa edilebileceğine inanmalarındır.

Hayek bu konuda şöyle söyler: “*İnsanlar akıllı varlıklardır. Ancak her insan bizzat içinde bulunduğu beşerî ilişkiler yumağının yalnızca bir kısmını bilebilir. Herkes bu durumda olduğuna göre, hiç kimse, bütün toplumu ve toplum hayatının her anını ve her alanını kucaklayacak mutlak kararlar alma ve teoriler geliştirme iddiasında bulunamaz.*”¹¹⁵

Kendiliğinden doğan düzenin bir örneği olan piyasa sisteminin işleyişinde rekabetin çok önemli bir yeri vardır. Çünkü rekabet olmaksızın piyasa sistemi yaşayamaz. Rekabet herhangi bir kimse veya işletmenin, belirli bir alanda bütün gücü ele geçirerek diğer insanların özgürlüğünü kısıtlamasını önler. Piyasa ekonomisi çerçevesinde gelir dağılımında farklılıklar ortaya çıksa da bu doğal bir durumdur. Gelir dağılımında eşitlik veya adalet sağlama gerekçesiyle piyasa sisteminin işleyişine müdahale edilmemelidir. Çünkü bu müdahaleler arttıkça özgürlüklerin tahrip edilmesine ve özgür toplumlar yerine paternalistik

---

¹¹⁵Hayek, a.g.e., s.188.

sistemlerin doğmasına neden olabilir.

Piyasa sistemi sonucunda gelir dağılımının adaletsiz olduğu düşünülüyorsa daha adil olduğu sanılan bir gelir dağılımını gerçekleştirmek için, piyasa mekanizması dışındaki bir gücün müdahale etmesi istenecektir ve bu güç devlet olacaktır. Fakat devlet müdahaleleri, ister istemez bireylerin özgürlük alanlarını daraltacaktır. Kafalardaki mutlak adalet idealine ne kadar yaklaşılmalı istenirse, devletin müdahalelerinin de aynı ölçüde çeşitlenmesine ve yaygınlaşmasına neden olacaktır. Bu da bireysel özgürlük ve özerkliği hiçe sayan totaliter sistemleri doğuracaktır.¹¹⁶

2.1.2.4. Hukukun Hakimiyeti ve Sınırlı Devlet

Liberal devletin sınırlılık niteliğinin hukuk devleti veya hukukun hakimiyeti kavramlarıyla ifade edildiğini görüyoruz. Hukukun hakimiyeti prensibini en ayrıntılı biçimde işleyen düşünürlerden biri Hayek'tir. Düşünür "*kendiliğinden doğan düzenle*" "*hukukun hakimiyeti*" arasındaki ilişkiyi özellikle ön plana çıkarır.

Hayek'e göre bir milletin hür olduğunu gösteren ve onu keyfi biçimde yönetilen memleketlerden ayıran en önemli kıstasın "*kanun hakimiyeti*" olduğunu belirtmiştir. Hayek'e göre kanun hakimiyeti prensibinin uygulanması için, kanunların şu dört özelliğe sahip olmaları gerekir:

1. Kanunlar tamamıyla genel olmalıdır, hiçbir bireye veya gruba, olumlu veya olumsuz muamele uygulamaya yönelmemelidir.
2. İnsanlara eşit olarak uygulanmalıdır.
3. Geçmişe şamil olmamalıdır.
4. Bütün kanunlar, hükümet dahil herkesi bağlamalıdır.¹¹⁷

Kanun üstünlüğü prensibinin birinci amacı kişilerin kanunların kendilerini nasıl etkileyeceğini bilmelerini sağlamaktır. Liberal bakış açısına göre devlet gücü kontrol edilmediği takdirde bireylere karşı her zaman zulüm uygulama eğiliminde olan bir sıkıntı kaynağıdır. Bu nedenle devleti kontrol altına alacak anayasa, haklar bildirgesi, bağımsız

---

¹¹⁶Hayek, a.g.e., s.201.

¹¹⁷Hayek, *Kölelik Yolu*, s.205.

yargı ve devletin kurumları arasında kontrol ve denge sağlayacak ilişkiler ağı mekanizmalarının düzenlemesi gerekir.¹¹⁸

Locke'a göre, herhangi bir siyasal iktidar ve onun kurumları, bireylerin yaşamları üzerinde “*mutlak ve keyfi*” bir otoriteye sahip olamaz. Bunu iki gerekçeye dayandırır. Birincisi bireyler doğaları gereği ne kendi yaşamları ne de diğerlerinin yaşamları üzerinde keyfi bir güce sahiptirler. Bireyler kendi yaşamları üzerinde keyfi bir güce sahip değildirler, zira kendi istekleriyle ne köle olabilir ne de intihar edebilirler. Yine bireyler başkalarının özgürlükleri yaşamları ve mülkleri üzerinde keyfi bir güce sahip değildirler. O halde böylesi bir güç ne bireylerin kendilerinde ne de toplumun kendisinde olduğuna göre, bu güç herhangi bir yönetime de devredilemez. İkincisi, bir yönetime mutlak veya keyfi gücün verilmesi, sivil toplumun oluşturulmasının amacına aykırıdır. Zira tüm insanlar, doğa durumunu terk edişlerini sivil yönetimden doğal haklarını koruma taleplerine dayandırırılar. Devletle yurttaşlar arasındaki sözleşmenin zemini bireylerin doğal haklarıdır ve bu nedenle yurttaşların siyasal yükümlülükleri, devletin bu hakları tanımmasını ve aynı zamanda korumasını gerekli kılar.¹¹⁹

Liberalizmde, siyasi kararlar anayasal normlardan türetilir ve devletin üzerinde hukuk ve hukukun yorumu durur. İşte bu yüzden liberal bir devletteki en üst otorite anayasa mahkemesi ya da onun muadilidir. Siyasi eylem hukuki yoruma tabi tutulur. Liberal demokraside krallar felsefeciler değil avukatlardır.¹²⁰

2.1.2.5. Fırsat eşitliği

Kişilerin insan olmalarına veya hukuk nazarındaki durumlarına göre sahip oldukları statüleri dikkate alan şekli eşitlik, onların içinde yaşadıkları şartları ve önlerine çıkan şansları yani fırsatları gündemine almaz. Fırsat eşitliği daha çok yaşamın başlangıcıyla ilgilenir. Genellikle spordan alınan metaforla, hayat eşit şartlarda başlamalı veya eşit saha şartlarında oynanmalıdır ifadeleri kullanılır. Eşitliği yaşamın başlangıcındaki şartlarla sınırlandırmak

---

¹¹⁸ Heywood, *Siyaset Bilimine Giriş*, s.279.

¹¹⁹ Kuyurtar, a.g.e., s.259.

¹²⁰ Simon Critchley, *İmansızların İmanı: Siyasal Teoloji Deneyleri*, çev. Erkan Ünal, 1. Baskı, Metis Yayınları, 2013, s. 114.

sonuçları itibariyle çok ciddi eşitsizlikler ortaya çıkarabilir.¹²¹

Devletin kişilerin sahip olabileceği iyi yaşama ilişkin olarak birbirine rakip kavrayışlar karşısında tarafsız olması gerektiği yolundaki düşünce, Kant'ın liberalizminin alametifarikasıdır. Kişileri ahlaklı kılmak devletin işi değildir; bu bireylerin ancak ve ancak kendileri için doğacak sonuçlardan bağımsız olarak doğru olanı yapmayı istemek suretiyle yapabileceği bir şeydir. Devletin ahlak adına yasalar çıkarması kendi içinde çelişik bir durumdur, çünkü bu tür bir yaklaşım, insanlardan tam da ahlaki davranışı mümkün kılan özerkliği alıp götürür.¹²² Fırsat eşitliğini talep etmek, bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirmesinin önünde duran engellerin kaldırılmasını talep etmektir. Fırsatlardaki artış, özgürlükteki artıştır. Bu görüşte belirli bir ölçüde akla yatkınlık vardır.¹²³

---

¹²¹ Heywood, *Siyaset Bilimine Giriş*, s.355.

¹²² Heywood, *Siyaset Bilimine Giriş*, s.328.

¹²³ Holden, *Modern Siyaset Teorisi*, s.198.

2.2.MUHAFAZAKARLIĞIN KAVRAMSAL ANALİZİ

“*Muhafazakarlıktan neyi anlamak gerek?*” sorusuna bir çırpıda cevap vermek zordur. Muhafazakarlık tarifi zor olan kavramlardan biridir. Çünkü kavram doğuşundan bugüne kadar birçok sözcüğün başına gelmiş, ülkelere göre farklı gündemlerin içine sürüklenmiştir. Bu durum muhafazakarlığın anlam belirsizliğine ve yan anlamlar barındırmasına sebep olmuştur. Örneğin; İngiltere siyasetinde siyasal yaşamın temel terimlerinden biriyken, Fransa için ise kısa ömürlü olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri için durum daha farklıdır. Çağdaş dönemde kavrama ilgi artmış ancak anlamı tam belirlenmeden kullanılmış ve liberaller ile aynı kategoride anlaşılmıştır.¹²⁴ Modernizme karşı muhalif kanadı temsil etmesi bakımından da Shk’lar, muhafazakârlık için “*olumsuzlama felsefesi*” demiştir.¹²⁵ Oakeshott gibi bazı muhafazakâr düşünürler de muhafazakarlığı “*bir inanç veya öğretisi olarak değil, bir eğilim*” şeklinde ele almayı önermişlerdir. Muhafazakarlık kelimesi Latince “*conserve*” ve Neo-Latin “*conservatismus*” kelimelerinden gelmektedir. Sözlük anlamı ise “*korumak*” ya da “*olduğu gibi muhafaza etmek*” tir.¹²⁶

Muhafazakarlığın günlük kullanımı ile entelektüel ve siyasal bir hareket olarak iki farklı kullanımı vardır. Modern anlamda muhafazakâr düşüncenin bir nevi başlangıç noktası olarak kabul edilen ve muhafazakarlığın en önemli isimlerinden biri olan Edmund Burke’un “*Fransız İhtilali Üzerine Düşünceler*” ve “*Yeni Whigler’den Eski Whig’lere Bir Rica*” isimli eserleri muhafazakarlığın siyasal bir ideolojiye dönüşmesinde büyük katkı sunmuştur. 1776 Amerikan Devrimi'nin bir savunucusu olan Burke, *tecrübe, gelenek ve tarih* vurgusuyla Fransız Devrimi'ne şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır.¹²⁷ Burke’a göre Avrupa’da insanlığın kurtuluşuna ve onun yeniden ruhsal biçimlenmesine adanmış böylesi tekdüze bir devrim olmamıştır. “*Bütün şartlar bir arada değerlendirildiğinde Fransız*

¹²⁴ Philippe Beneton, *Muhafazakarlık*, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2016, s.8.

¹²⁴ Bekir Berat Özipek, *Akıl Toplum Siyaset*, 4.Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s.49.

¹²⁵ Bengül Güngörmez, *Muhafazakâr Paradigma: “Dogma” ve “Önyargı”*, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl:1, Sayı:1, Yaz 2004, s.12

¹²⁶ Beneton, a.g.e. s.9.

¹²⁷ Bedri Gencer, *İslam’da Modernleşme*, 4. Baskı, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2017, s.136.

*Devrimi, bugüne kadar dünyada meydana gelmiş en şaşılacak devrimdir” diye yazmıştır.*¹²⁸

Muhafazakarlığın temel gerilimini değişme ile insanların istikrar ve düzen arayışı arasındaki çatışma oluşturur. Muhafazakarlığın ilerleme kavramına mesafeli hatta eleştirel bir tutum almasının nedenini de bu kavram oluşturur. Muhafazakarların amacı bütünsel bir değişme karşıtlığı yapmaktan çok, tarihin hep daha iyiye giden, zorunlu ve tek yönlü bir değişme içinde olduğunu savunan ilerlemecilik anlayışına karşı çıkmaktır.¹²⁹ Muhafazakarlara göre, insani eylemin temeli teorik akıl değil, Aydınlanma düşüncesinin olumsuz bir anlam yükleyerek kurtulmak istediği önyargı, dogma, alışkanlık ve gelenektir.¹³⁰

2.2.1. Muhafazakarlığın Ortaya Çıkışında Belirleyici Olaylar

*Muhafazakâr düşünce varoluşunu, reddettiği Aydınlanma düşüncesine borçludur.*¹³¹ Çünkü “Aydınlanma, 18.yy. Avrupa’ında belirginleşen, toplumsal ve siyasal yaşamın her alanında yerleşik kalıpları yıkararak önce Avrupa’da sonra da tüm dünyada tarihin yönünü değiştirebilecek olan insan ve evren tasarımları üreten zihinsel bir dönüşüm ve felsefi bir kopuşu ifade etmektedir.”¹³² Muhafazakârlık ise Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan 18. yüzyıl ve onu izleyen büyük sosyal, siyasi ve iktisadi altüst oluşların eleştirisinden başlatılabilir.¹³³

Rönesans’ın başlangıcından 18.yy’ın sonlarına kadar olan zaman diliminde, bilimsel ve felsefi teorilerin oluşmasında inancın yerine aklın, dini bilginin yerine rasyonel bilginin aldığı, düşünce ve davranışların geleneksel biçimleri yerine rasyonel biçimleri değer kazanmıştır.¹³⁴ Yani 19.yy, Tanrı merkezli bir evrenden çıkışla birlikte, Avrupa’nın artan sekülerizasyonu ve ilerlemeye dair umutların arttığı, Kilise’nin kamusal alandan özel alana

---

¹²⁸ Robert Nisbet, *Muhafazakarlık Düş ve Gerçek*, çev. Kudret Bülbül, M. Fatih Serenli, Ankara, Kadim Yayınları, 3.Baskı, 2014, ss.30-31.

¹²⁹ Aytaç, a.g.m., s.117.

¹³⁰ Güngörmez, *Muhafazakâr Paradigma: Dogma ve Önyargı*, s.14.

¹³¹ Güngörmez, *Muhafazakâr Paradigma: Dogma ve Önyargı*, s.12.

¹³² Özipek, *Akıl Toplum Siyaset*, s.31.

¹³³ Özipek, *Akıl Toplum Siyaset*, s.29.

¹³⁴ Fatih Duman, *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına: Edmund Burke*, Ankara: Liberte Yayınları, 2010, s.36.

doğru çekilerek marjinalleştiği bir yüzyıl olmuştur.¹³⁵

Modern ideolojilerin, ütopyanın ve hümanist inanışların Hristiyanlık 'ın dünyaya armağanı olduğu Aydınlanma döneminde, şiddetle bastırılmış olan din, modern dönemde birincil insani ihtiyaç haline gelmiştir. Dinin yerini ise dünyevi dinler, politik dinler veya dünyevi kutsallaştırmalar almıştır.¹³⁶ Yani modernite, Ortaçağ'dan tarihsel bir kopuş değil onun devamı haline gelmiştir. Cemil Meriç'in ifadesiyle "*Fransız İhtilali kimine göre kiliseye karşı bir savaş, kimine göre ise kilisenin zaferi*" dir.¹³⁷

Zygmunt Bauman (1925-2017) "*Yasa Koyucular ile Yorumcular*" adlı eserinde, modernitenin ortaya çıkışını "*vahşi kültürlerden bahçe kültürlerine dönüşme süreci*" metaforunu kullanarak anlatmıştır. Ernest Gellner, vahşi kültürleri, "*bir kuşaktan ötekine kendilerini bilinçli bir tasarım, nezaret, gözetim ya da özel beslenme olmaksızın kendilerini yeniden üretirler*" ifadesiyle tarif etmiştir. Bahçe kültürlerini ise "*ancak okumuş ya da uzmanlaşmış kimselerce üretilebileceğini*" belirtmiştir. Bauman' a göre modernitenin ortaya çıkışı da böyle bir vahşi kültürün bahçe kültürüne dönüşmesidir. 17.yy. bu sürecin ivme kazandığı bir süreçtir.

Bahçe kültürünün bahçıvanları, avlak bekçilerinin yerini almıştır. Vahşi kültürün avlak bekçileri, kendisine emanet edilen arazideki bitki örtüsünü ve hayvanları beslemezler; arazinin durumunu, tasarı ve çabaların ürünü "ideal durum" a yakın hale getirmek gibi bir amaçları da yoktur. Daha çok bitkilerin ve hayvanların, sorunsuz biçimde yeniden üremelerini güvence altına almaya çalışırlar. Yani vahşi kültürün işleyişine müdahale etmezler. Moderniteyi yaratan iktidar, bahçıvan modeli üzerine kurulmuştur.¹³⁸ "Bahçe kültürü" yani Fransız devriminin hararetle savunduğu, "bahçıvan" tarafından yönetilen toplum; iktidar tarafından bilinçli olarak tasarlanmış, planlanmış ve denetlenen toplum varsayımı, Akıl Çağı'nın ürettiği ve Aydınlanma Çağı'nın sürdürdüğu bir söylemin ürünüdür.¹³⁹ Yani artık uygar özneler vardır.

Aydınlanma çağı olarak bilinen toplumsal-entelektüel akım, hakikat, akıl, bilim, akılcılık lehine büyük bir propaganda uygulaması değildi. Zihni karışık, baskı altındaki

---

¹³⁵ Bengül Güngörmez, *Modernite ve Kıyamet*, 1. Baskı, Ankara: Kadim Yayınları, 2014, s.67.

¹³⁶ Güngörmez, *Modernite ve Kıyamet*, s.37.

¹³⁷ Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, 25.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.114.

¹³⁸ Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Metis Yayınları, 4. Baskı, 2014, s.65.

¹³⁹ Bauman, a.g.e. s.87.

kitlelere bilgeliğin ışığını getirmek gibi gayesi de yoktu. Aydınlanma'nın gayesi, devletin otoritesini genişletmek, daha önce kilisenin yerine getirdiği işlevi devlete aktarmak, devlete toplumsal düzenin yeniden üretiminde planlama, tasarlama ve idare etme görevini teslim etmektir. İkinci gayesi ise, öğreten ve idare eden devletin yönetimi altında olan bireylerin toplumsal ilişkilerini düzenlemek ve kurallı hale getirmektir. Yani terbiye etme işlevinin tamamen yeni ve bilinçli olarak toplumsal mekanizmasını yaratmaktır.¹⁴⁰

Michael Foucault, 19.yy'ın en temel olaylarından birinin, yaşamın iktidar tarafından gözetlenmesi, insan üzerinde iktidar kurulması olduğunu söylemiştir. Marshall Berman'ın yakın zamanda modernite ile ilgili bir analizinde şöyle söylemiştir,

“Marx açısından bizim çağımız, katı olan her şeyin buharlaştığı, kutsal olan her şeyin müstehcenleştirildiği bir çağdı; soluk kesici hızda bir gelişmenin, maddi refahın çoğalışının, insanoğlunun giderek doğal çevreye daha fazla egemen oluşunun, tarihin çok uzun bir kesimi boyunca insanın yaratıcı potansiyelini sınırlandıran ve engelleyen gerçek ya da hayal ürünü tüm kısıtlamalardan evrensel olarak bağımsızlaşmanın çağıydı.”¹⁴¹

2.2.2. Muhafazakarlığın Başlıca İlkeleri

Muhafazakârlık kendine özgü tavrıyla diğer siyasi geleneklerin bir özelliği olan geliştirilmiş teorilere ve ilkelere güvenmeyip gelenek, tarih ve tecrübeyi esas almaktadır. Muhafazakâr düşüncenin temel iddiası toplumu ortak değer ve inançlar ile bir arada tutan ve organik bir bütün olarak işleyen ahlaki bir cemaat şeklinde algılamaktır. Çünkü toplumsal hayat, birçok faktörün etkisi altında şekillenen karmaşık bir yapıya sahiptir ve hiçbir insanın akli onu en ince ayrıntılarına kadar kavrayacak bütünsel bir anlayış gücüne sahip değildir. Bu yüzden özgürlük ve eşitlik gibi soyut ilkeler aracılığı ile toplum düzenine müdahale etmek her zaman için başarısızlığa mahkûm olacaktır.¹⁴² Muhafazakarlığın sağlam bir kurumsal muhtevası yoktur. Muhafazakarlık, siyasi kurumların etkiledikleri zaman, değişim ve istikrarla ilgilenir.

---

¹⁴⁰ Bauman, a.g.e. s.99.

¹⁴¹ Bauman, a.g.e. s.136.

¹⁴² Aytaç, a.g.m., s.117.

2.2.2.1.Devrim Karşıtlığı

Muhafazakarlık modern zamanlarda doğmuş ve modernizme karşı çıkan entelektüel ve siyasal bir harekettir. Fransız Devrimine ve Aydınlanma düşüncesine karşı bir tepkiden doğmuştur. Devrimin ortaya attığı ilkeleri reddetmiştir. Bu ilkeleri toplumsal ve ahlaki insanın doğasına aykırı bulmuş ve modern siyaset düşüncesine karşı çıkmıştır.¹⁴³

Muhafazakâr düşüncenin vurguladığı doğal düzen, kendiliğindenlik, evrimci ve organizmacı toplum anlayışı, onun herhangi bir radikal değişime karşı oluşunu kesin bir biçimde açıklamaktadır. Devrim karşıtlığı, muhafazakarlığın başlangıçtan itibaren var olan en temel yaklaşımıdır.¹⁴⁴

Muhafazakârlık, Fransız devrimine duyulan tepkiyle, bu devrimi hazırlamakla suçlanan aydınlanma filozoflarının fikirlerine yöneltilen eleştirilerin meydana getirdiği bir ideolojidir. Toplumun her sahasında hızlı ve köklü değişimlerin yaşandığı bir çağın ve yeni bir dönemin başlangıcı sayılan Fransız Devrimi'nin ardından belirginleşmiş olması "devrim" kavramının merkezi bir tema olarak yer almasına neden olmuştur.

*"Fransız Devrimi'nin en çarpıcı yanı, bütün engelleri yerle bir eden o sürükleyici güçtür. Devrim'in hortumu, insan gücünün ona karşı koyabildiği her şeyi saman sapı gibi alıp götürür. (...) Devrimi yönetiyor görünen anasının gözü kişiler bile, basit araçlar olarak devreye girerler ve devrimi yönetme iddiası ile ortaya çıkar çıkmaz, rezil olup kalırlar. Cumhuriyeti kuranlar, onu istemeden ne yaptıklarını bilmeden kurdular; bu noktaya olaylar tarafından sürüklenmişlerdi. (...) Ve nihayet devrimin görünüşte en faal insanları ne kadar çok incelenirse, onlarda pasif ve mekanik şeylerin o kadar çok olduğu görülür. Çok tekrarlandığı gibi, Devrim'i yöneten kesinlikle insanlar değildir, insanları kullanan Devrim'dir."*¹⁴⁵

Muhafazakârlar, toplumu bir organizma olarak kabul eder ve toplumu oluşturan din, aile, gelenek gibi temel kurumların devamlılığını öngörürler. Radikal ve devrimci değişim önerilerine ve tecrübeden bağımsız akıl yürütmeye karşı çıkarlar. Rasyonel siyaseti ve toplum mühendisliğini reddederler. Süreklilik arz eden bir düzeni savunurlar, ortaya çıkan ani değişikliklerin karşısında olup, istikrar, devamlılık ve tasarrufun önemini

¹⁴³ Beneton, a.g.e., ss.10-11.

¹⁴⁴ Selahaddin Bakan, Liberal Değişim Sürecinde Dönüşen ve Dönüştüren Muhafazakarlık, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/issue/10265/125907> ss.132-133.

¹⁴⁵ Beneton, a.g.e., s.33.

vurgulayan argümanlara sahiplerdir.¹⁴⁶ Muhafazakârlar için sorun, düzenin bozulması ve bunun yarattığı kargaşadır. Çünkü toplum rasyonel bir biçimde planlanamayacak kadar karmaşıktır.¹⁴⁷

Muhafazakârlığın siyasi bakımından güçlü olduğu ve muhafazakâr partilerin çoğu kez iktidarı temsil ettiği, bu düşünce geleneğinin egemen olduğu ülkelerde muhafazakârlar tedrici değişmeye çatışmacı olmayan bir düşünce sistemine sahip olmanın kendi ülkelerindeki demokrasi standardını yükselttiğini ve topraklarını güçlü bir faşist ve komünist hareketin gerçekleşmediğini gururla belirtirler. Örneğin İngiltere'de veya Amerika'da güçlü bir faşist ve komünist hareketin olmaması, radikal değişime soğuk bakan bir felsefe ve siyasi atmosferin herkesi kuşatmasının kaynağında da muhafazakarlığın etkisi bulunmaktadır.

Burke'a göre devrimin etkilerinden biri, insanoğlunu etkin bir şekilde asosyal hale getirmesi, geleneksel sosyal bağları yıkarak toplumu paramparça etmesidir. Nitekim, Burke devrimi "*kendisine bağlı olan toplumun bağlarını koparmak ve onu asosyal gayrimesnedi, kopuk bir temel unsurlar kaosuna sürüklemek*" olarak niteler.¹⁴⁸ Burke'a göre Fransız Devrimi baştan beri, eşitliği ve ulusu, tiranlığın potansiyel araçları olan iki hakim değer yapmış ve her ikisi yurttaşların sosyal ve ahlaki özgürlük koşullarını erezyona uğratmada birbiriyle uyumlu çalışmıştır.¹⁴⁹

Sonuç olarak muhafazakârlar her türlü toplumsal mühendislik düşüncesine şiddetle karşı çıkarlar. Toplum bir bina gibi dışarıdan müdahalelerle, planlarla şekillendirilebilecek bir yapı değildir. Ona yapılacak her türlü müdahale onun değişimini ve doğal ahengini bozar. Bu anlamda doğal düzen kavramı topluma ilişkin temel kavramlardan biri olmuştur.¹⁵⁰ Toplumsal sorunların çözümünde, şu veya bu düşünürün zihninde şekillenen düşünceleri hayata geçirmeye çalışan yaklaşımlara yönelik siyasal şüphecilik muhafazakâr yaklaşımın vazgeçilmez bir bileşenini oluşturur.¹⁵¹ Muhafazakârlar, iktidarın ve ihtiraslarının ihtiyatlı

---

¹⁴⁶ Owen Harries, "Muhafazakarlığın Anlamı", çev. Metin Boşnak, *Liberal Düşünce*, Bahar 2004, s.98.

¹⁴⁶ Özipek, *Akıl Toplum Siyaset*, s.121.

¹⁴⁸ Nisbet, *Muhafazakarlık*, s.78.

¹⁴⁹ Nisbet, *Muhafazakarlık*, s.80.

¹⁵⁰ Modern Düşünce Toplum, *Liberal Düşünce Dergisi*, s.20.

¹⁵¹ Aytaç, a.g.m., s.118.

bir şekilde sınırlandırılması gerektiğine inanırlar. Muhafazakarlara göre, güçlü bir toplumda süreklilik ve değişim üzerinde uzlaşma sağlanmalı, her ikisi de kabul görmelidir.

2.2.2.2. Geleneklere Bağlılık ve Süreklilik Vurgusu

Muhafazakarlık, Karl Mannheim'ın ifadesiyle “*bilinçli hale gelmiş gelenekçilik*” tir.¹⁵² Muhafazakâr bakış açısına göre sosyal gerçeklik en iyi bir şekilde tarihi yaklaşım aracılığı ile anlaşılabilir. Geçmişten bugüne nerede olduğumuzu bilmeden şu anda nerede olduğumuzu ve nereye gittiğimizi bilemeyiz.¹⁵³ Tecrübeye olan inancı muhafazakarlığın temel unsurlarından biridir. Çünkü tarih, tecrübeden başka bir şey değildir.¹⁵⁴

Aydınlanma düşüncesi, gelenek ve dinde somutlaşan mit, önyargı ve hurafeye karşı olup aklın gücünü savunmuştur. Aklın gücüne olan inanç, bilimsel düşüncenin gelişmesiyle birlikte bireyi sınırlayan gelenek, din ve otoritenin eleştirilmesini ve toplumsal yapının aklın gösterdiği yönde dönüştürülmesini gündeme getirmiştir.¹⁵⁵ Muhafazakarlık ise aksine; bireyi, devralmış olduğu tarihsel mirasın ve içinde yaşadığı toplumsal değerlerin bireyin ikinci bir doğasını oluşturduğu kanaatindedir. İnsan doğasına ilişkin liberal ve sosyalist iyimserliği reddeden muhafazakarlara göre, insanın ve toplumun tarihten tecrübeden dinden gelenekten bağımsız olarak sadece akla dayanarak mükemmelleştirilmesi imkansızdır. Çünkü bu dünya mümkün olacak en güze dünya değildir ve daha iyi hale gelmesi için kuşkusuz çok çaba göstermek gerekmektedir.¹⁵⁶

Toplum mekanik bir şey değildir; parçaları yer değiştirilebilir ve tek başına ayrılabilir bir makine de değildir. Kurumlarının bağlantıları ve fonksiyonel ilişkileri bakımından ve yine zaman içinde mutlak şekilde, geri döndürülemez kümülatif gelişimi bakımından bir canlıdır.¹⁵⁷ Toplumu dönüştürülmesi gereken bir bütünlük, bir muharebe

---

¹⁵² Beneton, a.g.e. s.115.

¹⁵³ Nisbet, a.g.e., s.51.

¹⁵⁴ Burke, a.g.e.,

¹⁵⁵ Erik Jan Zürcher, “*Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakarlık*”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, Cilt 5, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.69.

¹⁵⁵ Nisbet, a.g.e. s.54.

¹⁵⁶ Zürcher, a.g.m., s.80.

¹⁵⁷ Zürcher, a.g.m., s.100.

meydanı veya fethedilmiş ülke olarak gören siyasi seçkinlerin modernleşme projesinin hayata geçmesine engel teşkil edebilecek tüm geleneksel sosyal kurumların ve yapıların tasfiyesi zorunluydu.¹⁵⁸ Muhafazakârlar ise siyasi kurumların yavaş ve dışardan empoze edilerek değil organik olarak olgunlaşması gerektiğine inanmışlardır.¹⁵⁹

Muhafazakarlığın siyasette rasyonalizme yönelttiği eleştiriler, önyargının, ananenin, geleneğin ve otoritenin savunulmasını da beraberinde getirmektedir. Burke, insanın yaşamını saf akla göre düzenlemesini ve onunla uyuşmayan anane, gelenek ve otoritelerin reddedilmesini temel alan Aydınlanmacı ve rasyonalist yaklaşımı bu yüzden eleştirmektedir.¹⁶⁰ Ona göre toplum yaşayanlar ve ölenler arasındaki ortaklıktan ibarettir. Ona göre gelenek temelde iki unsurdan oluşur. Kadim kanaatler ve hayat kuralları ile davranış tarzları. Ki bunlar din ve medeniyete dayanır. Belli ortak bağlayıcı ahlaki değer ve normlardan oluşan bu geleneğin zayıflaması toplum için telafisi imkânsız bir kayıp demektir.¹⁶¹

Muhafazakarlık gelenekle bağımlı bir tür bilgi veya bilgelik kaynağı olarak görür. Geleneğin sürekliliğinin toplumun omurgasını teşkil ettiğini düşünürler. Gelenek soyut bir kategori değildir. O, aile, dini kurumlar, kulüpler, üniversiteler, vakıflar gibi sosyal kurum ve topluluklarda ve belli toplumsal ahlaki normlarda somutlaşan bir gerçeklik alanıdır.¹⁶² Bir toplumun tarihsel olarak sahip olduğu aile, din ve gelenek gibi değerlere sahip çıkılması gerektiğine inanır. Muhafazakârlar atalarının bilgisine saygı duyarlar. Toptan değişime şüpheyle bakarlar. Toplumun sonsuz bir hayata ancak kırılabilir bir yapıya sahip olan spiritüel

---

¹⁵⁸William R., Harbour, *The Foundations of Conservative Thought*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1982, akt. Bekir Berak Özipek, *Muhafazakâr Siyasetin Temelleri*, *Liberal Düşünce*, Bahar 2004, s.6.

¹⁵⁹Gencer, *İslam'da Modernleşme*, s.136.

¹⁶⁰Mustafa Erdoğan, *Muhafazakarlık Ana Temalar*, *Liberal Düşünce: Muhafazakarlık*, sayı:34, Bahar 2004, s.8.

¹⁶¹Nisbet, *Muhafazakarlık*, s.54.

¹⁶²Kırk, *Muhafazakarlık*, s.141.

bir gerçeklik olduğunu düşünürler.¹⁶³

2.2.2.3. Aileye ve Toplumsal Kurumlara Bağlılık

Muhafazakarlığın aileye saygısı, aile ile mülkiyet arasındaki tarihi yakınlıkta yatmaktadır. Herhangi bir aile için, çocuklarının ve diğer üyelerinin mümkün olduğu kadar çıkarlarını düşünmek önemlidir. Toplum bireyler kadar ailelerden de oluşur. Aile ile medeniyet mirasının intikali gerçekleşir. Fiziki özelliklerin aileden genetik yoluyla aktarıldığı gibi, muhafazakârlar insanın daha iyi şeyleri elde etmesinde aileyi bir araç olarak kabul eder.”¹⁶⁴

Din ve ahlak, muhafazakârların önem verdiği ve saygı duyduğu kurumların başındadır. Muhafazakarların birçoğunda dine ve ahlaka saygı ve bağlılık söz konusudur. Özellikle çağdaş muhafazakârlar din ve ahlak kurumlarının yanında, laikliğe de önem vermişlerdir. Muhafazakarlara göre, din ve ahlakın devlet tarafından korunması ancak din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ile mümkündür.

---

¹⁶³Nisbet, a.g.e., s.86

2.3. TÜRKİYE’DE LIBERALİZM VE MUHAFAZAKARLIĞIN TARİHİ SEYRİ

*Aydın iki yüz yıldan beri yenilik peşinde.
Bu kara sevdanın “ekanim-i selalesi:
İhtilal, inkılap, devrim. Her üçü de aynı
mefhumun farklı karşılıkları. Mefhum:
“Revolution”.*

Cemil Meriç, Mağaradakiler

Osmanlı İmparatorluğu’nda modernleşme sürecinin başlangıcı, Batı’da olduğu gibi Fransız İhtilali ile bir arada, onunla sıkı sıkıya bağlı bir süreç olarak ortaya çıkmamıştır. Osmanlı aydınları askeri yenilgi, toprak kaybı ve hazinede büyüyen açık yüzünden oluşan tehdidi ortadan kaldırmanın çaresini aramış ve yenilik çabalarına girişmiştir. Avrupa’ya özgü düşünce ve fikirlerin Osmanlı toplumunda yayılmaya başlamasıyla modernleşme süreci başlamıştır.¹⁶⁵ Modernleşme sürecinin başlamasıyla ilintili olarak da liberalizm ve muhafazakarlık, Türkiye’de 19.yy’ın ikinci yarısından sonra cılız da olsa bir etki yaratmaya başlamış ve Türkiye nasıl kurtulabilir? sorusunu yanıtlama girişimlerinin bir parçası olmuştur.

Yenilik kıpırtılarının başladığı Lale Devri’nden itibaren (1718-1730) Osmanlı aydınları, devletin içinde bulunduğu durumu sorgulamaya başlamış, kurtuluş için çareler aramıştır. Avrupa’ya karşı askeri yenilgiler yaşayan Osmanlı devleti yenileşmeyi öncelikle orduda başlatmıştır. Osmanlı 17.yy’ın sonlarından itibaren Batı’nın her alanda üstünlüğünü kabul etmiştir ve yönünü Batı’ya dönmüştür.¹⁶⁶ Osmanlı aydınları sadece orduda sınırlı kalmayıp Batı’nın düşünce dünyasıyla da ilgilenmişlerdir. Avrupa’daki fikir akımları Osmanlı aydınının ilgisini çekmeye başlamıştır. Bununla beraber çok geçmeden Osmanlı hükümdarları Fransız devrimin laikliğinden şüphelenir olmuş ve Osmanlı imparatorluğunun kültürel temellerinin yıkılmasından korkmuşlardır. Bir grup da reformların devam etmesi taraftarı olmuştur. Böylece iki grup meydana çıkmıştır: reformu isteyen yenilikçiler ile kurtuluşu eski geleneklere bağlı kalmakta bulan

---

¹⁶⁵ Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, *Türkiye Siyasal Hayatı*, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, 6.Baskı, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016, s.23.

¹⁶⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.11.

muhafazakârlar... Ve gitgide bu iki grup arasındaki uçurum büyümüştür.¹⁶⁷

1789 Fransız ihtilalinin yaydığı milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki padişahı olan 3. Selim, bürokratlardan ve aydınlardan ıslahat layihaları hazırlamalarını istemiştir. Bazı aydınlar, Osmanlı kural ve kurumların tekrar canlandırılmasının çözüm olacağını savunurken bir başka fikir ise eski ve yeni kurumların uyuşmalarını sağlamanın çözüm olacağı yönündedir. Kimileri de eski kurumların kaldırılarak yenilerinin kurulması gerektiğini ileri sürmüştür. Sonuç olarak 3. Selim, Nizamı Cedid adını verdiği ıslahat programını hayata geçirmiştir. Ordu, yönetim ve diplomaside birtakım düzenlemelere gidilmiştir.

3. Selim'den sonra tahta çıkan 2. Mahmut, reformları devam ettirir ve Senedi İttifak çıkartılır. Bu belgenin önemi, Osmanlı tarihinde hükümdarın yetkilerini kısıtlayan ilk belge olmasıdır. Aynı zamanda askeri alanda ve devlet bürokrasisinde modern anlamda reformlar devam etmektedir. Bu dönemde kurulan Tercüme Odası ise dış ilişkiler bakımından önemli işlevlerinin olmasının yanı sıra Tanzimat Fermanı'nın fikir öncülerini yetiştirmiştir. *Mustafa Reşit Paşa, Sadık Rifat Paşa, Ali Paşa ve Fuad Paşa* burada yetişmiştir.

1860'lı yıllarda Genç Osmanlılar ile başlayan meşrutiyet ve anayasal düşünce arayışı, esasında Batı'da yükselmekte olan demokratik rejimlerle birlikte kurumsallaşan bir arayıştır. 1. Meşrutiyet'in getirdiği yenilikler Osmanlı'nın demokratik bir siyasal yapılmaya doğru yol almalarını sağlamıştır.¹⁶⁸

2.3.1.Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Liberalizm

Meşrutiyet Devri'nin ilk iktisadi organı olan *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nin yazarları *Rıza Tevfik, Ahmet Şuayb ve Cavit Bey*, liberal bir iktisadi görüşü savunmuş, sistemli bir liberal öğretiyi çerçevesi oluşturmaya çalışmışlardır.¹⁶⁹ Ayrıca halifelik kurumuna karşı tavır alarak yönetimin dini anlamda tarafsız olmasının gerekli olduğunu vurgulamışlardır. Cavit Bey'in gelişmiş ülke olmak için artık toprak genişlemesi yerine ticari

¹⁶⁷ Karpat, a.g.e., s.13.

¹⁶⁸ Ömer Çaha, *Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi*, 1. Baskı, İstanbul: Plato Film Yayınları, 2018, s.68.

¹⁶⁹ Ahmet İnel, "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Cilt 7, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.50-51.

genişlemeye önem verilmesi gerektiği düşüncesi o dönem için anlam ifade etmektedir. ¹⁷⁰

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir hukuk devleti olma yoluna sokarken, yönetimde ve düşüncede artık geriye dönüşü olmayan bir yenileşmeye de kapıları açmıştır. Osmanlı vatandaşlarının can ve mal güvenliğini garanti altına alarak, vatandaşların hak ve görevlerine dikkat çekmiştir. Bu anlamda Tanzimat Fermanı ülkemizde bireysel hak ve özgürlükler alanında önemli bir gelişmedir. Aynı zamanda Türkiye'de Anayasal yönetime geçişte büyük bir adım olması ile de liberal bir nitelik de taşımaktadır. Dönemin devlet adamları için Tanzimat, bireysel hakların güvence altına alındığı, iktidarın keyfi yönetimin sınırlandırıldığı, kanun hakimiyetinin sağlandığı bir hukuk devletine imkân tanınması demektir. Bu dönemde “*Medeniyet ve terakki ancak kanun ve nizamlarla olur*” anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. ¹⁷¹

Türkiye tarihinde ilk anayasanın (Kanun-i Esasi)'nin arkasındaki fikri kaynak ve destek başlıca temsilcileri Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi olan Yeni Osmanlılar'dan gelmiştir. Namık Kemal (1840-88) sadece anayasalı bir hürriyetin siyasi hürriyetin garantisi olacağını düşünmesi bakımından değil, aynı zamanda serbest ticareti savunması bakımından da liberal doktrinin etkisi altında kaldığını yorumlayabiliriz. ¹⁷²

Sakızlı Ohannes Paşa da iktisadi liberalizm düşüncesinin Türkiye'deki temellerini atan düşünürlerden biridir. Ona göre Osmanlı Devleti'nin iktisadi kalkınması için mülkiyet hakkına ve girişim özgürlüğüne dayalı, açık ve rekabetçi bir iktisadi yapı şarttır ve ekonomide korumacılık, devletçilik ve tekelin yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Mehmet Cavit Bey (1875-1926) de yazılarında Osmanlı Devleti'nin kalkınmasının ancak dünya ekonomisiyle bütünleşmesi ve bu amaçla yabancı sermayeyi teşvik etmesi yoluyla mümkün olabileceğini savunmuştur. O da serbest ticareti savunarak iktisadi korumacılığa karşı çıkmış ve özel teşebbüsün önemini vurgulamıştır. ¹⁷³

Osmanlı İmparatorluğu'nda liberalizmin gelişmesinde katkıları olan bir diğer isim ise Prens Sabahattin ve grubudur. 1900'lerde ferdietçi kapitalist modelin en önemli

---

¹⁷⁰ İnel, a.g.m, ss.52-53.

¹⁷¹ Gökhan Çetinsaya, “Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Editörler: Tanıl Bora-Murat Gültekingil, cilt 1, İstanbul: İletişim yayınları, 2001, s.66.

¹⁷² Mustafa Erdoğan, “Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Cilt 7, 2. Baskı, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.32.

¹⁷³ Erdoğan, “*Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni*”, s.32.

savunucularından biri olan Prens Sabahattin, Le Play'in "*Science Sociale*" doktrinine bağlıdır. Prens Sabahattin "*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*" adlı kitabında özel teşebbüsü savunduğu gibi iktisadi görüşlerini bireyci bir toplumsal teoriyle temellendirmeye çalışmıştır.

Sabahattin, toplumları bireyci ve komuniteryen olarak ayırmış, bireyci toplumların komuniteryen toplumlara göre daha üretken, girişimci ve bağımsız karakterli olduğunu ileri sürmüştür. Buradan yola çıkarak da Osmanlı Devleti'nin cemaatçi bir toplumsal yapısı olduğu için içine düştüğü durumdan çıkabilmesi için yani kurtulabilmesi için toplumsal yapıda bireyciliğin gelişmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Prens Sabahattin'e göre merkezîyetçiliğin terk edilmesi ve idarenin âdem-i merkezîyet ilkesi doğrultusunda yeniden düzenlenmesi şarttır. Prens Sabahattin'in kafasındaki ideal, manevi değerlerin hâkim olduğu durağan bir sosyal yapı yerine, çok çalışma ve maddi kalkınma temelleri üzerinde yükselen bir toplum teorisi'dir.¹⁷⁴ Prens Sabahattin başlangıçta mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde liberal fikirleri dolayısıyla 1902 yılında ayrılarak önce Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti'ni (1906) kurmuştur. Prens Sabahattin ve taraftarları 2. Meşrutîyet'in ilanından sonra da 1908 Eylül'ünde Osmanlı Ahrar Fırkası'nı (Osmanlı Liberalleri Partisi'ni) kurmuşlardır.¹⁷⁵

Mehmet Cavit Bey ise iktisadi fikirlerini dört ciltlik *İktisat Bilimi* adlı eserinde ortaya koymuştur. Ona göre Osmanlı Devleti'nin kalkınmasının ancak dünya ekonomisiyle bütünleşmesi ve bu amaçla yabancı sermayeyi teşvik etmesiyle mümkün olabileceğini savunmuştur. O da serbest ticareti savunarak iktisadi korumacılığa karşı çıkmış ve özel teşebbüsün önemini vurgulamıştır.¹⁷⁶

19. yüzyılda iktisadi liberalizm Osmanlı iktisatçılarının benimsediği ortak görüştür. Batılılaşmayı savunan ve yenilikçi olan Osmanlı aydınlarının temel beklentisi liberal iktisat politikalarıyla Osmanlı'nın kapalı çözülmesi, bireylerin kâr amacıyla girişimde bulunabilecekleri ve sermaye birikimi yapabilecekleri bir yapıya dönüşebilmesidir. Böylece, iktisadi gelişmeyle birlikte sanayileşmenin de gerçekleşeceğine inanmışlardır.

---

¹⁷⁴Kaan Durukan, Türk Liberalizminin Kökenleri, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutîyet'in Birikimi*, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, cilt 1, İstanbul, İletişim yayınları, 2001, s.153.

¹⁷⁵Erdoğan, *Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni*, s.32.

¹⁷⁶Erdoğan, *Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni*, s.32.

Bu yıllarda liberalizm Osmanlı toplumu için tek kurtuluş yolu olarak görülmektedir. Bu yüzden, muhafazakâr olan Osmanlı aydınları bile serbest ticaretin gelişmesi, özel mülkiyetin ve ulusal paranın kullanılmasının yaygınlaştırılması gibi liberal iktisat politikalarının uygulanmasını Osmanlı toplumunun lehine olması koşuluyla benimsemişlerdir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin 1914-1918'li yılları ise ekonomide liberalizmden uzaklaşarak, millî iktisat politikalarına yönelindiği ve yerli bir burjuvazinin yaratılmaya çalışıldığı yıllar olmuştur. I. Dünya Savaşı'na rastlayan ve ülke topraklarının üçte birinden fazlasının elden çıktığı bu yıllarda, İttihad ve Terakki Cemiyeti savaşın da getirdiği zorlamalarla millî bir iktisat politikası izlemiştir. 1914 yılından sonra ekonomi alanında liberalizmden uzaklaşarak, milli iktisat politikalarına başvurulmuştur. Devlet eliyle burjuva sınıfı yaratılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak 19.yy. Türkiye'de liberal düşüncenin gerilediği yıllar olmuştur. Türkiye'de liberaller 1908 devriminin hemen ardından liberal politikaları hayata geçirmek için bir şans elde etseler de yönetici kadrolar liberalizmi mevcut problemleri çözmekte yetersiz bir ideoloji olarak algılamaya başlamışlardır. Özetle 19.yy.'da Türkiye'de politik demokrasi gözden düşmüş, radikal kültürel reformlar hüküm sürmüştür.¹⁷⁷

2.3.2. Cumhuriyet'in Kuruluşundan 1960'lı Yıllara Kadar Geçen Zamanda Liberalizm

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde liberal olarak kabul edilebilecek ilk siyasi hareket 1924 Kasım'ında kurulup 1925 Haziran'ında hükümet tarafından kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır. Parti programında “*Hürriyetperver (liberal) ve halkın hâkimiyetine dayalı bir Cumhuriyetten yana olduğunu, umumi hürriyetlere taraftar olduğunu ve bunların ancak anayasa ile sınırlanabileceklerini, fikirlere ve dini inançlara saygılı olduğunu devletin görevlerinin asgari genişlikte tutulması gerektiğini ve idari âdem-i merkezîyetçiliğe bağlı olduğunu*” belirtmiştir.¹⁷⁸

---

¹⁷⁷Güven Bakırezer, “Türkiye’de Sosyal Liberalizm (1908-1945)” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Cilt 7, 2. Baskı, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.141.

¹⁷⁸ İnsel, a.g.m., s.66.

Şeyh Sait isyanının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilişkili olduğu iddiasıyla TCF'nin kapatılması, siyasal liberalizmin siyaset sahnesinden çekilmesine yol açmıştır. TCF'ye gericiliği kışkırttığı yönünde suçlamalarda bulunulmuştur.¹⁷⁹ Bu partideki milletvekillerinden bazıları aynı zamanda ordu kumandanıdır. Bu olay orduyu siyasetten uzak tutma siyasetinin başlangıcı olmuştur.¹⁸⁰ Aynı zamanda bu süreçte çıkarılan Takrir'i Sukun kanunuyla birlikte teşkilatlı muhalefetin önü kesilmiştir. Kemal Karpat'a göre bu dönemde muhafazakârlar yavaş yavaş önemli yerlerden uzaklaştırılarak devrimci laik grubun üst mevkilere gelmesi sağlanmıştır.¹⁸¹

1929-30 yıllarında baş gösteren ekonomik bunalım, iktisadi müdahalecilik anlayışını getirmiştir ve bu durum 1945 yılına kadar devam etmiştir.¹⁸² 2 Ağustos 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, siyasal otoritarizmin giderek güçlendiği yıllarda kurulmuştur. Serbest Fırka'nın başına getirilen Fethi Bey'in belediye seçimlerini izleyen günlerde mecliste partisine yöneltilen eleştirilerin dozunun hızla artması karşısında, 17 Kasım 1930'da İçişleri Bakanlığı'na yolladığı dilekçeyle partiyi kapattığını bildirmiştir. Siyaset sahnesinden artık tamamen tasfiye edilen liberalizm, iktisat politikaları konusunda ise daha çok ılımlı bir muhalefet söylemi olarak bazı gazetelerde ve meclisteki az sayıdaki milletvekilin konuşmalarında işlenen bir şikâyet haline gelmiştir. Fethi Okyar, liberalizmi devlete ait olan vazifeleri devlete, milleti ilgilendiren meseleleri de şahsi teşebbüslere bırakmak olarak tanımlıyordu.

Liberalizm bu dönemde CHF sözcülerinin ağzında anarşi ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Millete bütünüyle yabancı, gayri milli bir kavram olarak resmi söylemde kullanılmıştır.¹⁸³ Recep Peker'in 1930'lu yıllarda üniversitedeki inkılap tarihi dersindeki şu sözleri dönemin iktidarının liberalizm hakkındaki görüşlerini özetleyebilir:

“Hükümetin parlamentoya karşı mesul olması ve parlamento tarafından kontrol edilmesi işi çok Partili memleketlerde devlet çalışmasını güçlendirmiştir. Millet için iş başına gelmek iddiasında bulunan parlamentarizm çok partili hayatı devir devir öyle vaziyetlere düşürmüştür ki çeşit çeşit partili parlamentoda iş yapacak derecede kuvvetli parti bulamamıştır. Bu durum, istikrarlı bir devlet çalışmasını imkânsız bir hale

¹⁷⁹ İnsel, a.g.m, s.68.

¹⁸⁰ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.45.

¹⁸¹ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.46.

¹⁸² Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.89.

¹⁸³ İnsel, a.g.m., s.71.

koymuştur... Asıl maksat bozuluyor, onun yerine başka düşünceler, parti menfaati, sınıf menfaati kaygısı konmuştur. Bu keşmekeş milletlerin medeni ilerleyişinde maksada gidişte sürat isteyen bir devirde, idare ve siyasa birliğini bozucu ve hatta köreltici fena tesirler yapmıştır.”¹⁸⁴

Serbest Fırka'nın kapanması sonrasında Türkiye'de siyasal alanda iki kutup kalmıştır. Bir yanda devletçiliği savunanlar diğer yanda ise devletçiliğin memleketin kalkınması için gerekli olan bir güdümlü ekonomi politikası olarak sunanlar vardır. Devletçiliğin karşısında yer alan liberalizm de iktidar parti tarafından milli olarak tanımlanmama tehdidi altında kendini ılımlı bir iktisadi liberalizmle sınırlamak zorunda kalmıştır.¹⁸⁵

2.Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası dengelerin değişmesi ve İsmet İnönü'nün hızla Batı dünyasına yaklaşma girişiminin bir sonucu olarak gündeme gelen çok partililik, başta Demokrat Parti olmak üzere, 2.Meşrutiyet'ten beri sürekli yenilenerek varlığını devam ettirmeye çalışan liberal düşüncenin yeniden sahne almasını sağlamıştır. Adnan Menderes'in 1946 yılında Vakit Gazetesi'nde verdiği demeçte (23.5.1946) “*Demokrat Parti'nin en bariz vasfı, tek partili idareye son vermek isteyen hareket ve cereyanı temsil eden bir siyasal teşekkül olmasıdır.*”, 5 Mart 1950'de Adana'da “*Keramet hürriyettedir, keramet serbest reydedir, keramet milli hakimiyettedir*” derken oluşturduğu teslis, yarım yüzyıla yakın bir süredir işlenen liberal teslisin söylemidir. Çok Partili Hayata geçiş döneminde Ocak 1946'da Celal Bayar'ın önderliğinde kurulan Demokrat Parti ana hatlarına bakıldığında liberal prensiplere sahiptir. Özellikle de din ve iktisat özgürlüğünü vurgulamıştır.¹⁸⁶ Ancak 1946-50 arasında güçlü bir şekilde işlenen hürriyet temasının, iktidar partisi konumuna geldiğinde bu söylemin yansıması sınırlı kalmıştır.¹⁸⁷

İnönü'nün baskıcı yönetim anlayışından olsa gerek Demokrat Parti halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. 1946 yılında seçime gidilmiş ancak CHP'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. 4 yıl sonra tekrar seçime gidilmiş bu sefer Demokrat Parti iktidara geçmiştir. Demokrat Parti iktidara geldiğinde üç önemli karar almıştır. İlk karar ezan konusudur.

---

¹⁸⁴ Ahmet Demirel, “Millî Mücadele Döneminde Birinci Meclis'teki Liberal Fikirler ve Tartışmalar”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Cilt 7, Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2013, s.184.

¹⁸⁵İnsel, a.g.m., s.73.

¹⁸⁶ Erdoğan, *Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni*, s.33.

¹⁸⁷İnsel, a.g.m., s.73.

Ezanın Türkçe mi Arapça mı okunacağına din adamları karar verecektir. İkincisi laiklik prensibi doğrultusunda yasaklanan din eğitiminin ilkokul dördüncü sınıftan itibaren çocuğun anne babasının isteğine bağlı olarak yeniden konulmasıdır. Üçüncüsü ise İsmet İnönü döneminde Anayasa'nın dilinde değişiklik yapılarak anlaşılabilir bir şekle getirilmesi uygulamasını kaldırarak, Anayasa'nın ilk kaleme alındığı zamana getirilmesidir. Bu politikalar halk tarafından memnuniyetle karşılanırsa da CHP'liler demokratları Atatürk'ün eserini yok etmekle itham etmişlerdir ve fırtınalar kopmuştur.¹⁸⁸

1950-1955 yılları Demokrat Parti hükümeti için zafer dönemidir. Dolayısıyla 1954 seçimler yine DP tarafından kazanılmıştır. Ancak 1954 yılından itibaren iktisadi anlamda kriz yaşanmaya başlamış, huzursuz bir ortam hâkim olmuş, hükümet aleyhine propagandalar yapılmaya başlamış ve Demokrat Parti iktidarı gitgide zayıflamaya başlamıştır. Başgil'e göre CHP'de bu kaos ortamından kendisine pay çıkarmak için ordu içinde ve üniversite gençliği arasında yapılanmaya başlamış, orduyu ve üniversite gençliğini kendi safına çekmeyi başarmıştır.¹⁸⁹

Bu süreçte Başgil, Menderes tarafından durum değerlendirmesi istemek ve fikirlerini almak için çağrılmıştır. Başgil yaşananlar karşısında şiddete başvurmadan önce tedbir alınması gerektiğini söylemiştir. *"Haklı veya haksız, halkın büyük bir ekseriyetinin sağlam desteğine dayanmayı düşünerek, memleketin üniversite profesörleri, yazarlar, gazeteciler, subaylar gibi uyanık ve faal kuvvetlerini idare etmeyi kısacası Türkiye'nin cevherini işlemeyi ihmal ettiniz."* Dedikten sonra şu tavsiyelerde bulunmuştur:

"Her şeyden öne Menderes kabinesi istifa etmelidir. Bundan sonra, mümkün olduğu nispette muhalefete de birkaç bakanlık vererek meclisteki mutedil şahsiyetlerden yeni bir kabine kuralıdır. Böylece bir nevi koalisyon kabinesi daha doğrusu milli birlik kurulmuş olacaktır. Bu yeni hükümet kendisinden öncekinin takip ettiği politikayı bir kenara bırakarak tam bir serbesti içinde kararlarını alacak ve meclise, Anayasa'ya aykırı olduğu iddia edilen kanunların bilhassa Salahiyetler Kanununun tadilini teklif edebilecektir. Bu şekilde hareket edilince artık muhalefet hükümet itham etmek için bir bahane bulamayacak ve tansiyon düşecektir."

Celal Bayar bu teklife karşı çıkmış, kabul etmemiştir. Başgil Fransa'dan örnek

¹⁸⁸ Başgil, 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, s.77.

¹⁸⁹ Başgil, 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, s.119.

vererek durumu izah etmeye çalışsa da “*orası Fransa, burası Türkiye*” diyerek karşı çıkmışlardır. Ve 26- 27 Mayıs gecesi Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından ülkenin yönetimine el konulmuştur. 1961 Eylül’ünde Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan idam edilmek üzere Marmara’nın İmralı Adasına götürülmüştür.¹⁹⁰

Başgil’e göre 27 Mayıs Hareketi’nin 4 sorumlusu;

“O ne mesut bir ülkedir ki, orada salahiyetleri içinde, ifrat ve hataya düşmeden iktidarını kullanarak milleti idare eden ehil ve mutedil bir hükümet vardır. O ne mesut bir memlekettir ki orada ağır idare etme vazifesini yüklenenlere tavsiyeleriyle yardım eden, tenkitleriyle uyarıcı ve yapıcı ve hüsnüniyetli bir muhalefet vardır. O ne mesut bir ülkedir ki, orada, halka yol gösteren, yüksek ahlaklı aydınlar vardır. Ve o ne bahtiyar bir ülkedir ki orada her şeyden haberdar, fakat kanun dairesinde hareket eden ve hürriyetini maddi menfaatlerle değişmeyen bir basın vardır. İşte, sağlam ve sıhhatli bir demokrasinin esasları bunlardır. Bunlar Türkiye’de yoktu ve hala yoktur.”¹⁹¹

Demokrat Parti 10 senelik iktidar döneminde Türkiye’nin iktisadi ve sosyal yapısında büyük hizmetlerde bulunmuştur. En küçük köye kadar hizmet götürmüş, karayolları yapmış, limanlar kurmuş, barajlar inşa etmiştir. Bu barajlar sayesinde yüzbinlerce hektar verimsiz toprak sulama imkanına kavuşmuştur.¹⁹² Traktörler ve ziraat makineleri hizmete sunulmuş, sanayide de büyük yatırımlar yapılmıştır. Şehircilik anlamında da birçok çalışmalar yapılmıştır. Başgil’in ifadesiyle “*Hükümetler ekseriya gerçekleştirdikleri işler ve yaptıkları hareketlerden ziyade işledikleri hatalara göre değerlendirilir ve haklarında öyle hüküm verilir.*” Ve demokrat parti de bazı hatalar işlemiştir. Menderes’in tenkitler karşısında mağrur ve kırıcı davranması, muhalefete karşı müsamahasının hiç olmaması otokrasiye meyletmiştir.

Türkiye’nin son üç yüz yıllık siyasi tablosuna baktığımızda, Fransız rasyonalist pozitivist-jakoben geleneğine bağlı İttihat ve Terakki-CHP çizgisine karşı, liberal bir sağ çizginin ve bu çizgide liberallerle İslamcılarının birlikteliğinin açıklıkla ve kolayca tespitinin yapılması mümkündür. Klasik liberalizm, Türk halkının muhafazakâr değerleriyle uyumlu, Müslümanlıkla ayrılığı, uzlaşmazlığı olmayan başlıca çağdaş siyasi bir doktrindir.¹⁹³

Türkiye’de devlet ideolojisi olarak bilinen Kemalizm’in liberal düşüncenin önündeki

¹⁹⁰ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s.174.

¹⁹¹ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s.175.

¹⁹² Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s.28.

¹⁹³ Berzeg, a.g.e., s.180.

engel olması, onun katı ve otoriter yorumuyla devlet ideolojisi yapılmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Liberal teorinin temel ilkelerinden biri olan siyasal tarafsızlık ilkesini düşündüğümüzde devlet resmi bir söylemi benimseyip bunun dışında kalan ideolojileri ve değerleri dışladığında bireylerin farklı kimlik ve taleplerle özgürce karar alma sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu da hoşgörü, çoğulculuk ve bir arada yaşama gibi değerleri öne çıkaran liberal siyasetin yaşam alanı bulmasını engellemiş olmaktadır.¹⁹⁴

Bir başka engel ise batıda liberalizm burjuva sınıfının benimsediği bir değerken Türkiye’de tam tersi bir süreç yaşanmıştır. Çünkü Türk burjuvazisi devlet eliyle yaratılmış bir burjuvazidir. Bu da devlete hâkim olan bürokratik zümrenin benimsediği değerlerin, yaratılmak istenen yeni sınıfa şırına edilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu durum ülkede sivil toplumun gelişmesini bile engellemiştir. Bu da liberalizmin gelişecek bir zemin bulamamasına neden olmuştur.¹⁹⁵

Liberalizmin gelişimi engelleyen kültürel neden ise Türkiye’deki devlet anlayışıdır. Liberalizme göre devlet doğası gereği negatiftir ancak gereklidir. Devletin sosyal hayata müdahalesini negatif tutmak gerekir. Devletin ve iktidarın anayasa ve diğer yollarla sınırlandırılması gerekmektedir. Ancak Türkiye’de devlet pozitif niteliğe sahiptir. Anayasada devleti nitelenmek için yüce ve kutsal sıfatları kullanılmaktadır. Baba ve ana devleti nitelenmek için çok sık kullanılan bir metafordur. Bu anlamda liberalizmin akıl sahibi özerk özgür bireyi bu topraklarda yeterince gelişmemiştir.¹⁹⁶ Bir diğer sebep ise liberalizmin bu topraklara ait olmayan yabancı bir düşünce olarak görülmesinde ve negatif bir tavırla karşılanmış olmasıdır. Bunun bir sebebi liberalizmin yeterince tanınmamış olması olabilir.¹⁹⁷

---

¹⁹⁴ Zühtü Arslan, “Türkiye’de Liberal Düşüncenin Önündeki Engeller”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Cilt 7, 2. Baskı, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.234

¹⁹⁵ Arslan, *Türkiye’de Liberal Düşüncenin Önündeki Engeller*, ss.236-237.

¹⁹⁶ Arslan, *Türkiye’de Liberal Düşüncenin Önündeki Engeller*, ss.239-244.

¹⁹⁷ Arslan, *Türkiye’de Liberal Düşüncenin Önündeki Engeller*, s.244.

2.4.1.Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Muhafazakarlık

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında tek bir aydın tipolojisinin varlığından söz edemeyiz. Toplumsal anlamda hareketliliğin yaşandığı bir dönem olduğu için homojen bir aydın cenahı yoktur. Osmanlı'nın çöküşünün yaşandığı bu dönemde ortak bir fikir birliği varsa o da “devleti nasıl kurtarabiliriz” sorusudur. Bu sorunun cevabı genel olarak sosyoekonomik ve kültürel sahada gelişmiş bir düzeyde olan Batı gibi olmaktadır. Ancak ayrıştıkları nokta Batı'dan neyi, nasıl ve ne kadar alacağımızdır. Cemil Meriç “*Avrupa'nın maddi fetihleri, çöküş devrinin ulemasını afallatur*” der.¹⁹⁸ Hakikaten de öyle olmuştur. Tanzimat'tan sonra Osmanlı aydını topluma kurtuluş reçetesi olarak Batı'dan aldığı ideolojileri kendisi bile tam olarak anlamadan topluma sunmuştur. Batıcılık dediğimiz fikir akımına sarılan aydınlar, toplum mühendisi misyonuyla Batının üstünlüğünü kabul edip, kurtuluşun çaresini batının bilim ve teknolojisini ve hatta değerlerini topyekûn almakta yani *Aydınlanmakta*, tamamen akla dayalı düzeni getirmekte bulmuştur.

Bu dönemde temel olarak üç fikir akımının varlığından söz edebiliriz: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Milliyetçilik. Osmanlıcılık fikir akımını savunan aydınlarımız, Osmanlı'nın tüm değerleri ve kurumlarıyla devam etmesi gerektiğine, böylece yıkılmaktan kurtulacağına inanmıştır. Aynı zamanda din ve ırk gözetmeksizin bir Osmanlı ulusu yaratarak tekrar dirileceklerine inanmışlardır. İslamcılık görüşünü savunan taraf da çöküşün sebebinin İslami değerlerin yozlaşmasından kaynaklı olduğu görüşündedir. Kurtuluşun tek yolunun İslamcılık olduğuna inanmışlardır. Son olarak milliyetçilik akımını savunanlarda milli değerlerimize sahip çıkmamız gerektiğini, Türk ulusu bilinciyle devletin kurtulabileceğine inanmıştır. Amaçları Anadolu'da ve Rusya sınırları içindeki Türkleri birleştirerek büyük Türk devleti kurmaktır. En önemli temsilcisi Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'tır. Ancak üç akımda amaçlarına ulaşamamış Osmanlı Devleti yıkılmaktan kurtulamamıştır.

Türk muhafazakarlığının başlangıcı, Türkiye'de modernleşme hareketlerinin başlangıcıyla ilişkilidir. Türkiye'de muhafazakarlık Batılılaşma hareketlerine tepki veren toplumsal ve ekonomik grubun ortak ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Tanzimat dönemi ile başlayan muhafazakarlık, uzun süre İslamcılık ile iç içe geçmiştir. Muhafazakârlar, yaşanan

---

¹⁹⁸ Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, 25. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.228.

çözölmeye ve bozulmaya çare olarak, tepeden inmeci biçimde, toplumsal yapıya ithal edilen Batı kurumlarının halkı daha kötü bir çıkmaza ittiğini savunmuştur. Ve bu ithal düzeni dinden ayrılmakla suçlamış, devletin başına gelen tüm felaketleri dinsizlikten bulmuşlardır.

199

Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti, kendine özgü biçimde modernleşme süreci geçirmiştir. Ancak bir taraftan da Batılı siyasi fikir akımlarının da etkisi söz konusu olduğu için problemlili bir modernleşme süreci yaşanmıştır. Türkiye, doğal hukuk, toplum sözleşmesi, faydacılık gibi fikir geleneklerinin olmamasının bir sonucu olarak modern devletin oluşum sürecine bilinçsizce başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'deki siyasi fikir akımlarının sistemli bir biçimde değerlendirilmesinde problemler hala devam getirmektedir.

19. yüzyıl boyunca Tanzimat ve Meşrutiyet aydınları ve devlet adamlarının zihnini meşgul eden asıl sorunlardan birisi devletin gerilemesini ve dağılmasını önlemek için yapılması gereken ıslahat çalışmaları olmuştur. Muhafazakârlık açısından ıslahat ve reform devrimden farklı olarak zamanın sağlığı açısından sadece kaçınılmaz değil aynı zamanda arzu edilen bir yöntemi ifade ettiğinden dolayı onlara cazip görölebilir. Özellikle İkinci Meşrutiyet döneminin canlı fikir dünyası ve tartışmaları muhafazakârların belirginleşmesi için elverişli bir zihin zemini teşkil etmiştir.

Osmanlı Dönemi'ndeki reform ve ıslahat çabalarının, Cumhuriyet Dönemi'nde devrime ve devlet eliyle toplumun dönüştürölmesini öngören bir politikaya dönüşmesi, başta din olmak üzere geri kalmamıza neden olan kurumların hedef alınarak bireysel, sosyal ve siyasi alanlardaki etkileşimin ortadan kaldırılmaya çalışılmasından dolayı siyasi ve sosyal alanlarda bir kopuş yaşanmıştır.²⁰⁰ Özellikle Dil Devrimi'nin bir sonucu olarak yeni yetiştirilen kuşakların eski eserleri okuyabilmelerini sağlayan ortak bir alfabenin ve dilin artık mevcut olmayışı muhafazakârlık açısından yaşayan bir organizmayı öldürmek gibidir.

---

¹⁹⁹ Fırat Mollaer, *Liberal Muhafazakarlık Karşısında Nurettin Topçu*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Baskı, 2016, s.134.

²⁰⁰ Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakarlık*, s.80.

²⁰⁰ Bengöl Güngörmez, "*Jakoben Modernist'e Karşı "Endişeli Modern": Türk Muhafazakarlığı Üzerine Genel Bir Değerlendirme*", s.8.

2.4.2. Cumhuriyetin Kuruluşundan 1960'lı Yıllara Kadar Muhafazakarlık

Bir siyasal ideoloji olarak muhafazakarlıktan söz etmek için Batı'daki tarzda bir tarihsel moment gereklidir. Batı'da Fransız Devrimi sonrasında açığa çıkan bu tarihsel momentin Osmanlı Devleti'nde tam bir karşılığı yoktur. 19.yy'dan itibaren süren Osmanlı'nın modernleşme çabaları (Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet) devrim niteliğinde değildir. Devletin gerilemesini ve dağılmasını engellemek için düşünülen reformlardır. Muhafazakarlık açısından ıslahat ve reform, devrimden farklı olarak, organizmanın sağlığı açısından sadece kaçınılmaz değil aynı zamanda gereklidir. Dolayısıyla muhafazakarlık için gerekli olan devrimci momenti sağlayamaz.

Bu anlamda gerekli olan muhafazakâr moment Kemalist modernleştirme projesinde bulunabilir. Özellikle Fransız aydınlanmasının ilkelerine referansta bulunan, pozitivist ilerlemeci bir perspektifle geri/gelenekçi toplumun ileri uygar bir duruma yükseltilmesi için gerekli olduğunu düşündüğü devrimleri tepeden inmecî bir anlayışla uygulamaya çalışan Kemalist modernleştirme projesi, Türk muhafazakarlığının eleştirilerini yönelttiği kurucu anlayıştır.

Cumhuriyet, Osmanlı devlet yapılarında Lale Devri'nden itibaren başlayan ve 2. Mahmut'la birlikte hızlanan 200 yıllık bir değişim sürecinin devamı gibi görülebilir. Bu nedenle bir kırılma bir kopuş söz konusu olamaz denilebilir. Ancak hilafetin kaldırılması, devletin dini islamdır hükmünün anayasadan çıkarılması ve kamusal alanda İslam'a yapılan referansların ayıklanıp atılması, Türkiye'de eskiyle yeni arasında ontolojik bir kırılmaya yol açmış gibi görünmektedir.²⁰¹ Önceki dönemin reform ve ıslahat çabaları yenini Cumhuriyet Döneminde devrime bırakmıştır. bu dönemin dil ve kültür politikaları bir yandan Batılılaşmanın gereği olarak sunulan köklü zihniyet değişiminin, diğer yandan ulusal birlik ve bütünlük kaygılarının etkisi altında şekillendirilmiştir.²⁰² Devlet eliyle toplumun dönüştürülmesi başta din olmak üzere geri kalmamıza neden olan bütün kurumların hedef alınarak, onların bireysel sosyal ve siyasi alanlardan etkisinin ortadan kaldırılmaya

---

²⁰¹ Yahya Sezai Tezel, "Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye'si'nde "Muhafazakarlık" Sorunsalı: Devamlılıklar, Değişmeler ve Kırılmalar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, Cilt:5, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.25.

²⁰² Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 200.

çalışılması siyasi ve sosyal alanda bir kopuşu ifade etmektedir.²⁰³ Osmanlı Dönemi'nde gerçekleştirilen reformlarda ifadesini bulan ıslahat fikrinin, Cumhuriyet Dönemi'nde inkılap fikrine dönüşmesiyle toplumun gelenekçi hayat tarzını, fikirlerini ve müesseselerini baştan sona değiştirme amacı güden bir devlet teorisinden doğan inkılaplar önceki dönemde kültürel ve siyasi nitelikte olan bu değişimi, zorunlu olarak iktisadi ve sosyal alanlara da yaymıştır. (Kemal Karpat 1969:1)²⁰⁴ Bir hafta zarfında memleket müthiş bir inkılabı şahit olmuştur.²⁰⁵

Muhafazakarların karşı çıkarak eleştirilerini yönelttikleri başlıca devrimler şöyle sıralanabilir: Latin harflerinin kabulü; dilden Farsça ve Arapça kelimelerin çıkartılarak yeni öz Türkçe kelimeler uydurulması ve bunların okullarda ve resmi yazışmalarda kullanılması; Osmanlı-İslam dönemini devre dışı bırakan Türk tarih tezi gibi projeler; Fransız tarzı laiklik anlayışından hareketle bir tür sivil din ihdas edilmesi ve devlet eliyle toplumun sekülerleştirilmeye çalışılması, değişimin tepeden inme, jakoben bir tarzda ve zora dayalı olarak gerçekleştirilmeye çalışılması... Bu politikalar muhafazakarların ihtiyatlı/tedrici değişim, organik toplumsal yapı, dinin toplum için önemi/işlevi, tarih ve dilin gelenekle oluşan süreklilikteki önemi gibi temel kabullerine karşı uygulamalarıdır.²⁰⁶ Özellikle dil devrimi, bir muhafazakâr için temel bir duyarlılık noktası olan tarihin ve onun süreklilik noktasının kesintiye uğratılması büyük bir kötülüktür. Muhafazakârlar için uçsuz bucaksız bir bilgi ambarı olan tarih geçmişten gelen bilgeliğin taşıyıcısı olarak saygıyı hak etmektedir.²⁰⁷

“Bir milletin dili beş on senenin, bir iki neslin işi ve eseri değildir, asırlar içinde nesillerin dimağındaki dil hafızası merkezlerinde köklü bir tabiat ve istidat haline gelmiş ve nev'in biyolojik varlığına yerleşmiş bir alışkanlıktır.” Dil geleneğin taşıyıcısıdır ve biz dili konuşmakla geleneğe dahil oluruz. Gelenekten bahsederken de o geleneğin, yani dilin içindeyizdir. Gelenek söz, gelenek tarihtir. Gelenek, söz ve tarih birada ele alındığında geçmişle diyalogdur.²⁰⁸

---

²⁰³ Özipek, *Muhafazakarlık Devrim ve Türkiye*, ss.79-80

²⁰⁴ Özipek, *Muhafazakarlık Devrim ve Türkiye*, s.79.

²⁰⁵ Mete Tunçay, *TC'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1946)*, 3.Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, s.122.

²⁰⁶ Fatih Duman, “Muhafazakârlık”, *Siyasi İdeolojiler*, ed. Buğra Kalkan, Hasan Yücel Başdemir, 1. Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2017, s.66.

²⁰⁷ Özipek, *Muhafazakarlık Devrim ve Türkiye*, s.81.

²⁰⁸ Güngörmez, *Muhafazakâr Paradigma “Dogma” ve “Önyargı”*, s.15.

Kıta Avrupası Aydınlanmasından ve özellikle de Fransız Devrimin öne çıkardığı fikir ve gelişmelerden etkilenen ve onları bir analize tabi tutmadan izlemeye çalışan asker ve sivil bürokratlardan ciddi felsefi düşünce beklemek gerçekçi değildi, ama onlar bunu yapabileceklerinden emin görünüyordu. Ancak onların tedrici değişim, geleneksel kurumların muhafazası ve radikal olandan uzak durma gibi muhafazakâr politikaları bilmek için sabır ve zamanları yoktu.²⁰⁹

Türk devrimine çeşitli yönlerden örneklik eden 1789 devriminin ideolojik çerçevesini hazırlayan Aydınlanma Çağı'nın bir başka ürünü de unutmamalym ki Aydın despotizmidir. Geri bir düzeyde gördükleri toplumlar karşısında kendilerinin aydınlanmış olduğunu hisseden bazı hükümdarlar, halklarının ne istediğine ne istemediğine aldırmış etmeksizin, onları kendi bildikleri yolda ilerletmek ve yükseltmek için birçok işler yapmıştır. Aydın despotlar akla ve bilime güvenerek halkı küçümsemişler hatta güdülmesi gereken bir sürü olarak görmüşlerdir.²¹⁰

Hüsamettin Arslan, Türkiye'deki aydın kavramını şöyle tanımlıyor: ona göre aydın bir ötekileştirme formudur. "Aklın ve bilimin ışığıyla aydınlanmış" anlamına gelen "aydın" kendisi dışındakilerin karanlıkta olduğunu varsayar ve buradan kendisine bir misyon çıkarır: aydınlanmak, adam etmek, hizaya sokmak vb. burada ötekileri halk temsil ederi halk karanlıktadır ve aydınlatılmalıdır; yamuktur, düzeltilmelidir. Bu durumda yeni bir halk yaratılmalıdır; çünkü yaşayan halk hurafelerle doludur. Türkiye'de ulus devletinin resmi ideolojisi aydınlanma ideolojisidir.²¹¹ Türkiye'de aydınlar halklarının kendilerinin ilerlemelerine, yaratıcı işler yapmalarına engel olduğunu düşünürler.²¹²

Modernleşme sürecimizin başlarında Türkiye'de muhafazakarlığı anlamlı kılan sorun, süreci yaşayanlar bu kadar açık şekilde formüle edememiş olsalar bile, şuydu: nasıl hem modernleşebiliriz/Batılılaşabiliriz/Batılılaşabiliriz, hem de kendimiz kalabiliriz? Aslında Türkiye'de İmparatorluğun son döneminde ortaya çıkmış bütün politik duruşlar-liberalizm, Batıcılık, sosyalizm hatta devletçilik- bu soru karşısında geliştirilmiş cevaplar, bu politik duruşların mensupları, Şevket Süreya Aydemir'i ve Şerif Mardin'i hatırlayarak

---

²⁰⁹ Özipek, *Muhafazakarlık Devrim ve Türkiye*, ss.78-79.

²¹⁰ Tunçay, a.g.e. s.326.

²¹¹ Hüsamettin Arslan, *Jöntürkler Jönkürtler Muhafazakârlar*, 4. Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2018, s.25-26.

²¹² Arslan, a.g.e., s.29.

dile getirmek gerekirse, “suyu arayan adamlar” dır. Hem kendimiz kalmak hem liberal olmak hem kendimiz kalmak hem muasır medeniyete sahip olmak hem kendimiz kalmak hem sosyalist olmak nasıl mümkündür veya mümkün müdür?²¹³ Batı’nın silahlı saldırısını püskürtmüş, Batılılaşma sevdasından kurtulamamıştık. ²¹⁴

Türkiye’deki aydın için kurtuluş, Batılı güçler tarafından çoktan paylaşımı yapılmış olan Osmanlı İmparatorluğu’nun kurumlarını reform etmekle, yenilemekle gerçekleşecek bir şey değildi. Bu zaten mümkün de değildi. Batı’nın maddi tekamülü ve fetihleri karşısında yaşanan mağlubiyet katidir. Kurtuluş, imparatorluk cetlerinin Batı’nın maddi tekamülleri karşısında adeta bir reçete olarak sarıldığı modernleşme ve batılılaşma hareketinin sonraki dönemde radikalleştirilmesi ve yaygınlaştırılması ile mümkün olacaktır. ²¹⁵

---

²¹³ Arslan, a.g.e., s.94.

²¹⁴ Meriç, *Mağaradakiler*, s.263.

²¹⁵ Güngörmez, ““*Jakoben Modernist*”e Karşı “*Endişeli Modern*”: *Türk Muhafazakarlığı Üzerine Genel Bir Değerlendirme*”, s.10.

3.ALİ FUAD BAŞGİL'İN DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE LİBERALİZM VE MUHAFAZAKARLIK

3.1. Ali Fuad Başgil 'de Demokrasi ve Hürriyet Kavramı

“Önce hakkı ve hakikati bil ki,
hak ve hakikat ehli kimdir bilesin”

Ali Fuad Başgil

Ali Fuad Başgil'in demokrasi anlayışını mercek altına almak için öncelikle demokrasi kavramına kısaca göz atalım. Demokrasi geleneğinin kökleri Antik Yunan'a kadar uzanmaktadır. İlk kez MÖ 5. yüzyılda Atina'daki şehir devletlerinde ortaya çıkmıştır. Demokrasi; Antik Yunan'da “güç” ve “yönetmek” anlamına gelen kratos kelimesi ile “çok” ve “halk” anlamına gelen “demos” kelimesinden türetilmiştir ve halk iradesi anlamına gelmektedir. Ancak o dönemdeki demokrasi anlayışı bugün tecrübe ettiğimiz demokrasiden farklıdır. Dünya üzerinde 20. yüzyıla kadar demokratik yönetimlere katılan sadece belli bir zümre vardır, diğerlerinin devlet yönetimi hakkında söz söyleme hakkı yoktur.

Demokrasi bugünkü şeklini alana kadar birçok mücadele vermiştir; *Magna Carta* (1215), *İngiliz Haklar Bildirgesi* (1689), *ABD Anayasası* (1787), *İnsan Hakları Bildirisi* (1789). Bunlar tarihteki önemli demokratik gelişmelerin bazılarıdır. Bizim topraklarımızda ise demokratik gelişmeler 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlamıştır. Ve ardından demokratikleşme adına bir dizi adım atılmıştır. Birinci ve İkinci Meşrutiyet ilan edilmiş, 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulmuş ve 1946'da da çok partili yönetim şekline geçilmiştir.

Siyasi fikirler dünyasında en çok tartışılan fenomenlerden biri demokrasi olduğu için genel geçer bir demokrasi anlayışı yoktur. Platon'a göre demokrasi, Tanrı'nın hâkim olduğu bir dünyadan kopuş ile gerçekleşir. Jean-Jacques Rousseau(1712-1778) demokrasiyi; insanların özgürlük ve otonomilerini elde etmelerinin en önemli aracı olarak görür. Ancak gerçek demokrasinin hiçbir zaman var olmayacağına, böylesi olgun bir

yönetimin insan harcı olmadığına inanmıştır. Joseph Schumpeter(1883-1950); demokrasiyi, halkın oyunu kazanmaya çalışan siyasetçilerin aralarında cereyan eden güç arayışı mücadelesinin arenası olarak görür. Karl Popper (1902-1994)'a göre özgürlüklerin teminatı demokratik devlettir. Özgür bir toplumsal yaşam kendi içinde bir değerken, demokratik devlet buna hizmetle yükümlü bir araçtır. Demokrasi ise çoğunluk oyuna dayanan bir yönetim biçiminden ibaret değildir; aynı zamanda yasama, yürütme, yargı gibi erklerin birbirlerinden ayrıldığı ve birbirlerini karşılıklı olarak denetlediği bir fren ve denge sistemidir.²¹⁶ Günümüzde ise liberaller, muhafazakârlar, sosyalistler komünistler ve hatta faşistler demokrasinin erdemlerini dile getirmekte hatta kendi demokrasi anlayışlarını ispata çalışmaktadır.²¹⁷

Dünya üzerindeki devletlerde de sayısız demokrasi anlayışı mevcuttur. Doğrudan, temsili, katılımcı, müzakereci, liberal, illiberal gibi...Doğrudan demokrasi, vatandaşların doğrudan kendi kendini yönetebilmesini mümkün kılar, ayrı bir profesyonel siyasetçi sınıfına ihtiyaç yoktur. Doğrudan halk oylamasıyla seçmenler seçilmiş politikacıların belirli konularda kendi adlarına karar alması yerine kendileri karar verirler. ²¹⁸ Temsili demokrasi ise sınırlı ve dolaylı bir demokrasi biçimidir. Sınırlılık; seçim döneminin süresine bağlı olarak birkaç yılda bir oy verme anlamında halkın katılımının seyrek aralıklarla ve kısa süreli olmasıdır. Dolaylı olması ise halk ile yönetim arasında belirli bir mesafe konulmasıdır. Halk bu siyasi süreçte, sadece kendilerini yönetecekleri seçerken yer alır ve kendisi doğrudan güç ya hiç kullanmaz ya da nadiren kullanır. Temsili demokrasi her ne kadar sınırlı ve ritüel olarak görülse de oy verme fiilinin bizatihi kendisi halk gücünü yansıttığından bir çeşit demokrasi olarak kabul edilir.²¹⁹

Filozoflar demokrasinin erdemlerini ve kusurlarını da tartışmışlardır. Siyasi katılımı iyi kabul eden kuramcılar demokrasinin insanlara özgürlük ve otonomi kazandırdığını savunmuşlardır. Demokrasinin karar alma sürecinde görüş belirtme imkânı sunarak tüm üyelere toplumda pay verir ve böylelikle sosyal dayanışma duygusunu ortaya çıkarır. Siyasi katılım vatandaşlar arasında topluma aidiyet duygunu

---

²¹⁶Gürol Irzık, "Karl Raimund Popper", *Siyaset Felsefesi Tarihi*, ed. Ahu Tunçel- Kurtul Gülenç, 2. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, ss.626-627.

²¹⁷Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.273.

²¹⁸Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, ss.272-278.

arttırır. Bunların yanında demokrasiye eleştiriler de yöneltilmiştir. Siyasi güç her zaman imtiyazlı azınlık ve seçkinler tarafından kullanıldığı için demokrasi ham hayalden başka bir şey değildir. Ne kadar demokratik görünürlerse görünsünler tüm organizasyonların doğasında güç, sıradan halkta değil halk yerine kararlar alan küçük hâkim bir grubun elinde toplanır. Bir diğer eleştiri ise farklı çıkarlara farklı görüşlere sahip birey ve grupların bir araya gelmesiyle oluşan toplumun yani halkın bir bütün olmamasıdır. Çatışmalara demokratik çözüm sayılara ve çoğunluk kurallarına başvurularak bulunmaya çalışılır; bu durumda çoğunluğun tercihleri azınlığın tercihine üstün gelir. Ve demokrasi %51'in yönetimine indirgenir. Alexis de Tocqueville (1805-1859) buna “*çoğunluğun tiranlığı*” der. Ortega Y. Gasset (1883-1955) yığın demokrasisinin medeni toplumu ve ahlaki düzeni alt üst edeceğini ve böylelikle yığınların temel içgüdülerine hitap eden otoriter rejimlerin gelmesine neden olacağını söyler. John Stuart Mill (1806-1873)'e göre çoğunluğun diktatörlüğü konusu toplumun korunmaya hazır olması gerektiren en önemli diktatörlükler arasında yerini almıştır.

Bir başka tehlike ise politikacıların vatandaşların tercihlerinden uzaklaşarak kamu yararını istedikleri gibi tanımlamalarına izin vermesi ve totaliter demokrasilere yol açmasıdır. Bu rejimde halkın menfaatlerini lider belirler.²²⁰ Tüm demokrasi modelleri yönetimin kamu yararına hizmet etmesi gerektiği üzerine kuruluyken, siyaset felsefecileri arasında kamu yararının ne olduğu, kamu yararı diye bir şeyin olup olmadığı varsa eğer bunu tanımlayabilecek anayasa veya seçim mekanizmasının varlığı tartışma konusudur.

221

3.1.1. Başgil'in Demokrasi Anlayışı

Başgil'in demokrasi tarifinde hem liberal hem de muhafazakâr izler görebiliriz. Ona göre demokrasi siyasi bir yönetim biçiminden çok daha fazlasıdır, adeta bir değerler manzumesidir: “*Demokrasi bir zihniyet, terbiye, toplum görüşü bir hava bir muhittir. Demokrasi nihayet insan varlığı üzerinde manevi bir değer hükmü ve yüksek bir hayat ve saadet temennisine uzanan bir idealdir.*”²²² Aynı zamanda onun tarif ettiği demokrasinin

²²⁰ Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, ss.282-286.

²²¹ Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.308.

²²² Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s.34.

felsefi dayanakları da vardır: “birey haklarının korunması”, “din hürriyeti ve laiklik” gibi. Başgil’e göre demokrasinin sağlanması için bunca çaba gösterilmesinin sebebi demokrasilerin idealindeki, bireyin ve nesillerin huzur ve selametini sağlamak ve onların hak ve hürriyetlerini güvence altına almak gayesidir.²²³ Ve elbette ki bu ideal bireyler, toplumlar ve yöneticiler için tılsımlı ve büyüleyicidir.

Başgil demokrasinin her toprakta yeşermeyeceğinin bilincindedir. O demokrasinin sağlanması için yöneticiler kadar yönetilenlerin de önemli olduğunu ifade eder. Başgil demokrasinin ruh ve irade terbiyesine sahip bir toplumda hayat bulabileceğini inanmaktadır. Ona göre demokrasi kendilerini kendi izan ve muhakemeleriyle idare etmesini öğrenmiş ve bu terbiye ile yetişmiş insanlardan oluşan camiaların hükümet rejimidir.²²⁴

“Bir memlekette hak ve hürriyetin teminatı hukuki ve siyasi tedbirlerden ziyade o memleket insanlarının hürriyet sevgisinde ve hakkaniyet duygusundadır. Sosyolojik bir kanundur ki hürriyet terbiyesi gelişmemiş olan memleketlerde hürriyet rejimi çocuk elinde bir dinamit olmaya, demokrasi ise evvela demagojiye ve sonra anarşiye dökülmeye mahkumdur. Bu terbiyenin mektebi iyilik ve adalet duygusu, ahlaki vicdan berraklığı, hocası da yüksek ifadesini vatan sevgisinde bulan feragat ve fedakarlıktır. Bu terbiye ailede başlayarak, mektepten, kışladan, münasebet hayatından ve bu hayatı tanzim ve terbiye eden kanunlardan öğrenilir. Ve şuurlu, ehliyetli ve müsaadekâr bir hükümet ve idare muhiti içinde gelişir. Rejimler yerleştikleri memleketlerin tarihi ve sosyolojik oluşuna, ırki ve içtimai psikolojilerine hatta iklim ve tabiat gibi fiziki şartlarına göre şekillendiği organlardır.”²²⁵

Ona göre bir toplumda demokrasinin hayat bulabilmesi için iktidarın, muhalefetin, entelektüel kesimin, basın mensuplarının da üzerine düşen vazifeler vardır. Bu vazifeyi şöyle ifade etmiştir: *“İfrat ve hataya düşmeden iktidarını kullanarak milleti idare eden ehil ve mutedil bir hükümet vardır. Yapıcı ve iyi niyetli bir muhalefete sahiptir. Halka yol gösteren yüksek ahlaklı aydınları vardır. Her şeyden haberdar, kanunlarla hareket eden, hürriyetini maddi menfaatlere değişmeyen basını vardır.”* Başgil’e göre bu vazifeler yerine getirilmediğinde demokratik bir toplum yapısından söz edemeyiz.

Demokrasinin esaslarından bahsederken aslında idealindeki devlet ve toplum

²²³ Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, s.23.

²²⁴ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s.74.

²²⁵ Ali Fuad Başgil, *Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı*, İstanbul: Tan Matbaası, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Konferanslar Serisi, No:1, 1948, s.31.

yapısını tasvir ettiğini görüyoruz. İktidardakilerin ehil, muhalefetin ise yıpratıcı değil yapıcı olması gerektiğini ifade ediyor. Toplumdaki aydın kesimin ahlaklı olmasını, basın mensuplarının ise kanunlara riayet etmesinin ve maddi çıkarları uğruna doğrudan sapmamasının önemini vurguluyor. Demokrasi kültürünün öncelikle ailede sonra mektepte ve hayatın diğer mecralarında öğrenileceğini ifade ediyor. Son olarak da yönetim rejimin ülkenin sosyal ve fiziki şartlarına bağlı olarak biçimlendiğinden bahsediyor.

3.1.1.1. Demokrasilerin Karşılaştığı Tehlike

Başgil'e göre demokrasi iki temel şartın sağlanmasına bağlıdır. Şartlardan birincisi, iktidar adamlarının iş başına serbest ve dürüst bir halk seçimi ile gelmeleridir. Diğeri ise iktidarda kaldıkları müddetçe hukuk prensipleri ve insan haklarına riayet ederek görevlerini sürdürmeleridir. Bir hükümet ve idarenin demokratik bir değer ve mahiyet alması için bu iki şartın yerine getirilmiş olması lazımdır. ²²⁶

Başgil zulmün ve baskının sadece diktatörlükle veya mutlakiyetle yönetilen ülkelerde görülen bir durum olmadığını, demokrasiyle idare edilen ülkelerde de iktidarın milli iradenin kutsiyetine dayanarak en zalim diktatörlere bile rahmet okutacak bir şekle bürünebileceği noktasında bizleri uyarır. Bir hükümdar veya diktatörden gelen istibdat ile demokratik de olsa bir ekseriyetten gelen istibdat arasında asla bir mahiyet farkı yoktur. Hatta çoğunluğun baskısının toplum üzerinde daha ağır olacağını ifade eder çünkü ekseriyet anonimdir bu yüzden tehlikelidir.

Başgil milletlerin totaliter istibdada nasıl düştüklerini şöyle açıklar: Birincisi, iktidarlar halka iktisadi refah yolu ile hayata ve hürriyete kavuşacaklarına inandırmışlar böylece halkı bir kere inandırıp kendisine bağladıktan sonra yavaş yavaş mengeneyi sıkıştırmış ve baskı rejimin kurmuşlardır. İkinci bir sebep de insan haklarının milletlerarası bir teminata ve bir üstün kontrol merkezine bağlanamamış olmasıdır. ²²⁷ Başgil'e göre Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çoğunluğu elde eden parti, yaşamaya, yürütmeye ve hatta yargıya ait bütün yetkileri kendisinde toplamış, rakipsiz bir otorite

---

²²⁶Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s.152.

²²⁷Başgil, *Demokrasi Yolunda*, ss.343-344.

tesis etmiştir. Adı Cumhuriyet de olsa memleket şef idaresinden kurtulamamıştır. Meclis, mutlak hükümdarlıklarını aşan bir güce sahip olmuştur. Bunun en önemli sebebi, 1924 Anayasası'nın hürriyetleri emniyete alacak müesseselerden yoksun olması ve vatandaşın ziyade devleti öne çıkarmasıdır. Başgil'in teklifi kuvvetler ayrılığını sağlayacak ve çoğunluğun ihtirasını frenleyecek hukuki müesseseler tesis ederek, anayasayı yeni bir zihniyete ve ruha kavuşturmuştur.²²⁸

3.1.1.2. Çift Meclis Usulü

Çoğunluğun istibdadından korunmak için ise çift meclis usulünü önermektedir.²²⁹ Çift meclis usulünü halk meclisi ve ayan meclisi olarak tanımlamıştır. Halk meclisi halkın duygularına tercüman olurken, halkın sözcüsü olurken, ayan meclisi de seçkinler tabakasının ortak akıl ve iz 'anını temsil eder. Yani his ve akıl gibi birbirini tamamlar. Her biri ayrı bir kitle şuurunu ve halk tabakasını temsil eder. Başgil bu kategoriye insan yapısıyla özdeşleştirmiştir. Çünkü insan his ve aklın birlikte olduğu bir şuura sahiptir.²³⁰

Çift meclis usulünün faydalarından bahsetmiştir. Birinci faydası şef emrindeki tek meclis istibdadını önlemektir. "Azgın olduğu kadar menfaatlerine düşkün bir ekseriyetin eline geçmesi mümkün olan hükümet silindirisinin vatandaş hak ve hürriyetlerini çiğneyip gitmesini önlemektir".²³¹ Çift meclis usulünün bir diğer faydası da değişen hükümet organları arasında sabit bir müessese olacağı için devlette istikrar hâkim olur. Ayrıca çift meclis usulünde ikinci meclis halk meclisinin hoppalıklarına karşı muhafazakarlığın ağırbaşlılığını bir tampon olarak kullanarak içtimai sulhun teminatı olur. İki meclisin süresi ve yenilenme şekli olduğu için cumhurbaşkanı ve hükümet değişikliğine gidildiğinde devletin acemi ellere düşmesini önler. İki meclis aynı kanaatte birleşmez de ikilik çıkarsa bu ikinci meclisin faydalı olduğuna delildir ve memleketin hayrınadır. Görüş ayrılıkları işleri yavaşlatsa da daha emniyetli olacağı için daha karlıdır.²³²

Bir başka faydası ise, devlet reisinin halk tarafından değil de parlamento

²²⁸ Aliyar Demirci, "Ali Fuad Başgil", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Cilt 7, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.297.

²²⁹ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, ss.142-143.

²³⁰ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s.146.

²³¹ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s.145.

²³² Başgil, *Demokrasi Yolunda*, ss.145- 151.

tarafından seçilen ülkelerde eğer tek meclisli ise memleket iki ihtimalden birisiyle karşılaşır. Birincisi meclisin devlet reisliğine seçtiği şahsiyet tek meclisi eline alarak kukla gibi oynatabilir ve kendi şahsi hükümetini meşrulaştırmak için onu bir perde olarak kullanabilir ya da meclise karşı minnettarlık duygusuyla meclisin hükmü altına girerek adeta onun uşağı olabilir ve her iki ihtimal de memleket için tehlike arz etmektedir. Ancak ikinci bir meclis daha mevcut ise iki meclis kongre halinde toplanarak seçeceği için hem diktatörlük hem de uşaklık ihtimali ortadan kalkmış olur.²³³

Başgil'in demokrasi analizinde ehliyet ve liyakate verdiği önem, halk meclisi karşısında süzgeç işlevi üstlenecek ikinci meclis talebiyle bir arada değerlendirildiğinde, onun demokrasi tasavvurunun bir tür bilgiler yönetimine tekabül ettiği söylenebilir. Fakat Başgil için sadece idare edenlerin ehliyetli olması nizamlı bir demokrasi için yeterli değildir. İdare edilenlerin de demokrasinin gerektirdiği ruh/ahlak ve hürriyet terbiyelerine de sahip olmaları gerekir.²³⁴

3.1.1.3. Demokratik Seçimin Şartları

Başgil'e göre seçim kanununun değeri şu üç soruya verdiği cevapla ölçülür.

1. Seçim kanunu seçim işlerini kolaylaştırmış mıdır?
2. Seçmene tam bir rey serbestliği ve vicdan istiklali temin etmiş midir?
3. Seçimin dürüstlüğü ve ciddiliğini sağlama bağlamış mıdır?

Ona göre demokratik bir seçimin dayanması gereken üç ana prensip kolaylık, serbestlik ve dürüstlüktür. Başgil bu üç prensip üzerinden seçim kanununun olumlu ve olumsuz taraflarını en ince ayrıntısına kadar incelemiştir.

İlk olarak seçim kanununun seçim işlerini kolaylaştırdığını belirtmiştir. Seçimin yapılacağı günün pazar günü olarak belirlenmesi, lüzumsuz kırtasiyeye yer verilmemiş olması, sandıkların seçmene ulaşılabilir konumlarda olması seçim kanununun olumlu yanlarıdır.²³⁵ İkinci prensip, yani kanunun seçmene serbestlik temin edip etmediğinin

---

²³³ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s.149.

²³⁴ Tuncay Önder, "Ali Fuad Başgil", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, Cilt 5, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.297.

²³⁵ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, ss.247-249.

cevabı da olumludur. Çünkü seçmen oyunu gizli olarak kullanmakta, herhangi bir baskıdan uzak vicdaniyla başbaşa kalarak karar verebilmektedir. “Açık oy gizli sayım” usulünde bir taraftan silahlı hükümet kuvvetleri, bir taraftan parti ve sendika teşkilatı karşısında kendini zayıf ve aciz hisseden vatandaş için seçim serbest olmaktan uzaktır. Başgil, seçim kanununun seçimin dürüstlüğünü ve ciddiliğini sağlayıp sağlamadığı konusunda kesin bir cevap vermemiştir. Çünkü seçim işleri başından sonuna kadar tarafsız olmayan bir takım resmi heyetlere bırakılmıştır. Bu heyetler ise hükümet emrindedir ve mesleki hayat ve istikbalini hükümetten beklemek zorundadır. Tarafsızlık ve alenilik sağlanmadığında, seçimin dürüstlüğüne halkın inanması mümkün değildir. Başgil’e göre bu ortamda güven sağlanmamasından dolayı demokratik bir seçimden bahsetmek mümkün değildir.²³⁶

Seçim kanununun dürüstlük ve güvenilirlik prensibinin sağlanması için Başgil bazı önerilerde bulunmuştur. Seçim kurullarının vali, kaymakam gibi hükümetin veya belediye reisi gibi muayyen bir partinin temsilcisi ve taraftarı kimselere değil bölgenin en yüksek ve en tecrübeli hakimine verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca seçim ve oy sayımı esnasında şahitlik için seçim sandıklarına her partiden bir kişi olacak şekilde azalar görevlendirilmelidir. Bir de seçim komisyonlarının halka açık yerde toplanmasının alenilik prensibi açısından gerekli olduğunu ifade etmiştir.²³⁷ Bu eksiklikler giderildiği takdirde Başgil’e göre hukuka bağlı devlet sisteminin önemli bir eksikliği giderilmiş olur.

3.1.2.Başgil’in Hürriyet Anlayışı

Başgil’e göre hürriyet, bireyin hükümet baskısından ve otorite tehdidinden uzak, maddi ve manevi varlığının sahibi olması ve böyle yaşamasıdır. Bu sayede vatandaş hem özgürce düşünecek, dilediği ve beğendiği dini, siyasi ve felsefi inançları benimseyecek ve özel hayatına yön verecektir.²³⁸ Başgil, hürriyeti ahlaki düzenin mihenk taşı olarak kabul eder. Baskı ve taassubun hâkim olduğu bir düzen ise bireyin gelişimi için en büyük engeldir.

Hürriyetçilik ise bireylerin özgürlüğüne saygı göstermeyi, hoşgörülü olmayı,

---

²³⁶ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, ss.256-262.

²³⁷ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, ss.264-267

²³⁸ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s.22.

hürriyetin mesut neticelerine ümit bağlamayı telkin eden doktrindir. Siyasi manadaki hürriyetçiliğe göre ise devlet fonksiyonları yalnız zabıta, adliye ve ordu hizmetleri olmalı ve bundan ötesini ferdi faaliyet ve teşebbüse bırakması gerekir.²³⁹ Fikir, kanaat ve vicdan hürriyeti hürriyetlerin başında gelir ve insan haklarının en mukaddesini teşkil eder. Fakat devirde istibdadın ve modern baskı rejimlerinin en çok hiddet ve şiddetle saldırdığı şey fikir hürriyeti ve serbest kanaat olmuştur.²⁴⁰

Başgil’ de “*hürriyet terbiyesi*” kavramsallaştırması önem kazanır. Ona göre Tanzimat’tan beri ülkemizde hürriyetin sağlanamamasının sebebi hürriyet terbiyemizin eksikliğidir. Ona göre hürriyet terbiyesi ırki değildir, fitri değildir. Bilakis kısmi ve içtimaidir. Bu terbiye ailede başlayarak mektepten, kışladan, münasebetler hayatından ve bu hayatı tanzim ve idare eden kanunlardan öğrenilir. Fakat hürriyet terbiyesinin kazanılması için Başgil’e göre en önemli mecra okullardaki eğitimidir. Yani okulların politikadan uzak olması demektir. Ancak hükümetler eğitimi politikaları için bir maşa olarak kullanmışlar ve adeta propaganda aleti haline getirmişlerdir. Totaliter rejimlerde okullarda hürriyet terbiyesinden düşünme ve sorgulama özgürlüğünden mahrum manevi ölüler diyarında saltanat sürmektir.²⁴¹ Ve şuurlu, ehliyetli, müsaadekâr bir hükümet ve idare muhiti içinde gelişir.²⁴²

3.1.3.Başgil’in Liberal Devlet Anlayışı

Başgil, korku ve kargaşa ortamından uzak, kanunların hürriyet prensibi ile şekillendiği ve vatandaş ile hükümetin birbirine düşmanlık beslemediği bir toplum yapısını liberal devlet olarak tanımlamıştır. Başgil liberal devlet yapısının daha iyi anlaşılması için önce zıddı olan totaliter rejimi tasvir etmiş ve liberal devletle kıyaslamıştır.

Başgil, tarihte görülen bütün diktatörlerin daima bir asayiş müjdecisi ve bir kurtuluş kahramanı olarak önce kendilerini tanıttığını, hükümet mevkiine ulaşmak için

---

²³⁹ Ali Fuad Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti, 1948, s.24.

²⁴⁰ Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s.22.

²⁴¹ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, ss.91-94.

²⁴² Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, s.36.

bunu bir meşruiyet basamağı olarak gördüklerini ifade etmiştir. Totaliter devlette bütün siyasi ve sosyal kuvvetle otorite hükümetin elinde toplanır ve hükümet üstün bir kuvvete sahip olur. Bu kuvvet karşısında artık şeref ve haysiyetine sahip bir vatandaş yoktur. Bu rejimlerde hak ve hakikat yalnız hükümet adamlarının ağızından çıkan sözlerdir.²⁴³ Başgil totaliter hükümetleri müthiş bir tasvir gücüyle bizlere sunar:

Böyle bir hükümet vatandaşların kutsal olan fikir, kanaat ve müesseselere saldırıp milli hayatın temellerini baltalama hakkını kendilerinde görürler. İnsan hayatı, şeref ve haysiyet gibi vatandaşların, dini, dili ve tarihi ve mukaddesatı, hükmeden otoritenin elinde birer menfaat veya taassup oyuncağı haline gelir.²⁴⁴ Bu otorite silahlı bir tehdide dayanarak vatandaş üzerinde dilediği gibi tasarruflarda bulunur. Emirler verip yasaklar koyar. Ve bu keyfi tasarrufları kanunilik süsü vermeyi de ihmal etmez. Bunun için totaliter rejimlerde kanun ve nizamların sayısı binleri aşar. Kıyafetlerden düşüncelere kadar özel hayata dair her şey kanun cenderesine sokulmak istenir. Hak ve hürriyet yalnız hükümet adamları, avaneleri ve mensupları için vardır. Vatandaşlara hak ve hürriyete tıpkı fukaraya ekmek dağıtır gibi diledikleri ve münasip gördükleri kadar ihsan ederler. Allah ile boy ölçüşen bu adamlar beğendiklerini cennete, beğenmediklerini de cehenneme gönderirler. Ellerindeki kuvvet ve otoritenin en küçük bir parçası üzerine dahi acıkmış bir yırtıcı hayvan hırsı ile titrerler. Ve bunun zerresini olsun elden çıkarmamak için insanların en hususi mahrem hayatını bile göz hapsine alırlar. Ferdin yalnız şahsına ailesine işine ve gücüne değil, dinine diline sanat ve musiki zevkine dünya ve hayat felsefesi ne kadar her varlığına ve faaliyetine tahakküm ederler. Hülasa totaliter devlette sanki Vatan geniş bir temerküz kampı hükümet de onun gardıyanıdır.²⁴⁵

Liberal devleti totaliter hükümetlerin zıt kutbu olarak değerlendirir. Liberal devlette vatandaş gayedir. Yani asıl olan bireyin huzur, güven ve barış ortamı içerisinde yaşamasıdır. Hükümet ve temsil ettiği otorite ise sırf bir vasıttan ibarettir. Yani bu huzur ve güven ortamını tesis etmekle sınırlıdır. Ve bu sebeple liberal rejimlerde hükümetin faaliyet sahası ile bireyin hayat sahası ideal bir sınırla birbirinden ayrılır. Hükümet, huzur ve emniyeti temin etmekle, vatandaş ise servet ve refah, terakki, ilim ve medeniyet üreticisi rolünü alır. Liberal devlette vatandaş karıncalıktaki bir karınca değildir, bizzat değer merkezi, hak ve şeref hamilidir.

²⁴³ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s.28.

²⁴⁴ Başgil, *Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı*, s.18.

²⁴⁵ Başgil, *Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı*, s.19.

Liberal demokrasinin şartlarından en önemlisi, Başgil'in de üzerinde önemle durduğu kanun hakimiyetidir. Başgil'e göre kanun hakimiyeti; bir memlekette en büyüğünden en küçüğüne kadar, en kuvvetlisinden en zayıf ve acizine kadar istisnasız olarak, herkesin kanuna bağlı olması demektir. Hiçbir kuvvetin, arzu ve iradenin, kanunun kuvveti ve kanuni irade üstüne çıkmaması; kanunun çizdiği sınırlar içinde herkesin endişesizce ve korkusuzca dilediği gibi hareket edebilmesi demektir. Kanun hükümlerinin hiçbir sebep ve bahane ile, hiçbir kuvvet ve irade ile maksadından çıkarılarak başka bir maksat için kullanılmaması demektir. Böyle bir rejimle yönetilen bir memlekette gerek bireylerin birbirleriyle gerekse bireyin devletle olan münasebetleri kanun ile belirlenmiştir. Yani objektif hak kaideleriyle tayin edilmiştir. Dolayısıyla bir memlekette hak ve hukuka riayetin derecesi, o memlekette ahlakiliğin ve insaniliğin ölçüsünü verir. Başgil'e göre toplumda fazilet kanunlara riayet etme ve saygı duyma ile ilişkilidir.²⁴⁶

---

²⁴⁶ Ali Fuad Başgil, *Hukukun Ana Mesele ve Müesseseleri: Konferanslar*, 2. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2014, s.296.

3.2.DİN VE LAİKLİK MESELESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

“Bize gelince, otuz senelik maziyi yaşayanlar bilirler ki bizde laiklik sol ve sağ temayüller arasında bocalamış, iktidar adamlarının içtihadına göre mana almıştır. Acı olan şudur ki; bu içtihat memleket realitesinden ziyada yanlış görüşlere saplanmaktan doğmuştur. Şu da acıdır ki; üniversitelerimiz bu hususta efkârı aydınlatacak bir görüş vermemiş; aynı fakülte hocaları bile bir anlayış birliğine varamamıştır. Fakat bu bedbaht prensip uğruna bizde yanan canların ve küstürülen gönüllerin muhasebesini yarının tarihçisi yapacak ve onu okuyan gelecek nesiller bizi ayıplayacaktır.”

Ali Fuad Başgil

İlmin Işığında Günün Meseleleri

Türkiye’de, çok partili döneme geçişle birlikte, özellikle din konusunda toplumun istekleri ve eleştirileri daha çok artmaya başlamıştır. Tek parti iktidarının sona ermesinden sonra ilk eleştirilen konular laiklik meselesi ve laikliğin uygulanmasındaki problemler olmuştur. Hükümetin dine itibar etmediği yıllarda bu sahada birikmiş ne kadar görüş varsa hepsi gün yüzüne çıkmıştır. Ve Türkiye’de en çok tartışılan meselelerden biri din ve laiklik haline gelmiştir. Başgil ise 1946’lı yıllardan itibaren sadece Türkiye’deki laiklik prensibini eleştirmekle kalmamış aynı zamanda dini bilgiler konusunda da yazılar kaleme almıştır. Bu dönemde dini konularda yayın yapmak, konuşmak tehlikeli ve yasakken Başgil’in bunu görev edinmesi büyük önem arz etmektedir.

3.2.1.Başgil'e Göre Din Nedir?

Başgil'e göre din;" Her şeyden evvel, ruhumuzla sevdiğimiz ve akl-ı selim ile düşünüp, kabul ettiğimiz ilahi bir kanundur. İnsan bu kanunu, yüksek san'at, ahlak ve insanlık duygusu gibi, fakat daha ince ve daha yüce bir duygu olarak sezer; aklı ile muhakeme edip, kabul ve tasdik eder. Din, insan ruhunun bu en temiz mektebi, hayvanlıktan sıyrılıp, yükselen insan zekâsının hiç durmadan aradığı, "evveli illet'in=(premiere cause) en tatmin edici izahıdır. "Nereden geliyor, nereye gidiyoruz" sorusunun şaşmaz cevabıdır; yok olmaktan hiçliğin karanlığına gömülüp gitmekten ürperen insan içinin ışığı; ümit ve imkânların tükenip söndüğü yerden başlayan ümit ve imkân yolu; ilaçların dindiremediği acuların ilacı; harap gönüllerin şenliği; iyilik, adalet, feragat, sadakat, fazilet, samimiyet kaynağı; insan vicdanında yaşayan inanma ihtiyacının en parlak ve berrak neticesidir. "247

Başgil; dini tanımlarken duygusal, samimi ve etkileyici bir üslup kullandığı dikkatimizi çekmektedir. Dinin, insanın hayatının her safhasında var olduğuna inanmış, dinin insan ve toplum açısından önemini vurgulamıştır. Ona göre din, insan doğasının en temel duygularından olan inanma ve bilme ihtiyacının karşılığıdır. Hayatı; aşk, iyilik, ahlak ve adet olarak tarif eden Başgil, hayatta hakiki mürşidin yalnız ilim değil, ilimle beraber dinin de olduğuna inanır. Başgil, bilimle dinin bir arada yaşayabileceğine inanır. İlimin hayat ve cemiyette faydalı ve hakiki bir mürşid olabilmesi için din ve maneviyat ile birleşmeye ve bu sayede insan ruhunun yüksek temayül ve tecellilerine cevap vermek üzere, ahlaklaşmaya muhtaç olduğuna inanmaktadır. 248

Dinin ibadet unsuruna da sahip olması onun sadece insanların vicdanında yer almadığını, aynı zamanda günlük hayatta pratik karşılığı olan bireysel ve toplumsal bir hayat tarzını da beraberinde getirir. Böylelikle Başgil, dinin sadece vicdanlarda kalması gerektiği fikri üzerine kurulu Türk tipi laikliğin eksik ve hatalı bir din anlayışı olduğunu ve dinin toplumsal hayattaki tezahürlerinin yok sayılmasından dolayı din ve vicdan hürriyetinin garanti altına alınmasında ve korunmasında çeşitli sorunların yaşandığını

---

²⁴⁷ Başgil, *Din ve Laiklik*, ss.70-71.

²⁴⁸Gökâl, a.g.e., s.134.

²⁴⁸ Haklı, *Ali Fuad Başgil: Bir Düşünürün Fikri Haritası*, s.183.

vurgulamaktadır. ²⁴⁹ Başgil CHP'nin ezanın Türkçe okunması ve Kur'an'ı Kerim'in Türkçe'ye çevrilmesi kararlarına karşı çıkar. Ona göre her dinin kendine ait ibadet ve dua dili vardır. İslam'ın bu dili Kur'an'dır. Kur'an'ı başka bir dile çevirir de ibadeti bu dil ile yapmaya kalkışılırsa onun kutsiyeti gider ve dolayısıyla din kalmaz.²⁵⁰

Başgil'e göre bir memleket için felaketlerin en büyüğü Allah şuurunu kaybetmektir. Bu şuru kaybeden bir millet her nevi idealden de mahrum kalır. İdealden mahrum bir millet ise, hayat yolunda istikametini kaybederek nereye gideceğini bilemeyen bir şaşkına döner. Bir milleti siyasi huzur ve saadete götüren, imkân ve desteklerin başında ahlak gelir. Ona göre, sağlıklı bir toplumsal düzen gibi, iyi işleyen demokratik bir sistemin de dini terbiye ve Allah sevgisi üzerine kurulu maneviyatçılığı esas alması gerekmektedir.²⁵¹ Pozitivizmin sunduğu tek katmanlı varlık, bilgi ve metot anlayışı İslam düşüncesindeki çok katmanlı varlık, çok katmanlı bilgi ve çok katmanlı metot anlayışıyla yer değiştirmiştir.

Başgil 'de maneviyatçılık kavramsallaştırması sadece bireysel değil, siyasi ve toplumsal bir bütünü de ifade etmektedir. İnsanlık umumi bir buhran içerisindedir. Bu buhran; siyasi, iktisadi, içtimai, fikri bütün hayat sahalarını kaplamıştır. Ancak bu buhran ve doğurduğu ızdırabın sebepleri de manevidir, ilacı da maneviyattır. Türkiye'de kurumsallaşması gereken demokrasi de maneviyatçıdır. Maneviyatçılık nasıl ki cemiyet hayatların vazgeçilmezi ise din de toplumların manevi temellerinin merkezinde yer alır. Yani dini değerleri yok etmeye yönelik her uygulama ve anlayış aslında doğrudan cemiyet hayatına ve insanlık geleceğine bir saldırıdır.²⁵²

Başgil'e göre din hürriyeti aynı zamanda "*iman hürriyeti*" demektir. Bu da "*ferdin resmi veya gayri resmi hiçbir tazyike uğramaksızın dilediği ve beğendiği bir dinin akidelerine serbestçe inanması ve bunları benimseyerek vicdanına mal edebilmesi*" demektir.²⁵³ Din hürriyeti prensibinden birey için bazı haklar doğar; inanma hakkı, ibadet

---

²⁵¹ Haklı, a.g.e., s.191.

²⁵² Başgil, *Din ve Laiklik*, s.106.

²⁵³ Başgil, *Din ve Laiklik*, s.107.

ve dua etme hakkı, dini eğitim alma ve eğitim verme hakkı, yayın faaliyetlerinde bulunma hakkı ve dinin emrettiği şekilde hareket etme hakkıdır.

3.2.1.1.Laiklik Nedir?

Laik kelimesi laic(=laique), latince “laicus” aslından alınmış Fransızca bir kelimedir. Ve sözlük anlamıyla ruhani olmayan kimse, dini olmayan şey, fikir, müessese, sistem, prensip demektir. Laik kelimesi hukuka Fransız İhtilali ile girmiştir. Türkiye’ye ise Meşrutiyet yıllarında girmiştir. Ve o zaman “la dini” yani “dini olmayan” diye çevrilmiştir. Ancak laiklik kavramı bizde doğru anlaşılmamıştır.²⁵⁴ Hıristiyanlıkta olduğu gibi Müslümanlıkta kavim, kabile soy ve sop ayrımı olmadığı için, Müslüman Türk, laikliği anlamakta güçlük çekmiştir.²⁵⁵

Başgil laiklik meselesine daha çok, hukuki bir mesele olarak din ve vicdan hürriyeti açısından yaklaşmıştır. Laikliği din-devlet münasebetleriyle sınırlı bir olgu olarak ele almış ve din ve vicdan hürriyeti temelli çözüm arayışı Başgil’ in laiklik anlayışının öne çıkan unsurları olmuştur.

Başgil’e göre laiklik konusunda temel sorun, Türkiye’de anlaşılan laiklik kavramının “*yabancı, kaypak, manası kapalı, kilise kaçkını bir kelime*” olmasıdır. Laiklik Avrupa’daki şekliyle Türkiye’de hiçbir zaman anlaşılmamıştır. Tam tersi Türkiye’de kutuplaşmalara sebep olmuştur. Başgil’e göre laikliğin yanlış tatbik edilmesinde temel sebeplerden bir garplılaşma meselesinde düşülen hayati yanlışlıktır. Sıkıntıların bir diğer sebebi de laikliğin bir parti programına konmuş gibi Anayasa’ya konmuş olmasıdır.

Başgil laiklik kelimesinin anayasaya kelime olarak değil, tarif olarak ortaya konulmasından yanadır. Laiklikten medeni dünya ne anlıyorsa anayasada bunu ifade etmelidir. Yani anayasada yer alan laiklik prensibinin nasıl tanımlandığının belirtilmesi gerektiğini söylemiştir. Türkiye henüz Garp hukukundaki manası ve şekliyle laikliği tesis edememiştir. Garp hukukunda laiklik devletin din ve mabet işlerine müdahalesini maskeleyen bir paravan değildir, fakat din ve vicdan hürriyetinin en sağlam bir teminatıdır. Bizde ise laiklik bunun tamamen zıddıdır, diyanet, bütün teşkilatı ve

---

²⁵⁴ Başgil, *Din ve Laiklik*, s.163.

²⁵⁵ Başgil, *Din ve Laiklik*, s.162.

personeliyle hükümet adamlarının emri altına girmiş ve din işleri devlete bağlanmıştır.²⁵⁶ Başgil laiklik prensibinin gerçek manada hayat bulabilmesi için Diyanet İşleri'nin özerkleştirilmesi gerektiğini savunur.²⁵⁷

Laiklik ne anayasa metninde ne de herhangi bir hukuk metninde tanımı yapılmamıştır. Başgil'e göre yıllarca diktatörlük idaresinden kurtulmamamızın sebebi, siyasi kavramların illa yer alacaksa tarifleriyle yer almalıdır. Hem terimlerin belirginliği hem de ferdi hürriyetle barıştırılması sorunludur.

Laiklik ilkesi din üstünde devlet denetimini öngören bir ilke haline gelmesini zorunlu kılmıştır. Laikliğin, avam-havas ya da sıradan halk-seçkin-aydın yabancılaşmasını körükleyen en önemli bir etmen olduğu söylenebilir. Bu istemeden düşülen bir yanlışlık değil, tersine bile bile istenen, amaçlanan bir durumdur. Kemalist aydınlar kendilerini, halk yığınlarından ayrı üstün tutma isteklerini dinle ilgili tavırlarında ortaya koymuşlardır. Jakobence bir görünüş altında, gerçekleri ve doğruları bilen ve içlerinde bunları yığınlara zorlamayla da olsa kabul ettirme görev duygusunu taşıyan aydınlar için, laiklik halktan ayrılmanın bir yolu ya da aracı olmuştur.²⁵⁸

1930 yılında laikliğin çeşitli açılardan tartışıldığı yıllarda Ahmet Hamdi Başar Bey anılarında Cumhurbaşkanının huzurunda geçen bir konuşmayı anlatıyor. Ahmet bey konuşma sırasında şöyle söylüyor:

“Bizce laiklik tabirinden anlayacağımız mana, din ile dünyayı ayırmak değil, dinin ayrı bir sınıf elinde olarak dogmalaşmış esaslara bürünerek dünya işlerini tahakkümü altında bulundurmasının önüne geçmektir. Laiklik inkılabı adına ne yapıyorsak, hepsini İslam olduğumuz halde yapabiliriz. Fakat din ile dünyayı ayıracağız dersek, İslamlıktan uzaklaşmış, dinsizlik yapmış oluruz. Hristiyanlık dünya işlerinden uzak olarak yaşayabilir, İslamlık ise yaşayamaz.”

Bir kişi itiraz eder:

“Hamdi Bey, adeta yeni bir din yahut İslamlıkta Reform yapalım demek istiyor. İnkılabımızın maksadı tamamen bunun haricinedir. İslamlık devrim yapmış, fayda ve

---

²⁵⁶ Başgil, *Din ve Laiklik*, s.191.

²⁵⁷ Bora, a.g.e., ss.530-532.

²⁵⁸ Tunçay, a.g.e., s.214.

zararlarını ortaya koyarak eskimiş, ömrünü bitirmiş bir şeydir. O müesseseyi ne korumaya ne de yeniden bir aşu yaparak gençleştirmeye niyetimiz yoktur. Zaten böyle bir teşebbüs, kurumuş eski ağaca hayat vermeye çalışmak gibi beyhudedir. Hamdi Bey'in yaptığı bu teviller dini yeni kalıplar altında yaşatmak olur; buna yeni Türk devletinin yardım etmesini istemek olur. Bunun sonunun nereye çıkacağını hepimiz biliriz. ²⁵⁹

Başgil yaşadığı dönemdeki eğitim sisteminin otokratik esaslar üzerinden yürütüldüğünü ifade etmiştir. ²⁶⁰ Aynı zamanda batı taklitçisi, kopyacısı ve tercümesi olduğunu, yaratıcı zekayı işlemekten uzak, hafızayı doldurma, gençlerde zararlı bir ruhi konformizm yarattığını ifade etmiştir. ²⁶¹ Eğitim sisteminde bir maneviyat düşmanlığının var olduğunu, siyasi mülahaza ve endişelerle, okullarda, yalnız din ve maneviyat değil, bunun kadar mazi düşmanlığı yaratılmış ve Türk medeniyeti adeta küçük düşürülmüştür. İmparatorluk yıllarını anlatan resmi tarih kitaplarında küçümseyici hatta iftira içeren bilgilerin var olduğunu ve bundan rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir.

Başgil'e göre eğitimdeki "tek kitap" usulü modern istibdatın şaheseridir. Bu yöntemi medeniyet tarihinde bir irtica olarak görmüştür. Bu usul dini tutuculuğa dayanan medrese ve manastır skolastizminin bir taassup şeklinde yeniden ve daha feci surette tekrar ortaya çıkması, politikanın eğitimi kendi menfaatlerine alet etmesinden başka bir şey değildir. Bunun milliyetçilik ve laiklik ile alakası yoktur. Milliyetçi bir eğitim anlayışı memleketin dil, tarih, edebiyat, sanat ve müziğine dayanarak milli şuur ile gençleri yetiştirmektir. Laikçi bir eğitim anlayışı da bilgi ve terbiyede sadece ilimin ve bilimin hakikatlerini öğretip doğruluk, dürüstlük ve vatanseverlik gibi erdemlere dayanarak nesilleri yetiştirmektir. ²⁶² Dili, tarihi, kitabı, hocası ve idaresi ile eğitim sistemini ıslah etmeye çağrı yapmaktadır.

---

²⁵⁹Tunçay, a.g.e. s.224.

²⁶⁰ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s.93-94.

3.3.” TÜRKÇE MESELESİ” VE ALİ FUAD BAŞGİL

*“Memleket dilini çengelde asılı ekmek sepeti
sanan politikacı yazarlar hücum ede
dursunlar dil davası üzerindeki hükmüm
değişmez müthiş bir hükümet hatası ve
memleketin iç yarası”*

Ali Fuad Başgil

*“Konuştuğun dil, benliğinden bir parçadır.
Benliğinin şerefine saygı gösterilmesini
istemek de hakkındır. Hakkını müdafaa et.
Unutma ki hak ve hürriyet, bu nimetleri canı
gibi seven ve cesaretle müdafaa etmeyi göze
alan insanların nasibidir.”*

Ali Fuad Başgil

*Cumhuriyet harf devriminden ibarettir ve
gerisi pek de önemli değildir.*

Hüsamettin Arslan

*Dil, keyfi yaratılmış ve kendiliğinden kabul
görmüş bir işaretler bütünü değildir. Dil
toplum içinde ve toplum tarafından edinilir.
İnsanlığın dili ya da dilleri insan
toplumlarının geleneksel inançlarının izlerini
koruduğu ilkel bir esini ifade ederler. İnsan
türünün aklının içeriğini şekillendiren bu
esindir. Toplum toplumsal düzenin temel
gerçeklerinin deposunun koruyucusudur.
Toplum bunların dil aracılığı ile kuşaktan
kuşağa geçmesini sağlar.*

Philippe Beneton

Türkiye’de Tanzimat dönemi ile başlayan ve Tek Parti döneminin sonuna kadar devam eden dil meselesi, Başgil’ in de üzerinde önemle durduğu bir meseledir. Tanzimat döneminde yazı dilinde sadeleştirme eğilimi başlamış, Jön Türk döneminde dile dayalı yeni bir ulusal tahayyül oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁶³ İnönü hükümetinin dil politikası, kökeni Türkçe olmayan tüm kelime, kavram ve terimlerin dilimizden atılması, kullanılmaması ve yerine yeni kelime ve kavramların uydurulması üzerine bina

²⁶³ Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, s.291.

edilmiştir. Başgil ise bir hükümetin devletin güçlerini, aygıtlarını ve yetkilerini kullanarak, kendi amaçları doğrultusunda din ve dil gibi milletin ortak değerlerine müdahale edilemeyeceğini, dayatmacı ve buyurgan bir tavır izleyemeyeceğini savunmuş ve bu politikaya karşı çıkmıştır.

Başgil, Türkçe'nin tarihin hiçbir devrinde görülmemiş bir hükümet hatasının kurbanı olduğunu yazmıştır. *“Bir memleketin dili, o memleketin tarihinin ve psiko sosyolojik varlığının mahsulüdür. Asırlar içinde nesillerin birbirine devredip emanet ettiği bir ocak mirası ve bir ecdat mülküdür. Kimsenin hükümet adamı sıfat ve otoritesiyle Türkçe üzerinde tasarrufa hakkı yoktur”* sözleriyle dilde sadeleştirme furçasına karşı çıkmıştır. Başgil'e göre dile kelime sokmak, dilden kelime söküp çıkarmak dilcinin veya dilcilerden mürekkep bir heyetin hatta bir dil akademisinin bile işi değildir. ²⁶⁴

Başgil'e göre Atatürk, Türkiye'nin dil bakımından parçalanmaya doğru gittiğini, millet bünyesinden yaralar açtığını anlayınca 1935'te Güneş Dil Teorisi diye ortaya bir fikir ortaya atmıştır. Buna göre yeryüzündeki bütün hayat belirtileri bir ana kaynaktan yani güneşten çıktığı gibi, bütün diller de Türkçe 'den bu ana dilden çıkmıştır. Bu doğrultuda Arapça ve Farsça gibi görünen kelime ve tabirler hakikatte Türkçe kökenlidir anlamı ortaya çıkmıştır. İnönü iktidara geldiğinde o da Atatürkvare işeler yapmak istemiş ve büyük işler başarmak sevdasına kapılarak dil meselesine sarılmış ve atalar mirası Türkçemizi harap ve perişan bir hale koymuştur. ²⁶⁵

O dönemdeki dilin sadeleştirilmesi yolunda atılan adımları kısaca özetleyecek olursak eğer; İnönü hükümeti Türkçe'nin “öz Türkçeleştirilmesine” ilişkin öncelikle bazı genelgeler yayınlamıştır. Ardından 1938 yılında üniversite rektörlüğünde dil meselesini konuşmak, dil inkılabı için seferberlik ilan etmek üzere fakültelerden profesörleri davet ederek bir toplantı düzenlemiştir. 1940 yılından itibaren Arapça ve Farsça'nın etkisinden arındırılmış ve yeniden üretilmiş Türkçe kelimeler okul kitaplarına girmeye başlamıştır.²⁶⁶ Mevzuatın öztürkçeleştirilmesine ise Teşkilatı Esasiye Kanunu ile başlanmıştır. 1942 yılında Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu öz Türkçeye çevirmek üzere bir komisyon kurulmuş ve komisyonun hazırladığı metinler hocalar dağıtılmıştır. Ve pek kısa

---

²⁶⁴Başgil, *Türkçe Meselesi*, s.28.

²⁶⁶Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, s.259.

bir müzakereden sonra “tenkitsiz ve itirazsız eller orman gibi kalkarak” kabul edilmiş, 1. Kanunların da dili değiştirilmek üzere Maarif Vekâlet’inde bir Öztürkçe bürosu kurulmuştur.²⁶⁷

Bu dayatmacı dil politikası 1945’te üniversitenin Maarif Vekâlet’inden aldığı işaretlerle fakültelere üniversitelerde basılacak kitaplarda vekaletçe kabul edilen terimlerin kullanılmasına dair bir genelge gönderilmesine karar verilmiştir. Hocaların kitapları basılmadan önce “terim” bakımından kontrol edilmesi için rektörlükte sansür heyeti kuruldu. Ayrıca başvuru bu politikaların sebebinin konuşulmasına izin verilmemiştir. Esasa, prensibe, gayeye dair ileri sürülen en çekişen anlama, istekleri bile azarlayıcı bir hükümet sinirliliği ile hemen susturulup bastırılmıştır. Dil devrimi hakkında gazetelerdeki eleştirel köşe yazıları reddedilmiştir. Başgil’e göre “Bir davayı başkalarını sindirip susturma yoluna yürütmeyi çalışmak, o davanın esastan batıl olduğunun gerçek bir delilidir.”²⁶⁸

Mehmet Kaplan’a göre de anormal olan ve kültür için tehlike arz eden şey henüz halk arasında tartışılarak kendilerini serbest bir şekilde kabul ettirmemiş yeni kelimelerin devlet tarafından genç nesillere zorla kabul ettirilmeye kalkılmasıdır. Dil konusunda karşılaşılan meseleler demokratik ve ilmi yoldan halledilecek yerde zorbalık ve başıboşluk yollarından giderilmesidir.²⁶⁹

1943 yılının başlarında Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun dilinin Öz Türkçe ’ye çevrilmiş hali İstanbul Hukuk Fakültesi’ndeki hocalara dağıtılmıştır. Başgil bu konu üzerine İnönü ile görüşmüştür. İsmet İnönü Başgil’e “*Teşkilatı Esasiye Kanunu’nu aldınız mı nasıl buldunuz?*” diye sormuştur. Başgil de “*Aldım efendim. İyi bulmadım. Türkçemize yazık oluyor.*” cevabını vermiştir ve bu durumun zarardan başka bir netice vermeyeceğini ifade etmiştir.²⁷⁰ Ancak sözleri kifayetsiz kalmış ve Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun dili değiştirilmiştir. Devamında da Maarif Vekâlet’inde bir Öztürkçe bürosu kurularak okul kitapları gözden geçirilip değiştirilmiştir. Başgil bu duruma daha fazla seyirci kalamamış Cumhuriyet ve Vatan Gazetesi’nde yazılar yayınlamıştır. Bu makaleler

---

²⁶⁷ Başgil, *Türkçe Meselesi*, s.42.

²⁶⁸ Demirci, *Bir Biyografinin İzinde: Ali Fuad Başgil’in Hayatından ve Mücadelesinden Bazı Kesitler*, s.35.

²⁶⁹ Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, 8. Baskı, 1993, ss.232-233.

²⁷⁰ Başgil, *Türkçe Meselesi*, s.63.

daha sonra Türkçe Meselesi adlı bir broşürde toplanmıştır.²⁷¹

Başgil Anayasa'nın öz Türkçeleştirilmesi kararını şu sözleriyle eleştirmiştir; *“Memlekette konuşulmayan ve kelimeleri ancak resmi bir sözlük yardımıyla anlaşılabilen bir dille kanun yazamaz. Memleket kanunu anlamak için, yalnız halkı değil münevver okuryazarları bile cepte bir sözlük taşımaya mecbur edemez. Hocaları verecekleri dersin ve hakimleri yazacakları hüküm ilanının kelimelerini sözlükten ezberlemeye zorlanamaz. Parlamentolar böyle bir salahiyeti ancak açık ve neticesi müspet bir referandumla alabilir.”*

Başgil'i endişelendiren dilde sadeleşme çalışmalarının hedefinden uzaklaşarak tasfiyeye dönüşmesidir. Hükümetin baskısıyla, dayatmayla dilde değişikliğe gidilmesini tehlikeli bulur. Talihsizlik, bir suikast, bir müthiş hata gibi tasvirlerle anlatır. Bir yazısında da *“gebeyi zorla doğurtmak”* ifadesini kullanır. Dil bir toplumun uzun yıllar sonucunda meydana getirdiği kültürel bir birikimdir. Ona göre bu birikime müdahale etmeye ne dilcilerin ne de parlamentoların hakkı vardır. Bu sorunun çözümü halkı kendi dilinde serbest bırakmaktır. Başgil'e göre kelimeler *“kuvvetin gölgesinde sığınarak yaşatılmaz; aksine edebi eserlerde kullanılmak suretiyle halkın beğenisine sunulur yaşatılabilir”*.

1946 yılında Demokrat Parti kurulduğunda Celal Bayar Başgil'e randevu teklifi göndermiştir. Başgil de ziyaretine gitmiştir. Burada Celal Bayar Başgil'e birlikte çalışma teklifinde bulunmuştur. Başgil ise üniversitede hoca olduğu için, ileride iktidara geldiğinizde sizi tenkit edemem, diyerek reddetmiştir. Bayar'ın Başgil' den bir diğer isteği de hazırladıkları parti programı hakkındaki fikirleridir. Başgil de eleştirilenini belirttikten sonra programın bir maddesinde *“dil çalışmalarına gereği gibi devam edilecektir”* yolunda bir ifade var. Bununla ne denilmek istendi, diye sormuştur. Burada Başgil 'in dil konusundaki hassasiyetini bir kez daha görüyoruz. Bayar ise tepki almamak adına bu meseleyi programda biraz müphemce bir ifade ile geçiştirmeyi uygun bulduk şeklinde yanıtlamıştır.²⁷²

Dile yapılan müdahalelerin yanlış olduğunu anlatmak için Garp'tan şahit buldum

²⁷¹ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s.49.

²⁷² Başgil, *Türkçe Meselesi*, ss.67-70.

der Başgil:

“17.yy’da Fenelon,akademi istilah(terim) icat ederek bir emirname ile ilan levhası asamaz; buna halk isyan eder, demiştir. Filhakika bugün dünyaca tanınmış olan Fransız Akademisi, üç yüz küsür yıllık muvaffakiyetli ömründe, üç kelime icat etmiş değildir. Bilakis, mesela, socialisme ve sociologie gibi yeni kelimeler akademisinin şeref divanına çıkabilmek için merdiven dibinde bir hayli beklemiş ve başvurmamak iltimas kapısı bırakmamıştır. Akademi Fransız dilinde hodbehod tasarruf etmek şöyle dursun, o dili canlı bir Fransız tarihi görmüş ve amme vicdanının, muhafazasını kendine emanet ettiği milli bir vedia telakki etmiştir. Akademi, bilen ve duyan insanlardan mürekkep heyetlere mahsus bir vakarla, bu vedianın üstüne daima titremiş ve onu, ihtilal devrinde kelleler uçarken bile kötü gözlerden sakınmıştır. Esasen Fransız İhtilalcileri, eski rejimden kalma neler varsa hemen hepsini süpürüp çöplüğe attıkları halde, Fransızcaya el uzatmaktan çekinmişler, çünkü bu millet dilini, uğruna kan döktükleri millet ve vatan ülküsünün cismi ve canı telakki etmişlerdir.”²⁷³”

Cemil Meriç ise, “kamus bir milletin hafızası” demiştir. Heyecanıyla hassasiyetiyle şuuruyla... Kamusa uzanan el namusa uzanmıştır. Her mukaddesi yıkan Fransız İhtilali, tek mukaddese dokunmamıştır: kamusa. Eski sözlüğe kızıl bir külah geçirdiğini söyleyen Hugo, tek kelime uydurmamıştır; sembolizmin üç silahşoru de öyle. Ama kullandıkları her kelime yeni. Heyhat! Batı’da cinnet bile terbiyeli.²⁷⁴ *Batı’nın en talihsiz fikir adamı, bir ba’s-ü bas-el mevt haliyle avunabilir. Türk yazarı böyle bir teselliden de mahrum. Dil, Penelop’un örgüsü, yirmi dört saatte bir sökülüp örülüyor.* Meriç, Cumhuriyet sonrası Türkçe ’ye yapılan zorbalığı ve trajediyi bir türlü ilerlemeyen işler için kullanılan bir tabir olan Penelop’un örgüsüne benzetmiştir.

Hükümet zoru ile dilde değişikliğe gitmeye karşı olan Başgil, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti başkanı sıfatı ile 1948 yılının haziran ayında bir dil meselesi üzerine anket açmış ve Türk dili hakkında aydınların düşüncelerini alıp ilmi ve umumi bir dil kongresine hazırlanmaya başlamıştır ve bir beyanname kaleme almıştır: *“Asırlar boyunca yoğrulup yayılan ve bugün milli varlığımızın en sağlam bir unsuru alini alan Türkçemiz, milli dilimizdir. Bu dille konuşup yazmak da en tabii hakkımızdır. Bununla beraber bir zamandan beri vatandaşlar mekteplerinde hükümet dairelerinde milli benliğe tamamen yabancı bir dile cebredilmektedir. Bu muameleyi vatandaşın hak ve hürriyetlerine açık bir surette aykırı bulan idari heyetimiz dil meselesini müzakere yapmaya karar*

²⁷³ Başgil, *Türkçe Meselesi*, s.29.

²⁷⁴ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.88.

vermiştir.²⁷⁵ Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti adına bir konuşma yapan Burhan Apaydın; TDK'nın dile müdahalesini ve onun arkasındaki devlet desteğini liberal bir eleştiriye tabi tutmuş vatandaşların kendi dili ile konuşma ve yazma hürriyetinin ihlali olarak nitelemiştir.²⁷⁶

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti 12 Şubat 1949 günü Türkçe'nin uğradığı resmi tazyik ve müdahaleleri protesto ettiklerini ifade etmişler ve bir beyanname yayınlamışlardır. Bu beyannameden birkaç maddeye yer verecek olursak;

“Dil işi hükümet, parti ve politika işi değildir. Dile müdahale ve dilde tasarruf ilim, ihtisas ve kalem sahibi insanların işidir. Bu beyannamede bir diğer önemli mesele tek kitap usuldür.

“Devlet kitabı denilen ve hükümetçe ısmarlanıp yazdırılarak mekteplerde okutulması mecburi tutulan tek kitap usulüne taraftar değiliz.”

“Mektep, kitap ve hoca muayyen bir parti veya zümrenin malı ve kölesi değildir. Bunlar milletin hayat ve istikbal kaynakları medeniyet ve insanlığın temelleridir. Mektebin politikaya karşı mutlak surette bitaraf kalmasını kitabın ve hocanın yalnız memleket realiteleri ile ilmi ve objektif hakikatlere bağlanmasını; çocukların da tarafsız bir mektep ortamı içinde yalnız ilmin, terbiye ve ahlakın mutaları çerçevesi dahilinde öğrenip yetişmesini istiyoruz.

Türk Dil Kurumu'ndan beklentimiz;

1. Yaşayan Türkçeyi son senelerde, sokulmuş olan uydurma kelime ve tabirlerden temizlemek.

2. Yaşayan Türkçede karşılığı varken garp dillerinden alınmış olan kelimeleri memleketlerine iade etmek.

3. Türkçeyi son senelerde saplandığı ırkçılık çorağından kurtarmak ve dilin bünyesine girip yerleşmiş olan kelimeleri, asıllarına bakmadan, Türkçe kabul etmektir.

4. Bu tasfiye, iade ve kabulden sonra yaşayan Türkçenin mükemmel bir kamusunu, sarf ve nahvini yapmak.

5. Dili ilmi bir zabıta altına alıp resmi ve keyfi müdahalelerden korumak.

²⁷⁷

---

²⁷⁵ Gökalp, a.g.e., s.123.

²⁷⁶ Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, s.263.

²⁷⁷ Başgil, *Türkçe Meselesi*, s.86.

²⁷⁷ Başgil, *Din ve Laiklik*, s.16.

²⁷⁷ Başgil, *Din ve Laiklik*, s.17.

²⁷⁷ Başgil, *Din ve Laiklik*, s.25-67.

3.3.1.Uydurmacılığın Zararlı Sonuçları

Dilde zorlamanın, kullanılan kelime ve tabirlerinin yerine yenilerinin kullanılmasını istemenin Başgil'e göre zararlı sonuçları olmuştur. Bozulan dille birlikte ilim ve fikir hayatı da yıkılmıştır. Çünkü ilmin ifade vasıtası lisandır. Halk dil bağlamında milli dilciler ve uydurmacılar diye ikiye bölünmüştür. Hatta dilde devlet dairlerin dili ve halkın dili diye ikilik vücuda gelmiştir. Sonuçta “gençler üniversitelerde hocalarının, hocalar gençlerin, evde anne babalar çocukların dilini anlamaz olmuşlardır. Bu ise millet birliğinin parçalanmasına yol açmıştır.

Cemil Meriç *Bu Ülke* adlı eserinde “*tefekür vuzuhla başlar*” der. Kelimelerle, kavramlarla, terimlerle, hasılı dille düşünür insan. Dil bozulur ise yerine zorla yeni bir dil ihdas edilirse genç nesil mazideki bilgi birikimi anlayamaz. Bilgi ve tecrübelerden faydalanamaz. Ve neticede bilgi ve tecrübenin nakli gelişmesi mümkün olmaz.²⁷⁸

Hüsamettin Arslan, Cumhuriyet'in kurucu elitlerinin dünya konjonktürünün baskısı ve etkisi altında bir ulus inşa etmek istediklerini ve bunun için reddi miras yoluna gittiklerini, yazmıştır. Modern bir devlet olmak için önce ulus olmak lazımdı ve bu ulusa bir dil gerekiyordu. Çünkü ulus devletler, ulus dilleriyle yönetilirdi. Nasıl modern Batı için Ortaçağ “din, gelenek ve hurafe” demekse, Türkiye'nin modern elitleri için de Osmanlı ve dolayısıyla Osmanlıca “din, hurafe, gelenek, cüppe, sarık, camii” demekti. Bunlardan kurtulunmalıydı.²⁷⁹

---

²⁷⁸ Başgil, *Türkçe Meselesi*, s.47

²⁷⁹ Arslan, a.g.e., s.160-161.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Ali Fuad Başgil, Türkiye’de hem liberal hem de muhafazakâr gelenek içinde özel bir yere sahiptir. Başgil’ in tarihsel anlamda önemi tek partiden çok partili yıllara geçiş sürecinde özgürlükçü bir felsefi inançla hükümetin totaliter politikalarına korkusuzca ama kaba olmayan bir dille yaptığı eleştirilerdir. Başgil’ in fikirleri Türkiye’yi o yıllarda liberalleştirememiş olsa bile seçim sistemi, dil devrimi, din ve laiklik meselelerine getirdiği eleştirileri ve problemler karşısındaki çözüm önerileri uzun vadede düşünüldüğünde etkisi olmuştur. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin dil meselesi ve seçim sistemi konusundaki faaliyetleri demokrasiye geçiş sürecinde derin izler bırakmıştır.²⁸⁰

Başgil temel görüşleri doğrultusunda bir hükümetin devletin güçlerini aygıtlarını ve yetkilerini kullanarak, kendi amaçları doğrultusunda din ve dil gibi milletin ortak değerlerine müdahale edilemeyeceğini, dayatmacı ve buyurgan bir tavır izleyemeyeceğini savunur. Dil bozulur ise yerine zorla yeni bir dil ihdas edilirse genç nesil mazideki bilgi birikimi anlayamaz. Bilgi ve tecrübelerden faydalanamaz. Ve neticede bilgi ve tecrübenin nakli gelişmesi mümkün olmaz.²⁸¹ Ayrıca düşünce özgürlüğünün olmadığı, fikirlerin hürmet görmediği bir ortamda toplumsal gelişme yaşanmaz, gelişmenin kaynağı tenkit ruhudur. Çünkü fikirler çorak topraklarda yeşermez.

1950’li yıllarda kaleme aldığı yazılarında, İslam’ın Türk toplumu için taşıdığı anlam ve değeri, geçmiş siyasi iktidarlarca uygulanan din politikalarındaki hataları, anayasal bir ilke olan laikliğin hiçbir kanuni tanımının olmamasının yol açtığı sorunları, Türkiye’deki din eğitimi ile din işleriyle ilgili teşkilatların yetersizliğini ilmi yöntemlerle incelemiştir.²⁸² Başgil’e göre Türkiye’de yapılacak inkılapların en hayırlısı bürokrasi istibdadını yıkmak ve devlet iradesini rasyonelleştirmektir. Türkiye’nin ilerlememesinin sebebi din değil, devlet baskısı ve bürokrat istibdadıdır.

Başgil’e göre milliyetçi insan muhafazakardır. Muhafazakâr milliyetçi, mensup olduğu milletin dilini, dinini, tarihini, geleneklerini seven ve onun kutsal saydıklarını kutsal sayan insandır. Bu muhafazakarlık asla geçmişin bazı alışkanlıklarına saplanıp

²⁸⁰ Birinci, *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*, s.125.

²⁸¹ Başgil, *Türkçe Meselesi*, s.47.

²⁸² Haklı, *Hür Fikirlerin İzinde Bir Alim: Ali Fuad Başgil*, s.56.

kalan bir muhafazakarlık anlayışı değildir. Bu muhafazakarlık atalarımızın bize bıraktığı manevi değerler ve insani hasletlerle donanan ve bunu ilerlemelerle adeta motor gücü olarak kabul eden bir anlayıştır. Muhafazakarlık modern medeniyetin doğrularını yanlışlıklarından ayıklayan ve daha iyiyi bulmak için elimizdeki bir mihenk taşıdır.²⁸³

Başgil, eğitim sistemimizin otokritik esaslar üzerinden yürütüldüğünü ifade etmiştir. Aynı zamanda batı taklitçisi, kopyacısı ve tercümesi olduğunu, yaratıcı zekayı işlemekten uzak, hafızayı doldurma, gençlerde zararlı bir ruhi konformizm yarattığını ifade etmiştir.²⁸⁴ Eğitim sisteminde bir maneviyat düşmanlığının var olduğunu, siyasi mülahaza ve endişelerle, okullarda, yalnız din ve maneviyat değil, bunun kadar mazi düşmanlığı yaratılmış ve Türk medeniyeti adeta küçük düşürülmüştür. İmparatorluk yıllarını anlatan resmi tarih kitaplarında küçümseyici hatta iftira içeren bilgilerin var olduğunu ve bundan rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir.

Çalışmamızı Nurettin Topçu'nun Ali Fuad Başgil hakkındaki şu sözleriyle sonlandırmak mümkündür:

“Muhafazakâr zümrenin lideri vasfını aşikar olarak taşıdığı yıllar mücadeleye hazırlık yıllarıdır. Mesih gibi bir mazlumdu, “Hakkı söylemeyen diller tutulur, Hakka uzanmayan eller kesilir” diyordu sanki. Batı'nın ufuklarında beynini yetiştirmiş bir Hacıbektaş'ı, bir Hacı Bayram'ı andırıyordu. Zindan onu asi yapmadı. Pekiyi hissediyordu ki, çile çekilen yer isyanın yeri değildi. Çile, rahmete yüklü kaderin cilvesidir. Millet vazifesi mecburiyet olunca, davete icabet etti. Çarşamba'lı Başgil, vatan sevgisi ile dolup taşmaktaydı. O, unutilan ve inkara uğratılan İslam düşüncesini Batı'nın ilim, zihniyet ve metotlarıyla değerlendirerek tanıttı. Hukuk kültürünü gençliğe sunduğu ahlak aşısı ile tamamlamaya çalıştı. Vatan sevgisinin, ancak ilim aşkı ve fazilet imanı ile gerçek olacağını anlattı. İfade onu küçültür, tasvir onu düşürür. O, bir kalp cevheridir. Onun kalbi nice cennet nuru ile yıkanmış, Allah eliyle sunulmuş dost hediyesi, hislerin ve aklın hiçbir zaman kavrayamayacakları ilahi bir cevherdir.”²⁸⁵

---

²⁸³ Emrullah Kılıç, *Materyalizm Karşısında Ali Fuad Başgil*, 1.Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012, s.150.

²⁸⁵ Millet Mistikleri: Ruh Cephesinden Simalar, Haz. İsmail Kara, Ezel Enverdi, Dergâh Yay, 4. Baskı, İstanbul, sf. 127-139, akt Muhafazakar Düşünce Dergisi, 2017 Eylül Aralık ss.159.

KAYNAKÇA

ABRAMSON Jeffrey, *Minervanın Baykuşu*, çev. İbrahim Yıldız, 2. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları, 2014.

ARSLAN Hüsametdin, *Jöntürkler Jönkürtler Muhafazakârlar*, 4. Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2018.

ARSLAN Zühtü, “Türkiye’de Liberal Düşüncenin Önündeki Engeller”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt 7, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.232-272.

AŞÇI Arif, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Bibliyografyası*, 1. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2000.

BAKAN, S, ARPACI, I., (2012), Liberal Değişim Sürecinde Dönüşen ve Dönüştüren Muhafazakârlık, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 131-140, <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/issue/10265/125907>

BAKIREZER Güven, “Türkiye’de Sosyal Liberalizm (1908-1945)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt 7, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.139-164.

BAŞGİL Ali Fuad, “Devletin Ülke Unsuru: Ülke ile Devlet Birliği Arasındaki Münasebetin Hukuki ve Sosyolojik Mana ve Mahiyeti Üzerinde Bir İzah Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, sy.4, 1947, ss.1261-1281.

BAŞGİL Ali Fuad, *Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı*, İstanbul: Tan Matbaası, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Konferanslar Serisi No:1, 1948.

BAŞGİL Ali Fuad, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti, 1948.

BAŞGİL Ali Fuat, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, Yağmur Yayınları, 1960.

BAŞGİL Ali Fuad, *Hatıralar*, 4. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2007.

BAŞGİL Ali Fuad, *Demokrasi Yolunda*, 4. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2014.

BAŞGİL Ali Fuat, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2014.

BAŞGİL Ali Fuad, *Hukukun Ana Mesele ve Müesseseleri: Konferanslar*, 2. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2014.

BAŞGİL Ali Fuad, *Din ve Laiklik*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 11. Baskı, 2016.

BAŞGİL Ali Fuad, *Gençlerle Başbaşa*, 121. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2017.

BAŞGİL Ali Fuad, *Türkçe Meselesi*, 5. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2017.

BAUMAN Zygmunt, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, çev. Kemal Atakay, 4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2014.

BAYAR Mustafa, “Ali Fuad Başgil’in Gençlere Yönelik Tavsiyeleri ve İdeal Gençlik Tasavvuru”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, ed. Tuncay Önder, Yıl:14, Sayı:52, Eylül-Aralık, Ankara, 2017, ss.129-141.

BAYKAN Metin, “Bir Anayasa Hukukçusu Olarak Ali Fuad Başgil”, *Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları*, ed. Cevdet Yılmaz, No:1, Samsun, 2011, ss.81-87.

BENETON Philippe, *Muhafazakarlık*, çev. Cüneyt Akalın, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

BERLİN Isaiah, “Bir Liberal Estet”, *Özgürlüğün İdeolojisi*, ed. Doğan Gürpınar, İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2016, ss.201-227.

BORA Tanıl, *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

BERZEG Kazım, *Liberalizm ve Türkiye*, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 1996.

BİRİNCİ Kürşad, “Terakkici Muhafazakâr Bir Mütefekkirin Sivil Toplum Tecrübesi: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, ed. Tuncay

Önder, Yıl: 14, Sayı: 52, Ankara, 2017 Eylül-Aralık, ss.181.

CRITCHLEY Simon, *İmansızların İmanı: Siyasal Teoloji Deneyleri*, çev. Erkan Ünal, 1.Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2013.

ÇETİNSAYA Gökhan, “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, cilt 1, İstanbul, İletişim yayınları, 2001.

ÇAHA Ömer, *Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi*, 1. Baskı, İstanbul: Plato Film Yayınları, 2018.

DEMİRCİ Aliyar, “Ali Fuad Başgil”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Cilt 7, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.282-299.

DEMİRCİ Aliyar, “Bir Biyografinin İzinde: Ali Fuad Başgil’in Hayatından ve Mücadelesinden Bazı Kesitler”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, ed. Tuncay Önder, Yıl: 14, Sayı: 52, Ankara, 2017 Eylül-Aralık, ss.27-41.

DEMİREL Ahmet, “Millî Mücadele Döneminde Birinci Meclis’teki Liberal Fikirler ve Tartışmalar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt 7, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.164-189.

DİDIER Jean, *John Locke*, çev. Atakan Altınörs, 1.Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2019.

DUMAN Fatih, “Muhafazakârlık”, *Siyasi İdeolojiler*, ed. Buğra Kalkan, Hasan Yücel Başdemir, 1. Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2017, ss.20-46.

DUMAN Fatih, *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke*, Ankara: Liberte Yayınları, 2010.

DURUKAN Kaan, “Türk Liberalizminin Kökenleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, cilt 1, İstanbul, İletişim yayınları, 2001.

ERDOĞAN Mustafa, “Muhafazakârlik Ana Temalar”, *Liberal Düşünce*, sayı:34, Bahar 2004: Muhafazakarlık, ss.5-9.

ERDOĞAN Mustafa, ” Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt 7, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.23-41.

ERDOĞAN Mustafa, “Liberalizme Yeniden Bakış: Tarihi ve Felsefi Temelleri”, *Liberalizm El Kitabı*, ed. Cennet Uslu, 2. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2017, ss.63-101.

GENCER Bedri, *İslam’da Modernleşme*, 1.Baskı, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2008.

GÖKALP Mehmet, *Haksızlıklar Karşısında Susmayan Alim: Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil*, İstanbul: Santral Yayınevi, 1963.

GÜNGÖRMEZ Bengül, “Muhafazakâr Paradigma: “Dogma” ve “Önyargı””, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl:1, Sayı:1, Yaz 2004, ss.11-30.

GÜNGÖRMEZ Bengül, ““Jakoben Modernist”e Karşı “Endişeli Modern”: Türk Muhafazakarlığı Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, ss.6-23.

GÜNGÖRMEZ Bengül, *Modernite ve Kıyamet*, 1. Baskı, Ankara: Kadim Yayınları, 2014.

HARRİES Owen, Muhafazakarlığın Anlamı, *Liberal Düşünce*, çev. Metin Boşnak, Bahar 2004, ss.91-101.

HAKLI Salih Zeki, *Ali Fuad Başgil: Bir Düşünürün Fikri haritası*, 1. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2018.

HAKLI Salih Zeki, “Hür Fikirlerin İzinde Bir Alim: Ali Fuad Başgil”, *Fikir Tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*, ed. Özlem Çağlar Yılmaz, 1. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2018, ss.39-65.

HAYEK Friedrick von, *Kölelik Yolu*, çev. Turhan Feyzioğlu-Atilla Yayla, 5.

Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2014.

IRZİK Gürol, “Karl Raimund Popper”, *Siyaset Felsefesi Tarihi*, ed. Ahu Tunçel-Kurtul Gülenç, 2. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, ss.626-627.

İNSEL Ahmet, “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil Cilt 7, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.41-75.

KARA Nihal, “Türkiye’de Çok Partili Rejime Geçiş ve Demokrasi Sorunları”, *Türk Siyasal Hayatı*, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, 6.Basım, İstanbul: Sentez Yayınları, 2016, ss.277-291.

KARPAT Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Yayınları, 1967.

KARPAT Kemal H., *Türk Siyasi Hayatı*, 4.Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

KALKAN Buğra, “Ahmet Emin Yalman: Entelektüel Bir Biyografi”, 1. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2018.

KALAYCIOĞLU Ersin, Ali Yaşar Sarıbay, “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, *Türk Siyasal Hayatı*, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, 6.Baskı, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016, ss.19-45.

KALAYCIOĞLU Ersin, “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstiktar”, *Türk Siyasal Hayatı*, 6.Baskı, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016, ss.515-545.

KAPLAN Mehmet, *Kültür ve Dil*, 8. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.

KILIÇ Emrullah, *Materyalizm Karşısında Ali Fuad Başgil*, 1.Baskı, Ankara Akçağ Yayınları, 2012.

KIRK Russell, *Muhafazakarlığın On Prensibi*, çev. Okan Arslan, https://www.muhamfazakar.com/blog/muhafazakarligin-10-prensibi_8499a3

KURŞUNOĞLU Mustafa Said, “Fransız Devriminden Türk İnkılabına; Muhafazakâr Bir Aydın Olarak Ali Fuad Başgil’in Eleştirileri”, *Muhafazakâr Düşünce*

Dergisi, ed. Tuncay Önder, Yıl:14, Sayı:52, Ankara, 2017, Eylül-Aralık, ss.49-87.

KUYURTAR Erol, “John Locke”, *Siyaset Felsefesi Tarihi*, ed. Ahu Tunçel-Kurtul Gülenç, 2. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, ss.253.

LOCKE John, “Birey ve Mülkiyetin Savunusu”, *Özgürlüğün İdeolojisi*, ed. Doğan Gürpınar, 1. Basım, İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2016, ss.21-51.

MERİÇ Cemil, *Bu Ülke*, İstanbul, İletişim Yayınları.

MERİÇ Cemil, *Mağaradakiler*, 25. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

MOLLAER Fırat, *Liberal Muhafazakarlık Karşısında Nurettin Topçu*, 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

NISBET Robert, *Muhafazakarlık Düş ve Gerçek*, çev. Kudret Bülbül- M. Fatih Serenli, 3.Baskı, Ankara: Kadim Yayınları, 2014.

ÖNDER Tuncay, “Ali Fuad Başgil”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 5. Cilt, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.291-302.

ÖYMEN Örsan K., “David Hume”, *Siyaset Felsefesi Tarihi*, ed. Ahu Tunçel-Kurtul Gülenç, 2. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, ss.291.

ÖZİPEK Bekir Berat, “Muhafazakâr Siyasetin Temelleri”, *Liberal Düşünce*, Bahar 2004, ss.5-9.

ÖZİPEK Bekir Berat, *Akıl Toplum Siyaset*, 4.Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

ÖZİPEK Bekir Berat, “Muhafazakarlık Devrim ve Türkiye”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt 5, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.66-92.

SADOĞLU Hüseyin, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

SADOĞLU Hüseyin, “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Cilt:7, 2. Baskı, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.307-316.

SİLİER Yıldız, “John Stuart Mill”, *Siyaset Felsefesi Tarihi*, ed. Ahu Tunçel-Kurtul Gülenç, 2. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, ss.413-415.

TEZEL Yahya Sezai, “Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye’si’nde “Muhafazakarlık” Sorunsalı: Devamlılıklar, Değişmeler ve Kırılmalar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, Cilt:5, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.21-40.

TOPÇU Nurettin, *Millet Mistikleri*, haz. Ezel Erverdi-İsmail Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

TUNÇAY Mete, *TC’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1946)*, 3.Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.

TUNÇAY Mete, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, 3.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

YAYLA Atilla, *Liberalizm*, 7. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2015.

YAYLA Atilla, *Siyaset Teorisine Giriş*, 4. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002,

ZAİM Sabahattin, “Ali Fuad Başgil”, *Hayatlarıyla Yol Gösterenler*, ed. Işık Yanar, 1. Baskı, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2005, ss.9-27.

YILMAZ Özlem Çağlar, “Önsöz”, *Fikir Tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*, ed. Özlem Çağlar Yılmaz, 1. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2018, ss.7-17.

YILMAZ Murat, “Sunuş”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, ed. Tanıl Bora, Cilt:7, 2.Baskı, Murat Gültekingil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.13-23.

ZÜRCHER Erik Jan, “Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakarlık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, Cilt 5, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.40-66.